

SISEKAITSEAKADEEMIA

Estonian Academy of Security Sciences

6

2024 (1)

TURVALISUSKOMPASS

TURVALISUSE JA JULGEOLEKU TEADUSAJAKIRI

Vangi päevakava analüüs dünaamilise turvalisuse põhimõtetest lähtuvalt ✦ **Siim Poll, Ivo Kitsing, Andryco Muuga** ✦ Kinnipeetavate taasühiskonnastamine IT-lahenduste toel ja ametnike roll selles ✦ **Liis Toom, Tiina Unuks** ✦ Eakad kinnipeetavad Eesti vanglates ✦ **Maris Juhkov, Rainer Saarem, Yasmine Künarpuu, Maria Elisabeth Bremen, Erik Rüütel, Maret Miljan, Tiina Unuks** ✦ Retsidiivsus avavanglast ja kinnisest vanglast vabanenute hulgas ✦ **Agne Arumägi, Maret Miljan** ✦ Korduvvangistatud noorte taasühiskonnastamine ja selle probleemid üle elukaare ✦ **Kertu Külaots** ✦ Lapsesõbraliku õigusemõistmise avaldumine taastava õiguse protsessis laste perspektiivist ✦ **Kadri Ann Salla** ✦ Eetika õpetamine kinnipeetavatele: pilootprogrammi ülevaade ✦ **Kaarel Kraus** ✦ Kas hoolealuste vaimne tervis on sisekaitse mure? ✦ **Angela Allik, Grethel Mets, Liisu Anger** ✦ Vanglateenistuses tööõnne soodustava kultuuri kujundamine lähtuvalt strateegiast ja tuginedes rahulolu uuringu tulemustele ✦ **Evelin Stamm** ✦ Konverents „Korrektsoonialane teadusuuringute sümposium. rehabiliteeriva reintegratsiooni uuringud ja peegeldused sellest, mis töötab“ ✦ **Andryco Muuga**

TURVALISUS**KOMPASS**

TURVALISUSE JA JULGEOLEKU TEADUSAJAKIRI

6

2024 (1)

Turvalisuskompass on Sisekaitseakadeemia eestikeelne eelretsenseeritav teadusajakiri.

TOIMETUSKOLLEGIUMI LIIKMED:

Peatoimetaja **Jaanika Puusalu**, Sisekaitseakadeemia, sisejulgeoleku instituudi teaduskeskus, teadur

Tegevtoimetaja **Triin Rätsepp**, Sisekaitseakadeemia, teadustöö koordinaator

Andreas Anvelt, Päästeamet, peadirektori asetäitja

Kristi Hallas, Politsei- ja Piirivalveamet, peadirektori asetäitja arenduse alal

Kadi Luht-Kallas, Siseministeerium, pääste- ja ohutuspoliitika nõunik

Viola Mäemurd, Siseministeerium, strateegia- ja arendusosakond, osakonnajuhtaja

Martin Perling, Kaitsepolitseiamet, peadirektori asetäitja

Indrek Saar, Sisekaitseakadeemia, finantskolledž, maksunduse ja tolli õppetool, professor

Veiko Spolitis, Riia Stradinshi Ülikooli lektor, politoloog

Uku Särekanno, Euroopa Liidu Piiri- ja Rannikuvalve Agentuuri (Frontex) peadirektori asetäitja infohalduse ja protsesside alal

Annika Talmar, CEPOLi kontaktametnik Brüsselis

Indrek Tibar, Riigiprokuratuur, nõunik

Kirjastaja: **Lauri Vanamölder**

Keeletoimetaja: **Eva Kinkar**

Makett ja kujundus: **Jan Garshnek**

Trükk: **Trükikoda Auratrükk**

Ajakirjas ilmunud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigusega kaitstud teosed. Toimetusel on õigus artikleid toimetada ja kärpida.

ISSN 2806-1306 (trükis)

ISSN 2806-1314 (pdf)

E-versiooni leiab Digiriulist siit:

Väljaandja: Sisekaitseakadeemia

Kase 61, 12012 Tallinn

www.sisekaitse.ee/kirjastus

SISUKORD

- 5** Sissejuhatus
- 7** Vangi päevakava analüüs dünaamilise turvalisuse põhimõtetest lähtuvalt • **Siim Poll, Ivo Kitsing, Andryco Muuga**
- 25** Kinnipeetavate taasühiskonnastamine IT-lahenduste toel ja ametnike roll selles • **Liis Toom, Tiina Unuks**
- 55** Eakad kinnipeetavad Eesti vanglates • **Maris Juhkov, Rainer Saarem, Yasmine Künarpuu, Maria Elisabeth Bremen, Erik Rüütel, Maret Miljan, Tiina Unuks**
- 85** Retsidiivsus avavanglast ja kinnisest vanglast vabanenute hulgas • **Agne Arumägi, Maret Miljan**
- 111** Korduvvangistatud noorte taasühiskonnastamine ja selle probleemid üle elukaare • **Kertu Külaots**
- 133** Lapsesõbraliku õigusemõistmise avaldumine taastava õiguse protsessis laste perspektiivist • **Kadri Ann Salla**
- 159** Eetika õpetamine kinnipeetavatele: pilootprogrammi ülevaade • **Kaarel Kraus**
- 185** Kas hoolealuste vaimne tervis on sisekaitse mure? • **Angela Allik, Grethel Mets, Liisu Anger**
- 201** Vanglateenistuses tööõnne soodustava kultuuri kujundamine lähtuvalt strateegiast ja tuginedes rahulolu uuringu tulemustele • **Evelin Stamm**
- 215** Konverents „Korrektsioonialane teadusuuringute sümposium. Rehabiliiteeriva reintegratsiooni uuringud ja peegeldused sellest, mis töötab“ • **Andryco Muuga**
- 225** Sisekaitseakadeemias hiljuti ilmunud publikatsioonid

SISSEJUHATUS

Meie vanglateenistus on hea näide edukast riigireformist. Kümnest vananenud vanglast on kahe aastakümnega saanud kolm kaasaegset kambertüüpi vanglat avavangla võimalusega, kinnipeetavate arv on Euroopa punase laterna staatusest liikumas jõudsalt EL-i keskmisele tasemele ning kriminaalhooldusametnikud on juurutanud aina uusi alternatiivseid meetmeid karistuse kandmiseks vabaduses. Kaasaegne ja jätkusuutlik vundament on tuleviku tarbeks loodud.

Vanglateenistus peab muutustega jätkuvalt kohanema sarnaselt kõikide teistega. Kuid selleks et olla tulevikus edukas, ei piisa vaid kohanemisest; arendada tuleb võimet mõtestada tulevikku. Selline mõtestamine on võimalik varasemast ja praegusest praktikast õppides, asetades oma tegevuse ning sihid meil ja mujal toimuva arengu konteksti. Kõike seda võimaldab tihe koostöö õppe- ja teadusasutustega.

Nii vangla- kui kriminaalhooldusametnike töö eesmärgistamisest sõltub palju. Eesti vanglateenistuse muutumisloos on olnud tähtsal kohal vanast loobumine – seda nii vanglataristu kui töötajate väljaõppe ja töömetoodika arendamise kontekstis. Nüüdseks oleme jõudnud punkti, kus paljud kunagised eesmärgid on saavutatud ning on aeg vanglateenistuse rolli uuesti mõtestada.

Kuidas teha nii, et ka tulevikus jõuaks meie vaatevälja vähem õigusrikkujaid? Alaealised õigusrikkujad jõuavad meie vanglatesse haruharva. Meie edu üks osa ongi olnud oskus suunata lapsi ja noori õigusrikkumistest eemale ilma vabaduse võtmiseta. Samas on meil ka selge teadmine, millised probleemid inimesi meie juurde toovad. Saame seda teadmist jagada neile, kelle vaatevälja lapsed ja noored esimesena jõuavad.

Vanglateenistuse eesmärk ei ole saavutada inimeses vangla või kriminaalhoolduse nõuete ideaalne järgimine karistuse kandmise ajal. Meie suurem eesmärk on, et peale karistuse ära kandmist oleks inimene teistele ühiskonna liikmetele talutavam kaaslane kui enne. Selleks tuleb targalt toimetada ning aidata karistuse kandmise ajal õppida enda käitumist paremini juhtima, harjutada vastutuse võtmist oma elu eest ning omandada vajalikke oskusi õiguskuulekaks käitumiseks.

Paljulubavate lähenemistena näeme me dünaamilise turvalisuse rakendamist, kasutajakogemuse väärtustamist, eri sihtrühmade vajaduste mõistmist, digilahenduste julgemat õpetamist ja kasutamist, sallivuse ja mõistmise suurendamist ametnike ja karistust kandvate inimeste vahel. Vanglateenistus sõltub siin oma töötajatest ja nende tarkusest. Töötamine ja tööõnne suurendamine on olulisel kohal. See aitab arendada ja hoida vajalike väärtuste ning oskustega kogenud töötajaid, kes suudavad kaasaegseid lähenemisi ellu viia.

Õigusrikkujad on samasugused inimesed nagu me kõik. Mõtlemises ja käitumises leiame küllap hulgaliselt erinevusi, kuid tunded, soovid ja unistused ei pruugigi olla nii erinevad. Vaimse tervise muresid lahendada aidades, uusi oskusi õpetades, digilahenduste võimalusi tutvustades, kinnipeetavate arvamusega arvestades ja neile rohkem vastutust andes on muutus tõenäolisem kui pelga reeglite täitmise kontrolli ja järelvalve tulemusena. Muutumiseks tuleb ka tagasi anda. Taastava õiguse võimaluste kasutamine on üks võimalik tee.

Karistusjärgse elu harjutamist ei saa jätta vanglast vabanemise päevale. Järkjärguline ning inimese motivatsiooni tekitamisele ja edusammude tunnustamisele üles ehitatud karistuse kandmise korraldus on lahenduseks. Rohkem tuleb kasutada avavanglaid ning kriminaalhooldusametnike võimalusi. Sealjuures ei tohiks avavanglaid ega kriminaalhooldust näha liigse soodustusena, vaid sihistatud osana karistuse kandmisest ning õiguskuleka käitumise õppimisest ja harjutamisest.

Mul on hea meel, et käesolev Turvalisuskompassi erinumber kätkeb vanglateenistuse edasise arengu jaoks olulisi teemasid. Nende teemade käsitus ja edasiarendus eri autorite panusena võimaldab õpitut salvestada, edasi anda ja tuleviku valikutes kasutada. Üheskoos loome turvalist ühiskonda!

Rait Kuuse

Justiitsministeeriumi vanglate asekanstler

VANGI PÄEVAKAVA ANALÜÜS DÜNAAMILISE TURVALISUSE PÕHIMÕTETEST LÄHTUVALT

SIIM POLL, IVO KITSING, ANDRYCO MUUGA

Võtmesõnad: dünaamiline turvalisus, päevakava, unekvaliteet

DOI: <https://doi.org/10.15158/tqjn-as61>

Ülevaade. Artikkel uurib dünaamilise turvalisuse kasutamise võimalusi Eesti vanglates. Analüüsime, kuidas on võimalik muuta vanglate päevakava, et see aitaks kaasa kinnipeetavate taasühiskonnastamisele. Milliseid päevakava osiseid saaks muuta, et vanglates oleks vähem intsidente ja parem koostöö ametnike ja kinnipeetavate vahel? Kuidas on võimalik tagada parem unekvaliteet kinnipeetavatele, et nad oleksid koostööaltimad ja suudaksid pärast karistuse kandmist paremini ühiskonda integreeruda?

ANALYSIS OF THE PRISONER'S DAILY AGENDA BASED ON THE PRINCIPLES OF DYNAMIC SECURITY

SIIM POLL, IVO KITSING, ANDRYCO MUUGA

Keywords: dynamic security, daily agenda, sleep quality

Overview. This article analyzes the possibilities of using dynamic security in Estonian prisons. We will analyze how it is possible to change the agenda of prisons so that it contributes to the resocialization of inmates: what parts of the agenda could be changed so that there are less violations in prisons and better cooperation between officials and inmates. We focus on the morning hours, which have been shown to have a higher number of violations. How would it be possible to reduce it and at the same time give the inmates more responsibility?

In summary, we believe that changing the agenda can lead to a situation where relations between inmates and officials improve, inmates are more socially capable and, as a result, better prepared to return to society. In addition, we give suggestions what can be changed.

SISSEJUHATUS

Vangistusseaduse § 6 lg 1 määratleb vangistuse täideviimise peamise eesmärgina kinnipeetava suunamise õiguskulekale käitumisele eesmärgiga tagada õiguskorra kaitse. Sootak *et al.* (2014, lk 40) selgitab, et õiguskulekale käitumisele suunamine tähendab karistuse sellist täideviimist, mis peab andma vangistatule võime tulla sotsiaalselt vastutavana edaspidises elus toime ilma õiguskorda rikkumata. See tähendab karistatu resotsialiseerimist ja tema taasloomumist ühiskonda vähemalt sel määral, et ta ei pane toime uusi kuritegusid. Lisaks tuleb õiguskulekale käitumisele suunamist pidada vanglakaristuse täideviimise keskseks eesmärgiks. Õiguskorra kaitsmine vangistuse täideviimise eesmärgina tähendab pigem hoolitsemist selle eest, et süüdimõistetud ei paneks karistuse kandmise ajal toime uut kuritegu, ning on selles mõttes vaadeldav karistuse täitmise miinimumülesandena. Samuti on vanglateenistuse oluline väärtus inimlikkus, nagu Singer (1972) on rõhutanud, tuues esile, et vanglate peamine eesmärk peaks olema taasühiskonnastamine, mitte ainult ühiskondliku turvalisuse tagamine. Kuigi uuring on tehtud aastal 1972, on see ühiskonna valupunktide ja mõttemaailma kohaselt aktuaalne ka tänapäeval ja sarnased tõekspidamised on välja toonud ka Eesti vanglateenistus oma väärtustes. Õiguskulekale käitumisele suunamise kontseptsioon hõlmab mitmetahulist sotsiaalset, hariduslikku ja tööalast ettevalmistust, mis võimaldaks vabanenud kinnipeetaval integreeruda ühiskonda, minimeerides retsidiivse kuritegevuse riski. See hõlmab emotsionaalse intelligent-
suse arendamist, sõltuvusprobleemide lahendamist ning haridustaseme tõstmist, et soodustada juurdepääsu kvaliteetsetele töövõimalustele ja selle abil paremale elukvaliteedile.

Singer (1972, p. 715) on samuti märkinud, et vanglad on oma olemuselt dehumaniseerivad. Kinnipeetavate privaatsus on rikutud ja kui sarnane asi juhtuks sarnasel määral vabaduses, tooks see kaasa protestid. Muidugi on olemas vanglate legitiimsed turvavajadused, mida tuleb ka arvesse võtta, kaaludes vangide õigusi puutumatusel, autonoomiale ja privaatsusele. Vanglad ei ole mõeldud ainult ühiskondliku turvalisuse tagamiseks: nende peamine eesmärk on rehabiliteerimine.

Õiguskorra kaitse osas peab vangla tagama karistuse täitmise, kus struktuurne ja organisatsiooniline turvalisus on fundamentaalsed. Kaasaegne lähenemine Eesti ja Euroopa vanglates rõhutab lisaks ka dünaamilist turvalisust, kus taasühiskonnastamise protsessi kaudu pööratakse tähelepanu kinnipeetavate vajaduste ja soovide arvestamisele individuaalselt.

Eriksson (2023, p. 338) on lühidalt öelnud, et dünaamiline turvalisus on vahend koguda vangide kohta teavet, mis põhineb nendega suhtlemisel ja vestlustel, erinevalt

näiteks luureandmete varjatult kogumise tehnikatest, kus andmeid kogutakse salaja ja otsus tehakse nende põhjal.

Näiteks saab tuua, et kinnipeetavate loendamine on staatiline turvalisus, kui tihti seda tehakse, on organisatsiooniline tegur, ja kuidas loenduse ajal käitutakse, on dünaamiline turvalisus.

Üheks organisatsioonilise turvalisuse elemendiks on päevakava, mis on kaua olnud muutmata kujul ja mida on kasutatud kinnipeetavate kontrollimiseks ja suunamiseks. Kindlasti ei pea päevakavast loobuma, kuid selle saab üle vaadata, et tuua see dünaamilise turvalisusega rohkem kooskõlla.

Artiklis analüüsitakse, kas tänapäevane vanglas kehtiv päevakava on optimaalne kinnipeetavate taasühiskonnastamiseks. Iga inimese väärtustamine on Eestis oluline, seega peaks vangla pakutavat süsteemi võimalikult hästi ära kasutama. Päevakava elementidena käsitletakse muu hulgas uneaega, vaba aega, isiklikku aega ja muid tegevusi vanglas. Uneteaduslikud uuringud näitavad, et kvaliteetne uni on otseselt seotud kognitiivsete võimete, õppimisvõime ja koostöövalmidusega (Sheppard *et al.*, 2022, p. 11). Klassikaline 8-tunnine uni on küll vanglas tagatud, kuid siinses artiklis uuritakse, kas see aeg saab olla kvaliteetsem, võttes arvesse öiseid ringkäike, mis võivad häirida rahulikku und. Lisaks kaalutakse vangla stressirohke keskkonna mõju unekvaliteedile. Artikkel keskendub seega vangla päevakava hindamisel uneprotsessidele, rõhutades une kestust ja seda mõjutavaid tegureid, nagu öised ringkäigud ja loendused. Seega otsime vastust küsimusele, kas vangla päevakava korrigeerides võib jõuda tulemuseni, mis soodustab taasühiskonnastamist ja vähendab intsidente, mis on tingitud kinnipeetavate agressiivsest käitumisest.

1. DÜNAAMILINE TURVALISUS

Dünaamilise turvalisuse mõiste on mitmetahuline ja selle tõlgendused erinevad riigiti. Esimest korda avati mõiste „dünaamiline turvalisus“ Ian Dunbari kirjutatud vanglateenistuse sõnastikus aastal 1985, kui ta töötas Iirimaa kõrge riskiga vangla direktorina. Ta märkas, et aktiivne vanglarežiim ja ametnike pidev suhtlemine kinnipeetavatega vähendas põgenemise, vägivalda ja mässude riski. Sihiks oli lähenemine vanglates, mis rakendaks eesmärgid praktilisema reaalsuse saavutamiseks, keskendudes inimressurssidele ja nende tähtsusele nii turvalisuse kui ka rehabilitatsiooni seisukohalt. 1990. aastatel ja kuni selle sajandini välja sai dünaamiline turvalisus kontseptsiooniks, mis võeti esmakordselt kasutusele Lääne-Euroopa korrektsiooniasutuses. Dünaamiline turvalisus sai meetodiks vangide, töötajate ja ühiskonna sobivama ja parema tur-

valisuse poole püüdlisel. Tänapäeval on mõiste ülemaailmselt kasutusele võetud vanglarežiimide olulise elemendina ja seda võib mõista kui lähenemist julgeolekule, mis ühendab positiivsed töötajate ja vangide suhted, õiglase kohtlemise ja sihipärase tegevuse, mis aitab kaasa kinnipeetavate tulevasele taasühiskonnastamisele. Euroopa Nõukogu (2006, lk 16) defineerib dünaamilist turvalisust kui vangla töö korraldamise aluspõhimõtet, kus rõhuasetus on igapäevastel professionaalsetel, inimlikel ja eetilistel suhetel ning suhtlusel kinnipeetavatega. Selle eesmärk on mõista kinnipeetavate käitumist, hinnata riskiolukordi ning tagada turvaline ja arendav keskkond nii kinnipeetavatele kui ka ametnikele. Dünaamiline turvalisus kombineerib staatilist ja struktuurset turvalisust, seades esikohale inimlikud ja eetilised suhted, mille raames paiknevad toetavad elemendid, nagu füüsilised piirangud ja struktuurireeglid.

Teatud uuringud, näiteks Kilmer *et al.* (2023, p. 522), on rõhutanud dünaamilise turvalisuse olulisust taasühiskonnastamise protsessis. Suhtlemise, avatud suhtluse ja rehabiliteerivate eesmärkide rõhutamine on osutunud efektiivseks vahendiks kinnipeetavate ja ametnike vaheliste suhtlemisest tingitud konfliktide vähendamisel ja turvalisuse edendamisel. Professionaalsed, lahendustele suunatud ja seadusega kooskõlas olevad suhted ametnike ja kinnipeetavate vahel soodustavad taasühiskonnastamist.

Norra vanglateenistuse praktika, eriti Haldeni Vangla, on dünaamilise turvalisuse eduka kohaldamisega rahvusvaheliselt tähelepanu pälvinud. Selle lähenemisviisi keskmes on suhete olulisus ametnike ja vangide vahel, mida on rõhutatud mitmetes uudistartiklites, uuringutes ja dokumentaalsarjades, näiteks „Inside the World’s Toughest Prisons“ (S3 E4, 2018). Kilmer *et al.* (2023 p. 522) märgivad, et uuringud dünaamilise turvalisuse ja selle mõju kohta töötajate ja vangide käitumisele on olnud peamiselt teoreetilised. Seega rõhutatakse vajadust süvendada teadmisi sellest, kuidas dünaamiline turvalisus toimib ning millised aspektid suhtlemises võivad positiivseid muutusi kõige tõhusamalt esile kutsuda.

Kilmer jt (2023, p. 529) on leidnud, et kuigi dünaamiline turvalisus võib suurendada ametnike autoriteetset legitiimsust, võib see rehabilitatsiooniprotsessis olla rakedatav vaid piiratud määral. Ametnikke tajutakse sageli distsiplinaarsetena, mis võib vähendada nende osalemist rehabilitatsiooni edendamisel, arvestades nende põhilist rolli karistuste täideviimisel ja reeglite jõustamisel. On rõhutatud dünaamilise turvalisuse efektiivsust Haldeni Vanglas, kus suhete loomise toel on saavutatud madal vägivallakonfliktide ja distsipliinirikumiste tase. Autoriteetse legitiimsuse saavutamisel on oluline roll suhtlusel kinnipeetavatega, kus toetav suhtlus ja austus on esmatähtsad. Vangid rõhutasid austuse teenimist ametnike tegude ja järjepidevuse kaudu, mitte keelekasutuse või tooni alusel. Kilmer *et al.* (2023, p. 534) tulemuste kohaselt

vähendas inimliku suhte esikohale seadmine intsidentide arvu ja jõu kasutamise sagedust, mis väljendus retsiidiivi madalamas tasemes.

Dünaamilise turvalisuse põhimõtted keskenduvad inimesele, kus staatilisi ja struktuurseid turvalisuse meetmeid peetakse toetavateks vahenditeks. Kilmer *et al.* (2023, p. 522) on näidanud, et suhtlemisele keskendumine ja kinnipeetava esikohale seadmine parandab tulemusi, vähendades seeläbi intsidente ja toetades taasühiskonnastumist.

Vanglaametnike roll on hoida inimlikku ja eetilist suhet, täites samal ajal ametijuhendist tulenevaid kohustusi. See hõlmab eri tegevusi, alates loendustest kuni läbiotsimiseni, kus oluline on pidevalt hinnata olukorda ja kinnipeetavate käitumist.

Woodall *et al.* (2014, p. 477) uurimus näitab vastupidist kogemust vanglate režiimide mõjust kinnipeetavatele. Vangid kirjeldasid, kuidas režiim sundis peale rutiini ja piiras valikuvõimalusi, kaotades sellega nende autonoomia ja kontrolli oma elu üle. Paljud vangid kohandasid end režiimile, loobudes isiklikust kontrollist ja nõustudes režiimi kehtestatud rutiiniga. See kohandumine osutus paljudele vangidele normiks, eriti pikemaid karistusi kandvatele isikutele.

Kokkuvõtvalt näitavad Kilmer *et al.* (2023) ja Woodall *et al.* (2014) uurimused erinevaid lähenemisi kinnipeetavate käitumise ja taasühiskonnastamise mõistmisele. Dünaamiline turvalisus rõhutab suhete loomise ja inimliku suhte tähtsust, samas kui režiimikeskne lähenemine võib kaasa tuua kontrolli kaotamise tunde ja kohandumise režiimiga.

2. VANGI PÄEVAKAVA

Päevakavad on alguse saanud kloostritest, kust need levisid kiiresti ka väljapoole. Kindlalt struktureeritud päevakavad võib leida nii koolidest, kaitseväest kui ka vanglatest. Sellega kontrollitakse ajakasutust ja see on üks võimalikke viise kontrollida ka inimeste tegevust. See seab kindla struktureeritud distsipliini. Vanglad on kasutanud päevakavasid algusest peale; selle eesmärgiks on sisustada kinnipeetavate päev eri tegevustega. Michel Foucault' tajutud inimeste kontrollimise meetod vanglasüsteemis igapäevaste ajakavade kaudu on sügavalt läbi põimunud tema distsiplinaarse võimu ja panoptikumi kontseptsiooniga. Foucault' põhiteos „Valvata ja karistada. Vangla sünd“ annab ülevaate igapäevaste rutiinide ja ajakavade rollist distsiplinaarvõimu teostamise vahenditena, kujundades vangide käitumist ja subjektiivsust vanglateskonnas. Foucault' analüüs rõhutab rangete ajakavade ja tegevuste läbivat mõju kinnipeetavate üle kontrolli ja võimu avaldamisel (Foucault, 2014).

Ka Eesti vanglates toimub tegevus päevakava alusel. Eesti vanglates kehtestatud päevakava on väga detailne. Kirjas on kellaajad ja üksikasjaline tegevuste kirjeldus, millest peetakse rangelt kinni. Päevakava tegevusi jälgivad nii ametnikud kui ka kinnipeatavad.

Näide Eesti vangla päevakavast:

- 06.00 Äratus
- 06.00–06.10 Isiklik hügieen, kambri korrastamine
- 06.00–08.45 Ravimite jagamine (vastavalt üksuse töökorraldusele)
- 06.10–21.50 Jalutuskäigud (vastavalt üksuse töökorraldusele)
- 06.20–07.30 Toitlustamine
- 07.30–16.30 Kirjade üleandmine-vastuvõtmine, v.a nädalavahetustel ja riiklikel pühadel (vastavalt üksuse töökorraldusele)
- 07.55–08.45 Hommikune loendus (rivistus kambrite kaupa)
- 08.45–08.55 Kambriuste avamine
- 08.45–11.50 Taasühiskonnastavates tegevustes osalemine (töö, õpe, sotsiaalprogramm vastavalt saateülesande kavadele)
- 08.55–11.50 Vaba aeg (kambriuksed lahti)
- 11.50–12.00 Kambriuste sulgemine
- 12.00–12.45 Toitlustamine
- 12.45–13.00 Kambriuste avamine
- 13.00–17.30 Vaba aeg (kambriuksed lahti)
- 13.00–17.00 Taasühiskonnastavates tegevustes osalemine (töö, õpe, sotsiaalprogramm vastavalt saateülesande kavadele)
- 17.30–17.45 Kambriuste sulgemine
- 17.45–18.30 Toitlustamine
- 18.30–18.40 Kambriuste avamine
- 18.30–22.00 Ravimite jagamine (vastavalt üksuse töökorraldusele)
- 18.40–19.30 Vaba aeg (kambriuksed lahti)
- 19.30–19.40 Kambriuste sulgemine
- 19.55–20.45 Õhtune loendus (rivistus kambrite kaupa)
- 22.00–06.00 Öörahu

Nagu päevakavast näha võib, on päev eri tegevustega sisustatud alates kella kuuest hommikul kuni kella kümneni õhtul. See sisaldab nii loendusi, toitlustamist, ravimite jagamist, tööle ja kooli saatmist jne. Loenduse all mõeldakse tegevust, kus ametnikud vaatavad üle kinnipeatavad ja nende kambriid ning veenduvad kinnipeatavate tervises ja kambrite korrasolekus.

Võime öelda, et vanglasse satuvad inimesed, kes ei oska või ei taha saada hakkama ühiskonnas kehtestatud normidega. Vangla eesmärk ei saa olla lihtsalt neid kinni hoida, vaid õpetada, korrata reegleid ja tuletada meelde, millised väärtused ja normid kehtivad ühiskonnas ja mis on need võimalused olla edukam väljaspool vanglat. Beijersbergen *et al.* (2015, p. 339) on välja toonud, et vanglaametnikud mängivad võtmerolli, kuna nad on vangide igapäevased suhtluspartnerid ja esimesed, kes loovad sideme välismaailmaga vangistuse ajal, ja nende käitumine on oluline faktor vangide õiglus- ja austamispartsepsiooni kujunemisel.

Vanglateenistuse efektiivsus ja inimlikkuse säilitamine sõltuvad suuresti sellest, kuidas ametnikud suhtlevad ja kinnipeetavaid toetavad. Näiteks võib ametniku korraldus töusta voodist ajal, kui vang tunneb end väsinuna, põhjustada intsidendi ja luua negatiivse emotsiooni, mis võib takistada koostööd ning vähendada vastuvõtlikkust olulistele teemadele. See ei toeta taasühiskonnastamist ega taga dūnaamilist turvalisust.

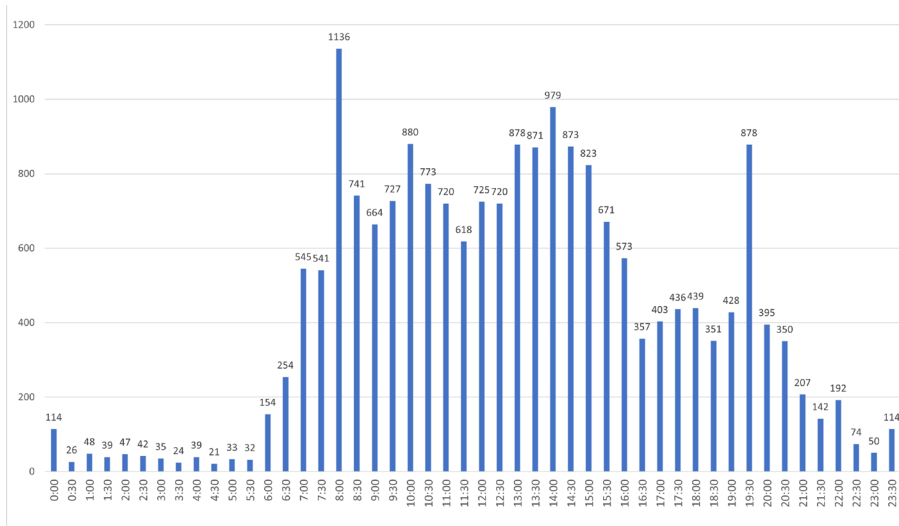
Analüüsid tabelit 1 Tallinna Vangla näitel ajavahemikul 11.12.2022–11.12.2023 kell 00.00–08.00, keskendume sündmustele, mis mõjutavad kinnipeetavate uneaega või leiavad aset vahetult peale ärkamist. Ringkäikude teostamised, äratus, toitlustamine ja hommikune loendus on olulised tegevused selles ajaperioodis. Kinnipeetavate päev algab kell 06.00, kui toimub äratus. Äratus antakse läbi üksustes olevate kõlarite ehk ametnikud isiklikult kinnipeetavaid ei ärata. Kell 07.00 on hommikusöök, st avatakse ukse ja tuuakse söök. Söök antakse läbi ukse, mis tagab ka võimaluse vaadata kambri- ja saada aru selle olukorrast. Pärast hommikusööki u 07.30 toimub hommikuste ravimite jagamine ja u 07.55 hommikune loendus. Loenduse käigus käiakse läbi kõik kambrid ja vaadatakse üle nii kambrite kui ka kinnipeetavate olukord, et ei oleks rikutud kambreid ja kinnipeetavad oleksid terved. Hommikune loendus ei kesta tavaliselt kauem kui üks kuni kaks minutit kambri kohta; kamber vaadatakse üle ja suheldakse kinnipeetavatega.

Hommikune toitlustamine kambri, eriti sellistes vanglates, kus toit tuuakse kambri- ja risse, võib mõjutada kinnipeetavate ärkamise ja ametnikuga suhtlemise aega. Konfliktiolukorrad võivad tekkida, kui ametnik nõuab kodukorra täitmist kohe pärast ärkamist, loomata selleks piisavalt aega kinnipeetavale ennast valmis panna ja korralikult ärgata. Sellised olukorrad võivad takistada positiivse suhte kujunemist ning seada kahtluse alla vangla taasühiskonnastamise eesmärgid.

Kokkuvõttes näitavad viidatud uuringud ja näide Tallinna Vanglast, et inimlikkuse ja professionaalse suhtluse rõhutamine on vanglateenistuse tõhususe seisukohast ülioluline ning vangide ja ametnike vahelise positiivse dūnaamika loomine on võtme-

tegur taasühiskonnastamise protsessis. Intsidente on kõige rohkem hommikul ajal vahetult pärast ärkamist, kui kinnipeetavad ei pruugi veel olla täielikult ärganud.

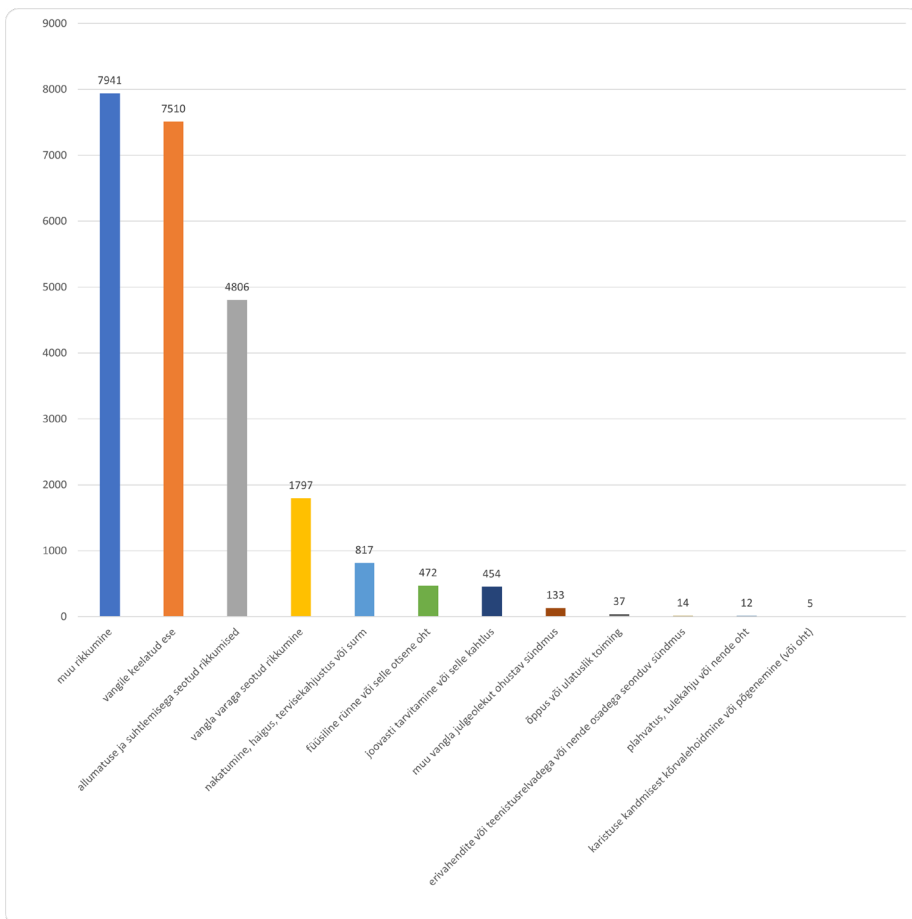
Tabel 1. Intsidendite arv kellaajaliselt (11.12.2022–11.12.2023) (Tallinna Vangla)

Tabelis 1 on kirjas kõik kirjalikult fikseeritud intsidendid. Andmeanalüüs näitab, et öise ajavahemiku intsidendite hulk suureneb märkimisväärselt alates kella 06.00-st, mil algab vangide äratus. See viitab sellele, et konfliktid ametnike ja vangide vahel võivad alguse saada juba äratusprotsessist. Kõige rohkem intsidente esineb ajavahemikul 07.30–08.30, mis kattub hommikuse loendusega ning hõlmab ka toidujagamise aega. Intsidendite arv stabiliseerub päeva jooksul, kuna vangid on aktiivsemad.

Andmeanalüüsi tulemustest selgub (tabelid nr 2 ja nr 3), et hommikuste sündmuste puhul esineb kõige rohkem intsidente kolmes valdkonnas: 1) muu rikkumine (suurem osa rikkumistest on seotud ravimite manustamisega); 2) allumatuse ja suhtlemisega seotud intsidendid; 3) vangile keelatud ese. Need intsidendid on sageli seotud vangla päevakavaliste tegevustega, kus vastastikune koostöö ja inimlikkuse arvestamine võiksid aidata neid ennetada või vähendada. Seega peaks vanglateenistuse eesmärk olema intsidendite arvu vähendamine, samas kui ametnike tegevus peaks toetama vangide taasühiskonnastamist, nende vaimset ja füüsilist tervist ning üldist heaolu. Hommikune äratus ja loendus, mida eraldatakse toidujagamisest, ei avalda positiivset mõju taasühiskonnastamisele, nagu näitavad ka kogutud andmed. Vangide une

Tabel 2. Kõik intsidendid vanglas arvukselt (11.12.2022–11.12.2023) (Tallinna Vangla)

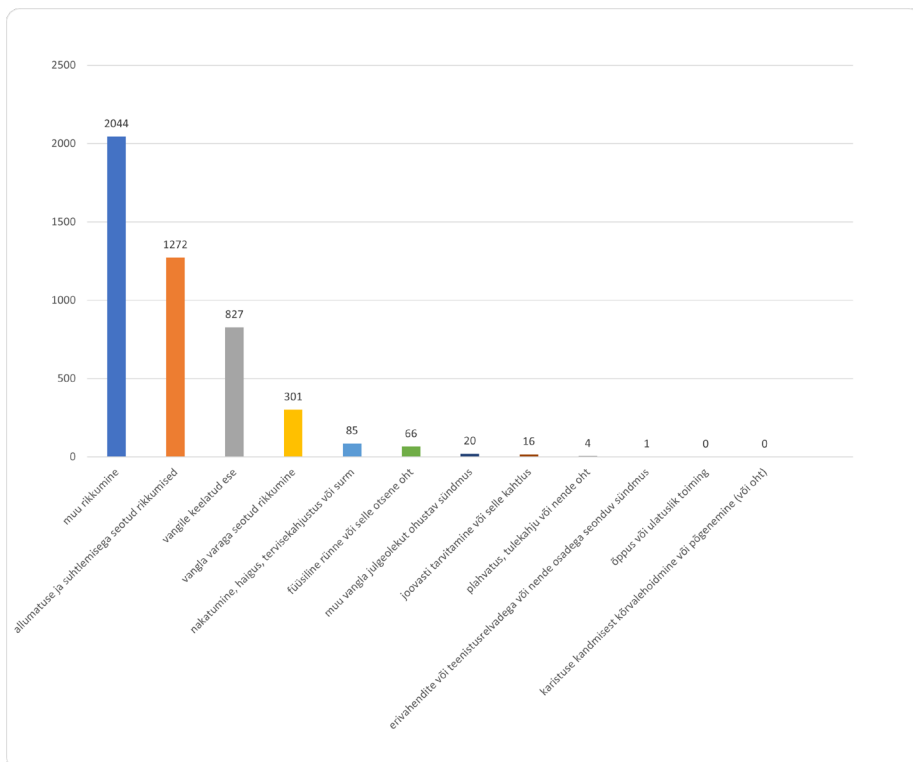

kestus ja vaba aeg mõjutavad oluliselt nende üldist heaolu ja kohanemist vanglateskonnaga. Seetõttu võiks asetada rohkem usaldust ja vastutust vangide endi kätte ning ametnikud vähem sekkuda. Lisaks on muu rikkumise all ka intsidendid ravimite manustamisel, kuid kuna artikkel ei analüüsi ravimite jagamist, siis sellele rohkem tähelepanu ei pööra.

Manger *et al.* (2020, p. 553) uurimusest ilmneb, et kui isikud teevad ise valikuid ja võtavad initsiatiivi oma käitumises, kui see käitumine vastab nende väärtustele, siis on vangid autonoomselt motiveeritud. Sisemine motivatsioon, kus inimene tegeleb tegevusega selle tegevuse enda pärast, on motivatsiooni kõige autonoomsem vorm. Vastupidiselt sellele, kui inimesed tunnevad, et nende käitumist määravad välised

Tabel 3. Kõik hommikused intsidendid vanglas arvuliselt (11.12.2022–11.12.2023) (Tallinna Vangla)

jõud, kogevad nad kontrollitud motivatsiooni, kus välised tegurid, nagu preemiad, nõuded või ähvardused, reguleerivad nende tegevust. Seega on oluline, et vangla päevakava toetaks autonoomsust, mis on dünaamilise turvalisuse üks oluline komponent. Kui tuua näited spordist, siis täna on ametnik kohtuniku rollis. Kui keegi eksib, siis ta tuvastab selle ja reageerib sellele. Põhiliselt reageeritakse ikkagi eksimustele, mitte positiivsetele külgedele, kuna eksimus fikseeritakse kirjalikult, nagu on näha ka tabelis 1. Dünaamilise turvalisuse arusaamade kohaselt on ametnik rohkem treeneri rollis, kus eksimuse korral leitakse koos parimad lahendused, et tulevikus selliseid olukordi vältida (Lovins *et al.*, 2018, pp. 13–14).

Palmen & Sentse (2022) uurimus näitab, et vangla õhkkonnal ja distsipliinirikumistel võib olla vastastikune mõju. Positiivne õhkkond vanglas võib vähendada frustratsiooni ja toetada vähemate intsidentide esinemist. Samuti on seos indiviidide vähema distsipliinirikumise ja positiivse ja ohutu atmosfääri tajumise vahel. Lisaks on vanglas

oluline kinnipeetava kuvand, kuna kui kinnipeetaval on võimalus ennetähtaegselt vabaneda või saada avavanglasse, siis osutub tema käitumine vanglas, sealhulgas distsiplinaarrikkumised, otsustamisel oluliseks. Võib järeldada, et positiivne kliima vanglas on seotud vähemate distsipliinirikumistega ning turvalisema töökeskkonnaga ametnikele. Seega ei pea vangla ka igal hetkel ja olukorras kinnitama, et on vangla, vaid pakkuma võimalikult palju sarnaseid võimalusi, nagu on ka vabaduses.

3. UNEKVALITEET

Linsay H. Dewa *et al.* (2017, p. 135) on leidnud, et madal unekvaliteet ja sellest tulenev unetus on kinnipeetavate seas äärmiselt levinud, mistõttu tõuseb ka risk suitsidaalsusele, depressioonile ja agressiivsusele. Une kvaliteet on nii väljaspool vanglat kui ka vanglas äärmiselt oluline. Kui väljaspool vanglat saab inimene enamjaolt ise otsustada, kus ja kuidas ta magab, siis vanglas on see teisiti. Esiteks on vanglas määratud kindel uneaeg, mil olenemata päevastest tegevustest saab kinnipeetav magada. Teiseks ei maga kinnipeetavad pimedas, vaid öötulega. Öötuli on vajalik, et ametnikud näeksid öösel kambri ja saaksid igas tunnis teostada järelevalvet kinnipeetavate üle visuaalselt kontrollides, mida teostatakse kindla ava kaudu, olenevalt vanglast. Selleks võib olla klassikaline ukseilm või siis klaasiga kaetud ava. Kolmandaks on iga tund teostatav järelevalve kambri ukse juures, mis paratamatult toob kaasa müra tõusu öisel ajal vanglas, kas siis uste avamistest ja sulgemistest tulenevalt, sammudest või ka ukse vaateava avamisest, kui need ei ole ööseks lahti jäetud. Eelpool esitatul põhjal on Sheppard *et al.* (2022, p. 11) järeldanud, et halva unekvaliteedi ja unetuse esinemissagedus vanglates ületab suurel määral ühiskonna keskmist unetust.

Baker *et al.* (2016, p. 115) esimeses uuringus leiti, et une hulk ja unekvaliteedi näitajad ei seostu agressiivsusega, samas kui kehva une tajumine seda tegi; need, kes tajusid halba une kvaliteeti, teatasid tõenäolisemalt kui need, kes tajusid head und, et nad olid eelmisel nädalal toime pannud agressiooni, ja teatasid kõrgemast kaudse agressiooni tasemest. Teises uuringus leiti, et kuigi halva unekvaliteedi suurenenud näitajad olid seotud madalama prosotsiaalse omistamise tendentsi ning kõrgema reaktiivse ja proaktiivse agressiooni tasemega, ei olnud une kogus tähenduslik. Oluline oli ebakvaliteetse une tajumine; need, kes tajusid kehva und, teatasid tõenäolisemalt kõrgemast reaktiivsest ja proaktiivsest agressiivsusest kui need, kes teatasid heast unest. Seega ei loe alati une pikkus, vaid just selle kvaliteedi tajumine. Kui erinevad helid ja valgus segavad pidevalt und, ei saa pidada und kvaliteetseks. Kui vaadata uuesti tabelit 1, kus on välja toodud intsidentide arv kellaajaliselt, siis näeme, et

enamik intsidente on toime pandud vahetult peale ärkamist. Seega saame tõmmata paralleeli une kvaliteedi ja intsidentide vahele.

Mukherjee *et al.* (2015, p. 1450) on leidnud, et hea uni on ka tervisliku eluviisi alus, mis võib tähendada, et tagades kinnipeetavatele võimaluse segamatule unele, võib väheneda risk haigustele, mis iseenesest saab aidata kaasa olukorrale, et on vähem kinnipeetavaid, kes vajavad ravimeid ja ravimist. See aitab omakorda tagada väiksema kulu meditsiiniteenustele.

Kuna kinnipeetavad on õhtuse loenduse ajal üle vaadatud ja nende olemasolus on veendunud, siis teame kindlalt, kus nad viibivad. Eestis on kõik vanglad uued (2008. aastal avatud Tartu Vangla on kõige vanem) ja seetõttu on tagatud head struktuursed turvalisuse elemendid, nagu seinad, trellitatud aknad, ukсед, kaamerad jne. Niisiis saame väita, et kambri põgenemise tõenäosus on viidud miinimumini. Vanglates on ka relvastatud välisvalve, mis tagab vangla perimeetri turvalisuse. Ehk siis selleks ei ole vaja nüüdisajal teostada öösiti järelevalvet, et vange keset ööd lihtsalt läbi kambri ukseava üle lugeda. Teine aspekt on kinnipeetavate tervisliku seisundi kontrollimine ja nende heaolus veendumine. Kaasajal on kõik kambriid varustatud sisetelefonidega, mis tagavad võimaluse valvuriga vahetult suhelda – see välistab võimaluse, et mõni kinnipeetav võib jääda ilma vajamineva abita, kui tal seda vaja võiks minna. Seega saame tagada ilma igatunniste ringkäikudeta, et kinnipeetavad on neile määratud kambrites ega saa sealt ametniku nägemata lahkuda. Enesele või teistele ohtlikud kinnipeetavad ning suitsiidiriskiga kinnipeetavad paigutatakse eraldi ja vajadusel jälgimiskambritesse, kus nende üle peetakse kaamerate abil pidevat järelevalvet (Vanglateenistus, 2024, lk 1–2). Vangide iseseisva toimetuleku edendamiseks ja rutiinse kontrolli leevendamiseks võib kambrites kasutada äratuskella, mida kasutades iga kinnipeetav ise vastutab selle eest, et ta ärkaks õigel ajal ja saaks sinna, kuhu tal vaja minna. Ametnik ei peaks tänapäevases vanglas enam käima kedagi äratamas, kuna vastutuse andmine on üks osa taasühiskonnastamisest ja ka vabaduses peab iga indiviid ise aja planeerimisega hakkama saama. Lisaks rõhudes une kvaliteedile võib mõelda, millised on tagajärjed, kui ametnikud ei teosta iga tunni jooksul ringkäike kambrites – see vähendab müra taset öösel ja laseb kinnipeetavatel rahulikumalt magada. Kuna vangla ise on kinnipeetavatele stressiallikas, siis rahulik uni võib seda vähendada ja seeläbi tagada ka parema tervisliku seisundi, mis omakorda vähendab vajadust eri ravimite järele.

KOKKUVÕTE

Kokkuvõtvalt võib öelda, et vangla päevakava korrigeerides võib jõuda tulemuseni, mis soodustab taasühiskonnastamist ja vähendab agressiooniga seotud intsidente. Tänapäevane päevakava peaks arvestama individuaalsete vajadustega, mitte eeldama ühtset lähenemist kõikidele kinnipeetavatele. Lisaks tuleb arvestada ka asjaoluga, et kõiki tegevusi ei pea tegema kinnipeetavate eest ära ja neile saab anda rohkem vastutust ja vabadust. Näiteks saab kasutada äratuskella, mida kasutades iga kinnipeetav ise vastutab selle eest, et ta ärkaks õigel ajal ja saaks sinna, kuhu tal vaja minna. Ametnik ei peaks tänapäevases vanglas enam käima kedagi äratamas, kuna vastutuse andmine on üks osa taasühiskonnastamisest ja ka vabaduses peab iga indiviid ise hakkama saama. Lisaks võib vaadata üle, kas vanglal on vaja kaks korda päevas teha loendusi, kui oleme teinud kõik endast oleneva läbi struktuurse, organisatsioonilise ja dünaamilise turvalisuse. Struktuurne turvalisus tagab, et kui kinnipeetavad on õhtul enda kambrites, siis on nad seal ka hommikul. Hommikuse ülevaatuse saab teha ka hommikuste tegevuste ajal, mis annab kinnipeetavatele hommikutundidel rohkem aega iseseisvalt ärgata ja ennast päevaks valmis panna.

Viidatud uuringud pakuvad rikkalikku arusaama vanglasüsteemi keerukusest ning näitavad vajadust edasiste teadusuuringute järele, et täiustada vanglate taasühiskonnastamisprotsesse ja suhtlust kinnipeetavatega.

SIIM POLL

Sisekaitseakadeemia, vanglateenistuse kolledži järelevalve ja turvataktika õppe-
tooli vanemõpetaja

E-post: siim.poll@sisekaitse.ee

Siim Poll on lõpetanud Sisekaitseakadeemia korrektsiooni eriala 2017. aastal. Siim on pikalt töötanud Tallinna Vanglas ja olnud vanglateenistusega seotud üle 15 aasta. Lisaks on Siim osaline Vanglateenistuse kolledži nõukogus. Sisekaitseakadeemias õpetab ta vanglate erakorralistele sündmustele reageerimist ja nende juhtimist ning dünaamilise turvalisuse aspekte.

IVO KITSING

Sisekaitseakadeemia, vanglateenistuse kolledži järelevalve- ja turvataktika õppe-
tooli juhataja-nooremlektor

E-post: ivo.kitsing@sisekaitse.ee

Ivo Kitsing on lõpetanud Sisekaitseakadeemia korrektsiooni eriala aastal 2013. Lisaks omandas ta magistrikraadi ettevõtluse erialal Estonian Business Schools 2018. aastal. Ivo on pikalt töötanud Tallinna Vanglas ning omab ka rahvusvahelist koostöökogemust, olles aastatel 2019–2022 nooreprojektijuht Soome–Eesti Twinning projektis Türgis. Projekti peamine eesmärk oli arendada Türgi kinnipidamissüsteemi vanglaametnike teadmised ja oskused rahvusvahelistele standarditele vastavaks. Lisaks on Ivo aktiivne sportlane ning andnud olulise panuse Sisekaitseakadeemia strateegiliste eesmärkide saavutamiseks.

ANDRYCO MUUGA

Sisekaitseakadeemia, vanglateenistuse kolledži järelevalve- ja turvataktika õppe-
tooli õpetaja

E-post: andryco.muuga@sisekaitse.ee

Andryco Muuga omandas bakalaureusekraadi Sisekaitseakadeemias korrektsiooni erialal 2022. aastal. Lisaks tööle Sisekaitseakadeemias on Muuga Eesti Relvaomanike Liidu liige. Sisekaitseakadeemias õpetab ta järelevalvetoiminguid, viib läbi tuli-relvaõpet ja on spetsialiseerunud õppematerjalide digiteerimisele.

KASUTATUD ALLIKAD

- Beijersbergen, K.-A., Dirkzwager, A.-J.-E., Molleman, T., Van Der Laan, P.-H. & Nieuwbeerta, P., 2015. Procedural Justice in Prison: The Importance of Staff Characteristics. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 59(4), pp. 337–358.
- Dewa, L. H., Hassan, L., Shaw, J. & Senior, L. 2017. Trouble sleeping inside: a cross-sectional study of the prevalence and associated risk factors of insomnia in adult prison populations in England. *Sleep.Medicine*, 32(1), pp. 129–136.
- Eriksson, A., 2023. The Taint of The Other: Prison Work as 'Dirty Work' In Australia. *Punishment & Society*, 25(2), pp. 324–342.
- Euroopa Nõukogu, 2006. Ministrite komitee soovitus Rec(2006)2 liikmesriikidele Euroopa vanglareeglistiku kohta. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://rm.coe.int/16806f4023> [Kasutatud 09.01.2024].
- Foucault, M., 2014. *Valvata ja karistada. Vangla sünd*. Tartu: Ilmamaa.
- Kilmer, A., Abdel-Salam, S. & Silver, I.-A., 2023. "The Uniform's in the Way": Navigating the Tension Between Security and Therapeutic Roles in a Rehabilitation-Focused Prison in Norway. *Criminal Justice and Behavior*, 50(4), pp. 521–540.
- Lovins, B. K., Cullen, F. T., Latessa, E. J. L. & Jonson, C. L., 2018. Probation Officer as a Coach: Building a New Professional Identity. *Federal Probation: A journal of correctional philosophy and practice*. 82(1). pp. 13–19.
- Manger, T., Hetland, J., Jones, L.-Ø., Eikeland, O.-J. & Asbjørnsen, A.-E., 2020. Prisoners' academic motivation, viewed from the perspective of self-determination theory: Evidence from a population of Norwegian prisoners. *International Review of Education*, 66(4), pp. 551–574.
- Mukherjee, S., Patel, S. R., Kales, S. N., Ayas, N. T., Strohl, K. P., Gozal, D. & Malhotra, A. 2015. An Official American Thoracic Society Statement: The Importance of Healthy Sleep. Recommendations and Future Priorities. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 191(12), pp. 1450–1458.
- Palmen, H. & Sentse, M., 2022. The Role of Prison Climate and Work Climate in Understanding Subjective Safety Among Correctional Staff. *Criminal Justice and Behavior*, 49(11), pp. 1580–1599.
- Sheppard, N. & Hogan, L., 2022. Prevalence of insomnia and poor sleep quality in the prison population: A systematic review. *Journal of Sleep Research*, 31(6), pp. 1–13.

- Singer, R.-G., 1972. Privacy, autonomy, and dignity in the prison: preliminary inquiry concerning constitutional aspects of the degradation process in our prisons. *Buffalo Law Review*, 21(3), pp. 669–716.
- Sootak, J., Pikamäe, P. & Madise, L., 2014. *Vangistusseadus. Kommenteeritud väljaanne*. Tallinn: Juura.
- Vanglateenistus, 2024. *Tegevused enesetapu ennetamiseks vangistuse kestel. Koolitusmaterjal*. Tallinn.
- Woodall, J., Dixey, R. & South, J., 2014. Control and choice in English prisons: developing health-promoting prisons. *Health Promotion International*, 29(3), pp. 474–482.

KINNIPEETAVATE TAASÜHISKONNASTAMINE IT-LAHENDUSTE TOEL JA AMETNIKE ROLL SELLES

LIIS TOOM, TIINA UNUKS

Võtmesõnad: vanglateenistus, taasühiskonnastamine, innovatsioon, digioskused, katsetamine avalikus sektoris

DOI: <https://doi.org/10.15158/kn88-t160>

Ülevaade. Artikkel on kvalitatiivne uurimus, mis annab ülevaate digiteenuste võimaldamisest kinnipeetavatele eesmärgiga neid paremini taasühiskonnastada. Andmete kogumiseks tehti poolstruktureeritud intervjuud nii ametnike kui kinnipeetavatega. Uurimuse eesmärk oli saada paremad teadmised selle kohta, mida kinnipeetavad ning ametnikud digiteenuste paremaks kasutuselevõtuks vajavad. Tulemused näitasid, et nii ametnikud kui kinnipeetavad mõistavad digilahenduste kasutuselevõtu vajalikkust, kuid suurem hirm on vanemaealiste ning pikema staažiga ametnike ning vanemaealiste kinnipeetavate hulgas. Lisaks tekkis kindlus, et taoliste muudatuste elluviimisel on mõistlik kõigepealt katsetada, enne kui digilahendused kõigile kättesaadavaks teha.

INMATES' RESOCIALIZATION THROUGH IT SOLUTIONS AND THE ROLE OF PRISON OFFICIALS

LIIS TOOM, TIINA UNUKS

Keywords: prison service, reintegration, innovation, digital skills, experimentation in the public sector

Overview. The article is a qualitative study providing an overview of the initial facilitation of digital services for inmates with the aim of enhancing their reintegration into society. Semi-structured interviews were conducted with both officials and inmates to gather data. The research aimed to gain better insights into what inmates and officials need for the improved implementation of digital services. The results indicated that both officials and inmates recognize the necessity of adopting digital solutions, but there is a greater apprehension among older and more experienced officials, as well as among older inmates. Additionally, there was a consensus that implementing such changes should first undergo experimentation before making digital solutions universally available.

SISSEJUHATUS

Euroopa Komisjoni „Innovatsioonihangete suunistes“ (2021) seisab, et avalikus sektoris on uuenduslik mõtlemine ja innovatsioon oluline – riik saab toetada innovatsioonipoliitika elluviimist ning võimaldada uusi lahendusi. Otto (2023) on toonud välja, et COVID-19 ja sellest tulenev digitaalne ümberkujundamine on esitanud nii väljakutseid kui ka võimalusi, kus uue normaalsuse poole liikudes ei saa vanglad töötada samamoodi nagu varem. Seega COVID-19-kriis on toonud muutuse – tekkis vajadus innovatsiooni järele, sh Eesti vanglateenistuses, sest Eesti vanglad peavad samamoodi oma tegevustes minema kaasa ühiskondlike trendidega, mis omakorda annab võimalusi kinnipeetavatele ja seab uusi nõudmisi ametnikele.

Vangistusseaduse (edaspidi VangS) § 6 lg 1 kohaselt on vangistuse üks eesmärke kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele (Vangistusseadus, 2000) ehk taasühiskonnastamine, millest on kirjutatud pikemalt „Juhtumikorraldaja käsiraamat“ (Durnescu *et al.*, 2023). Oma olemuselt tähendab taasühiskonnastamine sujuvat ühiskonda naasmist. Vanglateenistuse veebilehel (2023) on kirjas, et vangidega tehtava töö eesmärk on taasühiskonnastamine, et aidata säilitada ja luua olulisi ning positiivseid sotsiaalseid kontakte, suurendada toimetulekuvõimet ning mõjutada käituma õiguskuulekalt. Dokumendis „Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030“ on välja toodud, et taasühiskonnastamine on vangla igapäevatöö ja see on kriminaalpoliitika prioriteet (Justiitsministeerium, lk 7).

Taasühiskonnastamise üheks osaks on ka digipädevuste õpetamine ning digilahenduste võimaldamine. Siikarla (2023, p. 5) on toonud välja, et vanglatöö protsessid on lähtunud eelkõige bürokraatlikust paberimajandusest, kuid ülejäänud ühiskond on liikunud peamiselt IT-põhiste teenuste poole. Seega on vaja protsesse vanglas ümber kujundada – uued kaasaegsed IT-lahendused loovad lisavõimalusi resotsialiseerumiseks, sh ka Eestis, andes kinnipeetavatele tahvelarvutid, et tööprotsesse optimeerida ning isikuid taasühiskonnastada.

Antud teemat on oluline uurida, kuna varasemalt pole Eestis kinnipeetavatel, kes pole nende keskmist vanust arvestades piisavalt digiteadlikud, olnud võimalust iseseisvalt tahvelarvuteid digiteenuste kontekstis katsetada – Eesti kogemuse kohta puudub varasem praktika. Ka pole tekkinud kindlat veendumust, **milline võiks olla ametnike roll kinnipeetavate taasühiskonnastamisel digilahenduste toel ning kelle ülesanne peaks olema kinnipeetava toetamine, abistamine ja juhendamine ning kuidas seda teha**. Kuna tahvlite võimaldamine on Eestis esmakordne ja välisriikide praktikast on näiteid (Poulakka, 2019), kus ametnikud ei ole niivõrd suurele muudatusele olnud vastuvõtlikud ja kinnipeetavad pigem on, siis on oluline antud teemat analüüsida

ehk uurida, **milline oli meie vanglaametnike ja kinnipeetavate valmidus digilahenduste kasutuselevõtuks**. Riigid on digilahenduste võimaldamisele erinevalt lähenevad. Artikkel annab ülevaate, mis oli Eesti kogemus tahvlite kasutuselevõtul, st **miks taheti anda kinnipeetavatele tahvlid, mis probleemi taheti lahendada või mida see lahendas**, miks otsustati teha just selliselt, mis olid põhilised raskus- ja probleemkohad. Eesti kogemustest saavad teised õppida, kui see informatsioon on talletatud, st artikliga antakse ülevaade tahvlite väljastamise pilootprojektist ja sellest, **millised olid parimad õppetunnid edaspidiseks**.

Meie hüpotees seoses digilahenduste kasutuselevõtuga on, et

- 1) ametnike hirm muutuse ees on suur;
- 2) vanemad inimesed ja pikema staažiga ametnikud kardavad rohkem;
- 3) vanemaealistel kinnipeetavatel on probleeme digilahenduste kasutamisel ja nende hirm on suurem;
- 4) ametnikud ei saa aru muudatuse vajalikkusest;
- 5) katsetamine õigustab ennast.

Uurimisküsimustele vastuste saamiseks tegime

- kaks ekspertintervjuud justiitsministeeriumi vanglate osakonna (edaspidi JM VO) IT-juhiga ja JM VO taasühiskonnastamise talituse juhatajaga;
- kolm fookusgrupi intervjuud Tartu, Tallinna ja Viru Vangla ametnikega;
- ühe fookusgrupi intervjuu kolme vangla juhtidega;
- ühe fookusgrupi intervjuu Tartu Vangla kinnipeetavatega, kes keeldusid tahvlite kasutamisest;
- kaks fookusgrupi intervjuud Viru ja Tallinna Vangla kinnipeetavatega, kes kasutasid tahvleid;
- küsitlusuuringu Tartu Vangla üksuste ametnikele.

Esimene peatükk annab ülevaate digioskustest, taasühiskonnastamisest ja ametniku rollist, innovatsioonist, katsetamisest ja selle rakendamisest vanglates, taasühiskonnastamisest digilahenduste abil ning tööprotsesside muudatustest Eesti vanglateenistuses (tahvlite võimaldamisest kinnipeetavatele). Peatüki lõpetavad uurimisküsimused. Teine peatükk keskendub uurimismetoodikale ja valimile. Kolmandas peatükis tuuakse välja uuringu tulemused ning neljas peatükk keskendub järeldustele. Artikkel lõpeb kokkuvõttega.

1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

1.1. Digioskused, taasühiskonnastamine ja ametniku roll

Digilahendustega seoses on oluline pöörata tähelepanu kinnipeetavate oskustele. Oskused on oskused, võimed ja muud omadused, mis aitavad saavutada positiivset muutust (Durnescu *et al.*, 2023, lk 10). Kuna oskused ei ole kõigil ühetaolised, on vaja sellele tähelepanu pöörata. Just IT puhul saavad määravaks digioskused. Uurimistöö „Eakad kinnipeetavad Eesti vanglates“ tõi murekohana välja, et vanematel kinnipeetavatel on arvutikasutusoskus madal ja neid tuleks eraldi õpetama hakata, kuna selline muudatus nõuab eakatelt pikka harjumis- ja õppimisaega (Juhkov *et al.*, 2022, lk 20).

Vanglas on isikuid, kes on ühiskonnast isoleeritud juba pikka aega tagasi ning kellel puudub igasugune kokkupuude digilahendustega. Samuti on Eesti vanglates vanemaalisi isikuid, kes paratamatult vajavad tuge. 2022. aasta vanglateenistuse ülevaate kohaselt on kinnipeetavate keskmine vanus kasvutrendis ja 2023. aastaks on üle 55 aasta vanuseid isikuid kõikidest 13%, sh üle 60-aastaseid 6%. Viimase 10 aasta jooksul on üle 55 aasta vanuste kinnipeetavate osakaal kahekordistunud. Ühiskonnas tervikuna on üle 55-aastaste isikute osakaal viimase 10 aasta jooksul suurenenud 4% võrra. Kõige vanem kinnipeetav oli 2023. a alguses 80-aastane. Ehk nii nagu ühiskonnaski, suureneb vanglas vanemaaliste isikute osakaal.

Tabel 1. Vanemate kui 55-aastaste kinnipeetavate osakaalu muutus võrreldes elanikkonnaga tervikuna

AASTA	55+ VANUSES KP ARV KOKKU	55+ VANUSES OSAKAAL KÕIKIDEST KP-ST	60+ OSAKAAL KÕIGIST KP-ST	55+ VANUSES ISIKUTE OSAKAAL ÜHISKONNAS
2014	204	7%	3%	36%
2015	210	8%	3%	36%
2016	216	8%	4%	38%
2017	231	9%	4%	39%
2018	240	10%	5%	39%
2019	248	10%	5%	39%
2020	254	11%	5%	40%
2021	256	12%	6%	40%
2022	246	12%	5%	40%
2023	250	13%	6%	40%

Tabel 2. Vanemate kui 55-aastaste kinnipeetavate vanuseline struktuur

AASTA	VANUSEVAHEMIK 55–60	VANUSEVAHEMIK 61–65	VANUSEVAHEMIK 65+
2014	121	57	26
2015	118	58	34
2016	113	62	41
2017	126	60	45
2018	127	67	46
2019	128	67	53
2020	136	69	49
2021	134	62	60
2022	136	54	56
2023	130	60	60

Lisaks suureneb kinnipeetavate vanus aasta-aastalt. Kui 2000. aastal oli keskmine kinnipeetava vanus 29,5 aastat, siis 2024. aastal on see juba 40,5.

Tabel 3. Kinnipeetavate keskmise vanuse muutus

AASTA	KINNIPEETAVATE ARV	KESKMINE VANUS
2000	4655	29,5
2001	4777	27,7
2002	4775	31
2003	4352	32,4
2004	4576	31,4
2005	4565	31,9
2006	4410	31,7
2007	4319	32
2008	3455	31,3
2009	3656	34
2010	3555	33,5
2011	3393	34,7
2012	3400	37
2013	3285	35,3
2014	3026	36,7
2015	2921	36,5
2016	2681	37,5

AASTA	KINNIPEETAVATE ARV	KESKMIINE VANUS
2017	2658	37,4
2018	2525	37,6
2019	2399	38,6
2020	2450	39,4
2021	2341	39,6
2022	2181	40,3
2023	2053	40,5

Soome uuringus osalenud kinnipeetavad pidasid enda IT-oskuseid väga madalaks (Siikarla, 2023, p. 53) ning tase varieerus olematust kuni piisavani (Siikarla, 2023, p. 62). Norra uuring tõi välja, et kinnipeetavate digipädevused on ebapiisavad (Andvig & Karlsson, 2020, s. 39). Digioskused on tänapäeva ühiskonnas igapäevategevuste juures väga olulised. Vabastamisel peab olema valmis eluks väljaspool vanglat ja see-tõttu peab vangla tutvustama digitaalseid lahendusi järjest enam (Wilhemsson *et al.*, 2017). Digioskusteta inimesed võivad jääda ilma sotsiaalsetest teenustest (Andvig & Karlsson, 2020, s. 24). Seda muutust peab nüüdne vanglateenistus suutma pakkuda.

1.2. Innovatsioon, katsetamine ja rakendamine vanglates

Suuri muutusi on mõistlik ellu viia agiilselt, väikeste sammudega, piloteerides ja kaa-sates – sidusrühmade kaasamist peetakse oluliseks, kuna see võimaldab teha targe-maid otsuseid ja leida nutikamaid lahendusi (Mändmets, 2015, lk 11).

Avaliku sektori innovatsioon on uuenduste loomine ja rakendamine avalike teenuste osutamiseks ehk avalike hüvede loomiseks ja tagamiseks. Innovatsioon avalikus sek-toris peaks olema üheks põhitegevuseks, selgrooks planeerimisel, kuna see aitab parandada avalike teenuste tulemuslikkust ja tõsta avalikku väärtust, vastata paremini elanike ootustele ja kohanduda kasutajate vajadustega, suurendada teenuste tõhu-sust ja minimeerida kulusid. Avaliku sektori asutus ei pane oma uksi kinni, kui nad ei suuda uusi ideid või lahendusi välja töötada. Nimelt ei ole ju eesmärgiks kasumi tee-nimine, vaid ühiskonna teenimine (Mulgan & Albury, 2003). Seega võiks eesmärk olla eeskju näitamine, uute lahenduste kasutelevõtt ning innovatsioon. Siinkohal on Eesti vanglateenistusel võimalus olla heaks eeskjukuks teistele riigiasutustele.

Peame rohkem mõtlema sellele, et vanglatel on vaja pakkuda sarnast elu, mis on vabaduses. Tegevused vangla keskkonnas peaksid olema mõtestatud, toetama õppi-

mist ning soodustama vabanemist. Kõike seda saab IT pakkuda, kuid selle käigus tuleb teha teistsugust sisulist tööd ja vange IT-lahenduste kasutamisel toetada.

Hea disain on selline, kus on keskendunud kasutaja probleemide ja vajaduste lahendamisele, kasutajamugavusele ja süsteemi lihtsusele (Tooman *et al.*, 2023, lk 438). Koit (2023, lk 63) on välja toonud, et kui juhtimiskultuur on autoritaarne või vanamoeline ja töötajad kardavad vigu teha, võib kergesti tekkida hirm muutuste ees ning võimetus ise otsuseid vastu võtta. Üheks võimaluseks, kuidas muudatusi kergemini ellu viia, on osapoolte kaasamine projekti võimalikult varajases staadiumis. See vähendab vastu-seisu ja osalejate usaldus projekti suhtes on suurem.

1.3. Taasühiskonnastamine digilahenduste toel ja tööprotsesside muudatused Eesti vanglateenistuses (tahvlite võimaldamine kinnipeetavatele)

1.3.1. Projektide ülevaade

2023. aastal valmis kaks struktuurfondide rahastatud projekti: infrastruktuuri arendamine ja projekt, kus digitaalne kohtutoimik on kinnipidamisasutuses viibivale isikule kättesaadav (edaspidi VAET).

Kolme vangla eluosakondades ja kambrites puudus seni võrguteenuse kasutamise võimalus ning kogu suhtlus toimus paberil postiteenuse vahendusel, protsessi olid kaasatud vanglaametnikud, kes pidid tegelema nii printimise, dokumentide edastamise, tutvustamise kui ka dokumentide tagastamisega. Selline protsess oli ressursimahukas ja pikendas kohtumenetluse aega. Infrastruktuuri projekti tulemusena loodi juhtmevaba võrguühendus Tallinna, Tartu ja Viru vanglas (WiFi-seadmed, *switching* ja kaabelduse paigaldus). Projekt oli eelduseks, et kinnipeetavad saaks kasutada neile kohandatud tahvelarvutites erinevaid e-teenuseid (nt e-pood, videokohtumised vms).

Tahvlite kasutuselevõtt ja VAET projekti valmimine vähendas kohtute ja vangla kulusid. Eesmärk oli ka efektiivsem andmevahetus ja suhtlus eri osapoolte vahel (riik, kinnipeetavate lähedased, poeteenuse pakkuja). Seni ei olnud kinnipeetavatel võimalik e-teenuseid kasutada. Nad said küll VangS § 31¹ kohaselt kasutada vanglateenistuse poolt selleks kohandatud arvutites interneti (mille kaudu on vanglateenistuse järelevalve all võimaldatud juurdepääs VangS §-s 31¹ loetletud veebilehtedele), kuid keelatud on olnud juurdepääs veebilehe osale, mis võimaldab elektroonilist suhtlemist.

Mittesihipärase kasutamise vältimiseks loodi võrgutasemel *whitelist* lubatud aadressidest, mida kinnipeetavad saavad kasutada ja mida haldab infrastruktuuri administraator. Lisaks rakendati vangla ja Riigi Info- ja Kommunikatsioonitehnoloogia Keskuse

(edaspidi RIT) turvameetmeid. Tagatud on seadmetes tegevuste logimine ning ka võrgu tasemel on tegevused ja liiklus jälgitav.

Juhtmevaba võrgu ehitamine vanglatesse lõi lisaks tööprotsesside optimeerimise (sh kulude kokkuhoiu) ja taasühiskonnastamise (digioskuste arendamine, kontaktide suurenemine) aspektile eeldused kohtumenetluste kiirenemiseks ja paberivabaks üleminekuks, lähedaste (ja advokaatide) transpordikulude vähenemiseks, e-poe teenuse käivitamiseks.

Projekti eesmärk oli kohandada ja võtta esialgu piloteerimise korras Tallinna Vangla ühe või mitme üksuse kinnipeetavatele kasutusele kärbitud funktsionaalsusega e-toimiku lahendus. Selle valiku kasuks rääkis asjaolu, et avalik e-toimik on olemasolev rakendus, mis on justitlussüsteemis laialt kasutuses ning kus on vajaminev funktsionaalsus olemas. Rakendus pidi vastama vangla turvanõuetele, vangid ei tohtinud saada rakenduse kaudu teha keelatud tegevusi (nt rakenduse kaudu omavahel suhelda).

Enne piloodi käivitamist korraldati vaatlus, tehniline piloteerimine viiele Tartu Vangla vangile. Selle raames vaadeldi koos UI/UX inimesega kasutajat ja tahvli ekraani ning salvestati sõnavõttud. Eesmärk oli saada kasutajatelt teadmisi, mida kliendid vajavad, et süsteemi kasutusmugavus oleks erineva digipädevusega kinnipeetavatele piisav, et nad saaksid teenuste kasutamisega võimalikult lihtsasti hakkama. Kasutuskogemusel on eri etapid, nt teenusest teadlikuks saamine, teenuste võrdlemine, teenuse kasutamine jne, aga kasutuskogemus on oluline isegi kinnises süsteemis, kus isikutel on teenuste kasutamisel piiratud valik (Koit, 2023, lk 38–39). Teenuse kasutajat tuleb võtta kui koostööpartnerit, kellela teenust toota ei saa (Koit, 2023, lk 37) ning kelle arvamus on seega oluline. Vaatlus tõi välja, et kasutaja vilumus sõltus nii varasemast arvuti (sh tahvel) kasutuskogemusest, kui ka e-toimiku kasutamisest. Enim tekitas probleeme väljalogimine ja klaviatuur. Kasutajatele meeldis näotuvastus, see tekitas turvalise tunde. Vaatluse tulemuste analüüsimisel tekkisid teemagrupid, millega oli vaja tegeleda.

Pärast seda anti rakendus kasutusele laiemale grupile ning selle käigus kasutati loodatavat rakendust reaalses olukorras. Piloteerimise mõtte oli katsetada protsessi ja kohandada riistvara. Ülemineku laiendamisel oli vaja muuta ka kohtute töökorraldust, et nad edastaksid dokumendid teadmiseks läbi kohtute infosüsteemi (protsess on sama, nagu vabaduses viibiva isiku puhul). Samuti oli vaja õigusliku regulatsiooni muudatusi – laiendada VangS-s sätestatud kinnipeetavatele lubatud veebilehtede nimestikku. Kuigi piloot käivitus 2023. a juuni lõpuks ja artikli ilmuniseks on kõik vanglad üle läi-

nud uuele tööprotsessile, oli veel 2023. aasta lõpus probleemiks VangS muudatus, mis ei olnud obstruktsiooni tõttu jõustunud.¹

Kindel soov oli katsetada, piloteerida, teha agiilselt, sest muudatus oli suur ja tähendas olulist muutust tööprotsessides. Kuna suurte muudatuste puhul on oluline osapooli kaasata, ei olnud eesmärgiks kõike ette kirjutada, vaid paika pandi põhiline nägemus ning tehti sammud katsetuse meetodil. Nii on lihtsam asju omaks võtta ja üleminek on teistel juba sujuvam, sest midagi on järele proovitud ning saadud teada edu ja ebaedu aspektid. Võib öelda, et vanglateenistus on olnud katsetuskultuuris eesrindlik, kuna avaliku sektori katsetamise juhendit tutvustati avalikule sektorile palju hiljem. Lisaks on katsetamise faktor teenuste väljatöötamisel oluline, kuna see võimaldab vähendada ebaõnnestumisi (Tooman *et al.*, 2023, lk 479).

Antud projekt oli osa suuremast innovatsiooniprojektist Eesti vanglates, mille eesmärgiks on kinnipeetavate taasühiskonnastamine infotehnoloogiliste lahenduste toel. Projektide kasusaajad lisaks kohtutele, vanglatele ja vangidele on ka vangide lähedased, kaitsjad, kohtueelsed menetlejad ning prokuratuur. Tahvlite võimaldamine toob kasu kogu ühiskonnale, kuna seni e-teenuste tarbimisest isoleeritud isikutel suureneb digipädevus, mis muudab nende naasmise ühiskonda sujuvamaks. Kasu saab ka majandus, kuna projekti tulemusena lüheneb dokumentide kättesaamisele kuluv aeg ning saatmisega seonduv postikulu, väheneb halduskoormus ja paberikulu ning ametnikud vanglates saavad tegeleda sisulise tööga, hoides seeläbi kokku ka ametnike väärtuslikku tööaega.

Projektidega seoses loodi vangidele alternatiivsed autentimisvõimalused – kaheastmeline autentimine näotuvastuse ja parooliga – ning soetati kolme vangla peale 200 tahvelarvutit (üks kümne isiku kohta) ja muud lisatarvikud (nt kõrvaklapid).

Täiustati kinnipeetavate rahaliste vahendite arvestussüsteemi (K-raha), e-toimiku süsteemi, et kohtute infosüsteemi saadetud dokumendid läheksid kinnipeetavale mõeldud süsteemi, vangiregistrilt, et sinna liiguks teavitus kättetoimetamist vajava dokumendi kohta ja et vanglaametnikud saaks seadme kinnipeetavale viia. Tehti arendusi ka Vangiportaalis (maandumisleht, kus saab erinevaid teenuseid kasutada), kohtuinfosüsteemis ja digitoimikus.

Digiarenduste kõrval oli vaja tähelepanu pöörata sujuvale muudatuste rakendamisele, st tegeleda oli vaja pideva kommunikatsiooniga, koostada juhiseid, teha infotunde ja siseveebi postitusi. Lisaks tegeleti õigusaktide muutmisega.

---

¹ Nüüdseks on säte jõustunud.

1.4. Uurimisküsimused

Artikli eesmärk on välja selgitada

- Milline võiks olla ametnike roll kinnipeetavate taasühiskonnastamisel digilahenduste toel?
  - » Kelle ülesanne peaks olema kinnipeetavate toetamine, abistamine juhendamine ning kuidas seda teha?
- Milline oli meie vanglaametnike valmidus digilahenduste kasutuselevõtuks?
- Milline oli kinnipeetavate valmidus digilahenduste kasutuselevõtuks?
- Miks taheti anda kinnipeetavatele tahvlid?
  - » Mis probleemi taheti lahendada?
  - » Mis probleemi tahvlite väljastamine lahendas?
- Millised olid parimad õppetunnid edaspidiseks?

2. UURIMISMETOODIKA

2.1. Kasutatud uurimismeetodid ja valim

Uurimisküsimustele vastuste saamiseks rakendasime kvalitatiivseid uurimismetoodikaid. „Kvalitatiivne uurimus vastab küsimusele miks ja kuidas ning võimaldab mõista keerulisi protsesse, seoseid ja põhjusi“ ning võimaldab aru saada, mida inimene tajub ja miks just nii, see annab kätte niidiotsad, millega edasi tegeleda (Koit, 2023, lk 147). Samuti annab kvalitatiivne meetod võimaluse võtta arvesse ka ridade vahel olevat infot (Kalmus *et al.*, 2015).

1. Tegime **kaks ekspertintervjuud** JM VO IT juhi Priit Postiga ja JM VO taasühiskonnastamise talituse juhataja Merike Sirendiga, kuna nende kogemused oma ala eksperdina on huvipakkuvad (Flick, 2006, lk 165). Tegemist on valdkonna juhtidega, mis seondub IT ja taasühiskonnastamisega, ning neil on nägemus, millised peaksid olema tuleviku vangla IT võimalused ja taasühiskonnastamise areng. Uurimisküsimuste eesmärk oli teada saada, miks taheti väljastada tahvlid ja mis probleemi nende võimaldamisega lahendada taheti, lisaks taheti saada nägemust tulevikuprotsessidest ja ametnike rollist taasühiskonnastamisega seoses, aga ka edasistest õppetundidest.

2. Tegime **kolm fookusgrupi intervjuud Tartu, Tallinna ja Viru Vangla ametnikega**. Uurimisküsimuste abil oli soov saada teada, milline oli ametnike valmidus digilahenduste kasutuselevõtuks, kuidas tajuti seoseid tahvlite ja taasühiskonnastamise vahel. Lisaks sooviti saada ametnike arvamust parimatest õppetundidest ja sellest, mis probleemi tahvlite andmine nende arvates lahendas. Fookusgrupi intervjuude ajal püüdsime tähelepanu pöörata ka ametnike vanusele ja teenistuses viibitud ajale, et teada saada, kas peab paika hüpotees, et vanemad inimesed ja pikema staažiga ametnikud kardavad rohkem. Kokku osales **15 ametnikku**.
3. Tegime **fookusgrupi intervjuu kolme vangla juhtidega, keda piloteerimine puudutas**, kuna neil on teadmine, milline oli ametnike valmidus digilahenduste kasutuselevõtuks, sest nende juhitud tegelevad muutunud protsessi ja taasühiskonnastamisega. Uurimisküsimustega soovisime teada ametnike valmidust ja saada tagasisidet, mis probleemi tahvlite väljastamine nende arvates lahendas ning millised olid parimad õppetunnid edaspidiseks. Taas kord pöörasime tähelepanu ka vanusele ja teenistuses viibitud ajale. Kokku oli kaasatud **viis juhti**.
4. Tegime **fookusgrupi intervjuu Tartu Vangla kinnipeetavatega, kes keeldusid tahvlite kasutamisest**. Uurimisküsimustega soovisime saada aimu, mis põhjustel nad keeldusid (hirmud, oskused vms), mis tingimustel nad oleksid nõus kasutama (st valmidus kasutamiseks). Taustateadmisenä on olemas kinnipeetavate vanuse andmed, mida oli vaja, et saada kinnitus või ümberlüke hüpoteesidele, et vanemaealistel kinnipeetavatel on probleeme digilahenduste kasutamisel ja et nende hirm on suurem. Kokku oli kaasatud **kuus kinnipeetavat**, aga reaalselt osales tagasiside andmises viis vang, kellest väga negatiivselt meelestatud vang saatsime poole vestluse pealt minema, kuna ta segas intervjuude läbiviimist.
5. Tegime **kaks fookusgrupi intervjuud Tallinna ja Viru Vangla kinnipeetavatega, kes tahvleid kasutasid**. Uurimisküsimuste eesmärk oli saada teadmine kinnipeetavate valmidusest digilahenduste kasutuselevõtuga seoses, aga ka õppetundidest edaspidiseks ja ametnike rollist taasühiskonnastamisel. Sarnaselt keeldujatega oli oluline ka kinnipeetavate vanuse info. Kokku osales **seitse kinnipeetavat**.

Tegime fookusgrupiintervjuud, kuna Koit (2023, lk 171) on öelnud, et fookusgrupp töötab teenuse või toote kiire testina kõige paremini ning sellega saab lühikese ajaga teada, mida kasutajad teenusest või tootest arvavad. Fookusgrupi intervjuu eesmärk on saavutada informantide omavaheline stimulatsioon, mis aitab kompenseerida uurija puudulikke teadmisi teema kohta (Vihalemm, 2014). Fookusgrupi miinuseks on see, et tuleb jälgida grupi käitumist, et kõige häälekama sõna ei jääks peale (Koit,

2023, lk 171). Keeldujate puhul tuligi üks intervjuueeritav saata tagasi kambrisse, kuna ta ei lasknud teistel rääkida ega olnud tagasiside andmisest huvitatud.

Nii ekspertintervjuud kui ka fookusgruppiintervjuud olid ettevalmistatud poolstruktureeritud intervjuuna, et oleks võimalus paindlikult vestluse käigus kujunenud teemasid kajastada selliselt, et ükski uurimisküsimus ei jääks katmata ning vestlus oleks sujuv. Intervjuud helisalvestati ja transkribeeriti, kasutades veebipõhist kõnetuvastust (Olev ja Alumäe, 2022). Intervjuud helisalvestati, et neid oleks võimalik hiljem analüüsida. Koit (2023, lk 167) on toonud välja, et materjali üle kuulates märkab detaile. Osalejatele kinnitati, et nende antud tagasisidet isikustatud kujul kõrvalistele isikutele ei väljastata. Jälgiti ka, et kõik osapooled saaksid arvamust avaldada.

Tegime **küsitlusuuringu** (teisisõnu ankeetküsitluse) **Tartu Vangla üksuste ametnikele**, kuna Tartu Vangla oli esimene, kes läks tahvlitele üle. Beilmann (2020) on toonud välja, et küsitlusuuringuga saab koguda standardiseeritud infot suurelt hulgalt inimestelt, et saada teada inimeste hinnanguid ja arvamusi. Küsitlusuuringu eelis on võimalus koguda palju infot (Koit, 2023, lk 170). Miinusena saab välja tuua seda, et vastatakse ainult nendele küsimustele, mida küsitakse (Lazar *et al.*, 2010, p. 178), kuid selle kompenseerimiseks oli küsitlusse lisatud ka üks vabaküsimus, kus sai edastada täiendavaid mõtteid. Uurimisküsimustega soovisime teada, kas ametnikud olid muudatuseks piisavalt ette valmistatud (kas nad jõudsid tutvuda koostatud juhistega ning kui mitte, siis mis põhjusel), lisaks tahtsime teada, millised olid ametnike emotsioonid ja hirmud muudatuse ees – meid huvitasid ametnike hoiakud muudatuse suhtes. Abistavate küsimustega staaži ja vanuse kohta soovisime saada kinnitust hüpoteesile, et vanemad inimesed ja pikema staažiga ametnikud kardavad rohkem. Kuna muud uurimismeetodid olid tagasisideks piisavad, ei olnud seal osalenud ametnike vastamise määr oluline. Kokku andis tagasisidet **35 ametnikku**.

Osalejatele tutvustati uuringu eesmärki ja osalemise põhimõtteid, seda, et nende andmed on pseudonümiseeritud, v.a ekspertintervjuude puhul. Kõik tekstid loeti läbi ning märgiti uuringu raames olulised kohad, millest tekkisid kodeeritud märksõnad, mille põhjal hiljem otsiti need kohad käsitsi tekstist üles, grupeeriti uurimisküsimuste vastustena ning illustreeriti olulisemate tsitaatidega. Artikli järeldused tulenevad küsitluse tulemustest, intervjuudes räägitust, aga ka autorite kogemusest.

3. TULEMUSED

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks kasutati küsitlusuuringu ja intervjuude tagasisidet, kokku 70 inimese arvamusi, mis annab piisavalt hea ülevaate.

3.1. Küsitlusuuringule vastajate profiil ja tulemused

Küsitlusele andis tagasiside 35 teenistujat, kellest kõige suurema osa, 31,4% (11 in) moodustasid ametnikud, kes olid teenistuses olnud kuus kuni kümme aastat (täpsemalt vaata tabelit 4).

Tabel 4. Vastajate staaž

STAAŽI PIKKUS	OSAKAAL
Alla aasta	11,4%
1 kuni 5 aastat	22,9%
6 kuni 10 aastat	31,4%
11 kuni 15 aastat	11,4%
16 kuni 20 aastat	14,3%
Rohkem kui 20 aastat	8,6%

Vanuse järgi oli vastajaid kõige rohkem – 25,7% (9 in) vanusegrupis 18 kuni 25 aastat (täpsemalt vaata tabelit 5).

Tabel 5. Vastajate vanus

VANUS	OSAKAAL
18–25 aastat	25,7%
26–30 aastat	17,1%
31–35 aastat	17,1%
36–40 aastat	11,4%
41–45 aastat	11,4%
46–50 aastat	5,7%
51–55 aastat	5,7%
Vanem kui 55 aastat	5,7%

Kui uurisime, milliseid emotsioone tekitas teadmine, et kinnipeetavatele soovitakse anda tahvelarvutid, siis 48,6% (17 in) andis teada, et pigem positiivseid, 37,1% (13 in) tunnistas, et nad on neutraalsed ning 14,3% (5 in) oli selles küsimuses negatiivsete emotsioonidega.

Tabel 6. Vastajate emotsioonid

EMOTSIOON	OSAKAAL
Pigem negatiivsed	14,3%
Neutraalne	37,1%
Pigem positiivsed	48,6%

Alljärgnevas tabelites tuuakse täpsemalt välja ametnike profiil emotsioonide ja staaži (tabel 7) ning emotsioonide ja vanuse lõikes (tabel 8).

Tabel 7. Ametnike emotsioonid staaži lõikes

EMOTSIOON/ STAAŽ	ALLA AASTA	1–5 AASTAT	6–10 AASTAT	11–15 AASTAT	16–20 AASTAT	ÜLE 20 AASTA	KOKKU
Positiivne	1	4	6	2	3	1	17
Neutraalne	2	2	4	2	2	1	13
Negatiivne	1	2	1			1	5

Tabel 8. Ametnike emotsioonid vanuse lõikes

EMOTSIOON/ VANUS	18–25 A	26–30 A	31–35 A	36–40 A	41–45 A	46–50 A	51–55 A	55+ A	KOKKU
Positiivne	4	4	2	1	3	2		1	17
Neutraalne	2	1	4	3	1		2		13
Negatiivne	3	1						1	5

Täpsemad küsitlusuuringule vastanute emotsioonid on kirjeldatud järgnevas peatükis.

3.2. Küsitlusuuringu ja intervjuude tulemused

3.2.1. Tahvlite võimaldamine – mis probleemi taheti lahendada ja mida see lahendas

Vangide ja ametnike käest uuriti, kas nad tajusid tahvlite kasutuselevõtu laiemat eesmärki, kas nad mõistsid, mis probleemi taheti lahendada. Mõlemad grupid mõistsid, et **tahvlite abil saab vähendada bürokraatiat**, sh paberimajandust. Üks vang tõi välja **enesearendamise aspekti**. Ametnikud mõistsid **seost taasühiskonnastamise ja digipädevuse vahel**. Mitu ametnikku tõi välja, et kinnipeetavatele on antud välise maailmaga võrreldes võrdsem võimalus digilahendusi kasutada, mis on oluline taasühiskonnastamisega seoses, eriti oluline on see pikalt vangistuses viibijate jaoks. Ametnike arvates **suureneb ka vangide vastutus** – tahvlit kasutades on neil võimalus rohkem iseseisvalt tegutseda ning materjale otsida.

./.../ Ma ise olin vaimustuses sellest ideest, et tulevad tahvlid. ./.../ oma vastutus siis kasvab neil. ./.../ kui nüüd mõelda taasühiskonnastamise peale, kuidas on eesmärgipärane kasvatada inimesteks n-ö, siis see on ideaalne näide, kuidas nad saavad iseenda jaoks midagi ära teha. ./.../

Tajuti ka seda, et tekib **sotsiaalne kommunikatsioon**, sest tahvlite kasutamise käigus tekib paratamatult vajadus abi järele ja seda saavad pakkuda ametnike kõrval ka teised vangid, mis on positiivne. Hea suhtlemise oskus on taasühiskonnastamise oluline alustala. Üks juht tõi välja:

*./.../ Võib-olla kui meie seisame seal, näpp sealsamas ees, õpetame seda tahvlit talle, et siis võib-olla mingisugune väike trots, et ametnik õpetab *versus* siis see kamraadlus, mis sul tuleb nagu kambrikaaslasega ja osakonnakaaslase poolt, kes sul seda asja selgeks teeb, võiks ka nagu head eesmärgid täita, et samamoodi küsid ise abi. Teine inimene hakkab õpetama sind, onju. Et see kasu on mõlemapoolne. Et saab see, kes õpetab, oskab suhelda ja seda mõtet edasi anda ./.../*

Toodi välja probleem, mida tahvel tulevikus saaks lahendada. Näiteks on tahvlite abil **võimalik vähendada julgeolekuriske**, kuna see annab võimaluse loobuda paberkirjadest, mille kaudu võivad vanglasse sattuda keelatud esemed. Üks ametnik nentis:

Mis praegu tehakse, on ju vaata kirja sisse immutatakse igasuguseid aineid.

Nähti, et digitaalne kirjavahetuse lahendus **vähendab ametnike töökoormust**, kuna vanglasse saabunud kirju ei pea läbi otsima ega laiali jagama. Ametnik ütles:

See aitaks valvuri tööle kaasa hästi palju, et ei pea neid kirju kokku korjama. Ja jagama neid.

Ja teine tõi välja:

Ja selle arvelt saab tahvlitega tegeleda.

3.2.2. Ametnike roll taasühiskonnastamisel

Soovisime arvamusi, milline võiks olla ametnike roll vangide taasühiskonnastamisel digilahenduste toel, ja uurisime ka, kelle ülesanne peaks olema isiku toetamine, abistamine ja juhendamine. Fookusgrupi intervjuudes arvasid ametnikud, et see on kogu üksuse roll. Pakuti ka, et sellega võiks tegeleda ka näiteks sotsiaaltöötajad või **kõik, kes vangiga kokku puutuvad**. Toodi välja:

Pigem nagu kogu üksus. /.../

Ekspertintervjuudest JM ametnikega tuli välja, et **digioskuste edasiandmine** ei ole pelgalt kontaktisiku töö, vaid sellega **võiks igäüks hakkama saada**, aga eelkõige võiks see olla üksuse ülesanne. Merike Sirendi tõi välja:

Üks on jah see, et seda teevad kontaktisikud või siis vanglateenistujad, ükskõik kes nad siis parasjagu on. Võib seda ju ka valvur üksuses teha, see ei ole kuidagi takistatud.

3.2.3. Vanglaametnike valmidus digilahenduste kasutuselevõtuks

Soovisime teada, milline oli ametnike valmidus digilahenduste kasutuselevõtuks, ja uurisime ametnike emotsioone. Küsitlusuuringus neutraalseks jäänud ametnikud ei väljendanud erilisi emotsioone. Tõdeti, **et ei osatud veel mõelda, mis tahvlite väljastamisega kaasneda võib, oldi kõhklev**. Arvati, et kui asi toimima saab, siis on **kindlasti lihtne ja mugav**, aga **eeltöö ja paika saamine võtab aega. Kohati tajuti ka taasühiskonnastavat aspekti** ehk siis saadi aru, mis kasu see loob. Ametnik tõi välja:

Jaa, seda seletamist sai. Et kuhu poole me liigume ja et lõppkokkuvõttes see asi teeb nagu meie töö kergemaks. Alguses loomulikult seda ei tajutud, kuna tundus, et tuleb asju juurde ja me peame rohkem vaeva nägema, et see oli teema, mida sai kindlasti selgitatud kõvasti. /.../

Ametnike emotsioonid fookusgrupi intervjuudelt olid erinevad. Mõni tõi välja, et **alguses oldi nõrdinud, sest tajuti, et tahvlite võimaldamine on lisatöö, mõni oli neutraalne ja ootusärev**. Samuti toodi välja **usaldamatust** ja oli **hirm hakkamasaaamise ja selle pärast, et tahvleid hakatakse lõhkuma**. Lõhkumise hirmu väljendasid ka küsitlusuuringule vastajad. Erilist muret tunti lõhkumise pärast just ettearvamatute kinnipeetavate poolt. Ametnik tõi välja:

/.../ tekitas stressi lihtsalt ja kergelt nõrdimust meie töökoormuse ja täpselt see usaldamatust, et kuidas nad sellist asja hoiavad, hakkavad lõhkuma. /.../ Aga ei ole nii hulluks läinud õnneks. Üsnagi viisakas. /.../

Tõdeti, et algne hirm oli ennatlik, inimesed olid kinni vanas, mis tingitud ka teadmatuses, ning hetkel valitseb tõdemus, et **tahvlite võimaldamine on hästi käima läinud, ei nähta enam töökoormuse tõusu, pigem tajutakse kasutegureid ning ollakse positiivsed**. Ametnik tõi välja:

Ei olnud päris kindel, kuidas tiigrihüpe võib ametnikke ja kinnipeetavaid mõjutada, kuidas töökorraldus sisse viia, aga tundus, et kartus osutus ennatlikuks.

Uurisime ka, milline oli vanglaametnike valmidus digilahenduste kasutuselevõtuks seoses ametnike vanuse ja staažiga. Toodi välja, et **kohati vanemad on tõrksamad**, aga mitte ainult tahvlite, vaid **ka muude muudatustega seoses**. Samas ei näinud teised tagasiside andjad otsest **seost** vanusega, vaid **pigem IT-pädevustega**, või siis valitses seisukoht, et **noored võtavad muudatused ja uuendused automaatselt enda kanda ja nendel on lihtsam uuendustega kaasa minna**. Toodi välja:

/.../ see hirm ja teadmatus, et mis nüüd saama hakkab, oli suurem /.../ mulle tulid kohe igasse vanglasse ka uued töötajad, kes võtsid väga kiirelt seda omaks, aga need, kes olid vanemad ... oligi see, et pead vanast rutiinist välja tulema /.../.

Mõeldi ka **vangla julgeolekule** (lahtimuukimine, kasutamine muul eesmärgil jne) ja **tunti selles osas hirmu**. Ametnik tõi välja:

Näen, et neid võidakse kasutada mitte otsarabekohaselt, et saadaks sisse/ligi sinna, kuhu tegelikult ei peaks olema ligipääsu /.../.

Esines kommunikatsiooniprobleeme, sest osa ametnikke ei teadnud, et juhised on olemas. Teised tõdesid, et **infotundide salvestised olid olemas ja juhendid samuti, kuid** vestluse käigus jõuti selleni, et **pole jõudnud või olnud huvi neid vaadata**, pigem vaadatakse neid ning tutvutakse nendega vajaduspõhiselt. Üks juht tõi välja:

/.../ juhendid olid saadetud. Kes nendega tutvus, kes ei tutvunud, see on muidugi omaette asi. /.../

3.2.4. Vangide valmidus digilahenduste kasutuselevõtuks

Uurisime, milline oli vangide valmidus digilahenduste kasutuselevõtuks. Mõni vang keeldus tahvli kasutamisest ja soovisime nende käest teada, mis põhjustel nad keeldusid, et tuvastada nende hirme, millega tegeleda. Vesteldes nii keeldujate, ametnike kui ka juhtidega ja analüüsid ankeetküsitluse tagasisidet, tuli välja, et osal on **hirm näotuvastuse ees**, kuid teised jällegi ei saa selle hirmu põhjustest aru. Ametnik ütles:

/.../ Mõned üksikud kinnipeetavad arvavad, et me jälgime neid läbi tahvelarvuti, ja seetõttu ei soovi nad sealsete asjadega tutvuda.

Kinnipeetavate vestlustest kui ka arutades ametnikega jäi silma, et **vangidel on häbi ja hirm, et nad ei oska tahvleid kasutada**, ja ollakse isegi nõus selle tõttu teenustest ilma jääma.

Sellepärast, et ma olen kuuskümmend kaks aastat vana – mille jaoks mulle seda vaja on? /.../ Ma ei ole kunagi teda kasutanud, ma ei oska seal mitte midagi teha. /.../ mina näen seda esimest korda, kui ma login ta endal sisse praegu ja järgmine kord ma tulen, ma ei mäleta enam mitte midagi. Mis siis saab? Hakkab jälle kõik otsast pihta. /.../

Keeldujatel oli **hirm, et tahvel läheb katki** (viidates, et see on kallis asi). Keelduja tõi välja:

Ja siin hirmutatakse meid sellise asjaga. Võtad tahvelarvuti, läheb katki, maksad seitse sotti. Misasja? /.../ Kust ma võtan selle seitse sotti? /.../

Vesteldes keeldujatega, keda oli kokku kuus, tuli peamise kitsaskohana välja kehv kommunikatsioon, et neile anti liiga vähe ette teada ja **sunniti kiirustama, mis tekitas negatiivsust**. Keelduja ütles:

Viisteist minutit enne tööleminekut pead selle kõik välja mõtlema ja kiirustama. See ei ole normaalne ja kui sa esimest korda näed ka seda, et see ei ole normaalne /.../ ja siis ütleb: „sina hakka endale koodi välja mõtlema“. Mis kuradi koodi? Ma ei tea sellest ööd ega mütsi, sa räägid mulle, et sa hakka koodi välja mõtlema. No ma, mina tõusin püsti, lõin käega, läksin minema, oligi kõik.

Tahvlite kasutajad tõdesid, et **tahvleid nad ootasid ammu** ja see on **samm õiges suunas, aga** nende kohta on ka kriitikat – **funktsioonid on piiratud, kohati on lahendus kohmakas**. Tõdeti ka, et **tahvlitega on parem toimetada** kui paberil ja **info saab kiiremini kätte, on lihtsam**, kuna saab kirjutada oma sõnadega, ei pea kirjutama käsitsi, saab kasutada *copy-paste* funktsiooni ja **keegi ei saa omatahtsi sinu tekstist kokkuvõtteid teha ja teksti seeläbi moonutada**. Vang tõi välja:

See oli nii pikalt juba ette planeeritud. /.../ ainuke küsimus, mis seal teha saab. Funktsioone on vähe ja need, mis on võimaldatud, on ka poolikud. /.../ kui sul on vaja kohtuga suhelda, siis sul on mõnusam trükkida selle päris klaviatuuriga kui ekraani peal. /.../ emotsioon ... suund/samm õiges suunas. Töövahendina on ta kohmakas. Aga kindlasti parem, kui käsitsi kirjutada. /.../ Mina olen juba kohtuga suhelnud ja see on teinud asjad kindlasti lihtsamaks /.../ kõik, mis me oleme käsikirjaliselt kirjutanud /.../ kes see jaksab seda lugeda, esiteks on raskem lugeda ja ükski asi ei garanteeri, et kohtunik seda loeb. Praktika on see, et on tehtud kokkuvõtted meie kirjalikest pöördumistest, aga see on oma sisult puudulik ja muutunud.

Osal vangidel **puudus motivatsioon kasutamiseks**, kuigi juhised ja info olid olemas. Ametnik ütles:

/.../ Küsimus on selles motivatsioonis vaata. See on vaja nendega saavutada. Ja kui ta juba on valmis õppima, avatud, on vastu võtmas ja siis ta teeb, aga enne ta tõrgub. Mõnda on vaja lihtsalt motiveerida ... no nagu jonniv laps, noh. Tead isegi (*naerab*).

Tajuda oli ka **õpitud abitust**. Keelduja tõi välja:

Aga miks ma ei või niimoodi teha – mina kirjutan enda asjad paberi peale ja annan kontaktile ja kontakt toksib sisse nii nagu ma poest tahan ja ongi kõik?

Uurisime ka kinnipeetavatelt, kas on olemas abi saamise võimalused, kas ametnikud aitavad ja mis on toetanud. Toodi välja, et **kasutada on lihtne, juhised on olemas**. Vastajad ise abi ei vajanud, aga need, kes on vajanud, ütlesid, et **aitavad nii ametnikud kui ka kaasvängid ja kasuks tulevad varasem digipädevus**. Vang tõi välja:

/.../ on olemas inimesi, kes aitavad. /.../ Loomulikult, kui mingid küsimused on, siis ametniku poole pöördud, kasvõi valvuri juurde. /.../ Aga muidu ise saame hakkama. /.../ Seal on kõik kirjas ju, mida tuleb kuhu vajutada.

Meid huvitasid ka ametnike arvamused vangide hakkamasaamise teemal. Uurisime, kas on märgata mingeid märke teatud sihtgrupi osas, kellel on raskuseid. Põhiliselt mõjutab **vanus** ning probleeme põhjustavad lihtsad asjad, nagu näiteks puutetundlik ekraan, parooli väljamõtlemine vms. Küsitluses tõi üks ametnik välja:

Vanemad kinnipeetavad, kes tahvli kasutamisega hakkama ei saa. /.../ Üks kinnipeetav võttis pastaka ja tahtis tahvli peale pastakaga kirjutada. Kui selgitasin, et vaja on ekraani sõrmeaga puudutada, siis sellest ta aru ei saanud, et kuidas see üldse võimalik on /.../.

Toodi välja, et **suuri raskusi ei ole**, aga **mõningad isikud jäid hätta identifitseerimisega** (sh foto tegemine, parooli väljamõtlemine), kuid pädevamad kinnipeetavad pakkusid ise abi. Toodi ka välja **keelebarjääri** ja seda, et vangid esitavad seda kohati ettekäändena. Tegemist on n-ö põhimõtteliste keeldujatega. Toodi välja:

Ma ei räägi nagu sellest, et noh, kinnipeetav ütles, et ta ei saa aru, on ju tegelikult see vang saab nagu aru eesti keelest ka, eks ju, et seal mingisugune põhimõte, et umbes kui see on tahvlis, siis ma ei tutvu. /.../

3.2.5. Õppetunnid edaspidiseks

Soovisime ka teada, millised olid õppetunnid edaspidiseks. Vestluste käigus saime teada peamised probleemkohad, mille piloot välja tõi. Tuli välja, et **arvutid ei olnud alguses täielikult turvalised**:

Ma proovisin juba häkkida, keegi oli BIOSi parooli peale pannud /.../

Lisaks ilmnis kitsaskohana ka see, et **digitoimikus oli võimalik IT-abile** pöördumist esitades saata e-maile. Ametnik tõi välja, et:

Meil oli ka ametnikul see juhtum, et tal tuli mingi vangid pöördumine. /.../ et hakkavadki sealt kaudu mingid telefoni avaldused tulema? /.../ pole nagu kuulnud ja siis kahest kohast sai siis need maha võtta. Mis siis nagu tegelikult tuli välja, et see oli mingi auk ... /.../

Ilmnes ka, et vangide avalik **e-toimik vajab edasiarendusi**, et sinna ei kuvaks juba varasemalt kätte saadud materjale kätte toimetatavatena ning et kõiki helifaile kuulata ka saaks. Kinnipeetav tõi välja:

Näiteks seal digitoimik tehti lahti, aga salvestisi ei saa kuulata praegu /.../

Piloteerimise järel tajuti ka, et mõned vangid vajavad siiski täiendavat abi ja toodi välja **infotundide või gruppide vajadust**. Tõdeti:

See tahvel ongi praegu number üks ju. Täiesti aktuaalne teema, miks nagu ei võiks olla mingit sellist infotundi neile, kus nad saavad käia. /.../

Vestluste käigus jõuti ka selleni, et neid gruppe võiks korraldada ka vangid, kuid ekspertidega vesteldes sai selgeks, et selleks on **vaja koolituskeskkonda**, mis on täiendav arenduskulu.

Vesteldes IT juhi Priit Postiga, tõi ta õppetunnina välja, et **piloteerimine õigustas ennast**. Ta selgitas:

Piloot väiksemas ringis/sihtgrupis oli edu alus. Kõigile korraga viimine oleks olnud koormavam ja kui midagi täiesti kapitaalselt valesti oleks läinud, siis selle asja tagasipööramine oleks olnud pigem keeruline. Ma julgeks väita, et midagi kapitaalselt valesti ei läinud. Väiksemaid mingisuguseid äpardusi on ette tulnud, neid oleme üritanud hinnata jooksvalt, et kui tõsine probleem see on, ja siis otsustanud, mis me täpselt teeme – kas jätame midagi katki või lähme edasi või tagasi. Me pole mingit olukorda tagasi pööranud. Pigem hinnanud probleeme ja riske ja läinud edasi. Ja proovinud jooksvalt asjad paremaks saada.

3.2.6. Suurimad väljakutsed

Väljakutseid, millega e-teenuste laiendamisel silmitsi seisti, oli mitmeid. IT-juhi arvates:

Kõige keerukam oli projekti algusperiood, kui oli vaja välja mõelda, mismoodi asi toimima peaks hakkama, millised seadmed ja operatsioonisüsteemid valida, mismoodi võrk toimetab, kas see peaks toimuma näiteks läbi mobiilimasti või siis läbi WiFi või siis üldse ainult kaabliga. Kogu selle asja läbimõtlemine, et me tulevikus probleemide ees ei oleks /.../ seda arutelul ja erinevate osapoolte kokku toomist, et see oli selle projekti juures kõige keerulisem osa.

Registrite ja Infosüsteemide Keskuse (edaspidi RIK) osa ülesandeid läks projekti keskel RIT-i ning mingil põhjusel enam asjad ei toiminud nii, nagu oli kokku lepitud. Paljud teemad jäid pikaks ajaks lahenduseta, ei tulnud vastuseid ja juuni lõpus oli tõsine oht, et pilooti ei saa käivitada, sest **seadmed ei olnud seadistatud**. Ka oli **probleeme WiFi võrgu loomisega**, kuna hankesse ei olnud kõik piirkonnad kirja saanud, kuhu oli vaja WiFi võimekus tagada. See aga tähendas lisahanget ning täiendavaid kulusid.

Kuna kinnipidamisel on erineva vanuse ja digioskustega vange, oli kohe projektide alguses selge, et **mõned vangid vajavad suuremat abi olenemata digilahenduse kasutajasõbralikkusest**.

3.2.7. Tuleviku taasühiskonnastavad ideed ja tegemised

Priit Post ja Merike Sirendi andsid ekspertintervjuude käigus täpsemat tagasisidet, mida tahvlid tulevikus eelkõige taasühiskonnastamise ja tööprotsesside optimeerimise mõttes võimaldavad.

2023. a oktoobrist said esimesed vangid võimaluse tellida kaupu e-poest. Lisaks on arendamisel videokohtumised, kus vang saab suhelda vangla ja lähedastega, et säilitada sotsiaalseid kontakte. Eriti vajalik on see nendele, kelle lähedased elavad vanglast kaugel või kelle lähedastel ei ole võimalik vanglasse kohtuma tulla. Videokohtumiste võimaluse puudumist on õiguskantsler korduvalt vanglatele ette heitnud. Merike Sirendi tõi eraldi veel välja riigiga suhtlust laiemalt, et vabanemise faasis oleks enne vabanemist võimalik teatud tegevused ära teha:

/.../et tingimata ei peaks üritama leida füüsilise kohtumise aegu, arvestades, et meil on vanglad kolmes asukohas.

Tulemas on pöördumiste portaal, kus kinnipeetav saab suhelda vangla administratsiooniga ning e-kirjade või *chat'i* võimekus, et saaks lähedastega suhelda, ning avavangla vangidele laiendatud interneti ja mobiiltelefonide võimaldamine, et nende ühiskonda sulandumine oleks sujuvam (nt seoses õppetegevuse või töötsemisega). IT-juht tõi veel välja tuleviku mõtetena ka veebilehtede laiendamise võimaldamist (nt Google Translate), õpetamist, oma andmete vaatamise võimalust, meelelahutust (nt videolaenutused, mängud vms).

4. JÄRELDUSED

Tulemuste põhjal saab öelda, et tahvlid võimaldavad vähendada bürokraatiat ja ametnike töökoormust. Jäävad ära ebavajalikud tegevused, mis omakorda võimaldab teha sisulisemat tööd. On avanenud võimalus tegeleda uutemoodi taasühiskonnastamisega digipädevuse suurendamise abil. Suureneb vangide enda vastutus, aga mis veelgi olulisem, edeneb sotsiaalne kommunikatsioon, kuna juhendamine nõuab nii selgitamise kui ka vastamise oskust.

Uued tööprotsessid muudavad paratamatult ka töö iseloomu ja tulemustest saab järeldada, et digipädevusega seotud taasühiskonnastamise protsessis on põhiline roll üksusel, ehkki sellega saab hakkama igaüks, kes vangiga kokku puutub. Tähtis on ka kinnipeetava enda motivatsioon, sest vastasel juhul ei saa vanglateenistus teda aidata. Oluline on igal juhul isiku toetamine ja abistamine, aga mitte tema eest ära tegemine, siis ta ei arene. Arusaadavalt ei näe kõik ametnikud endal rolli, kuna kõik ei tule muutustega nii hästi toime. Tehnoloogia saab olla samaaegselt nii võimalus kui ka oht (Koit, 2023, lk 205). Koit (2023, lk 219) toob välja, et kuna me elame kõige turvalisemal perioodil, siis see laseb tajuda ohtusid intensiivsemalt. See **põhjendab ka, miks muudatuse ees nii suur hirm oli**. Koit (2023, lk 220) toob ka välja, et „see, mis tundub ohtlik, on sageli lihtsalt muutus ...“. Igal juhul on oluline, et ka skeptilisemaid ametnikke toetaksid nii kolleegid kui ka juht. Oluline on sõnum, et uus lahendus ei ole midagi sellist, mida peaks kartma või nägema kui töökoormuse tõusu. Kui sellega tegeleda, siis pikas plaanis on kasu nii vangile kui ka ametnikele endile.

Ametnike meelsus tundus olevat seotud sellega, kas nad on tajunud muudatuse vajalikkust. Kui seda ei mõista, siis ongi keeruline muudatust enda jaoks põhjendada, eriti olukorras, kus esmapilgul võib töökoormus juurutuse tõttu suurenda või hinnatakse, et seadmed on kallid vms. Hawlitschek tõstas juba 2018. aastal küsimuse sellest, kui normaalne on rääkida tehnoloogiast ja vanglast, ning ütles, et mõned inimesed arvavad, et see on luksus, kui kinnipeetavatel on ligipääs internetile, kuid tänapäeval on digitaalsus igal pool ja normaalsusprintsip – et tehnoloogia on kättesaadav – kehtib ka kinnipeetavatele. See on kõik laiema eesmärgi nimel, et isikutel oleks lihtsam ühiskonda sulanduda, millest võidab kogu ühiskond. Siin oli oluline nii ametnike enda motivatsioon kui ka juhtide toetus. Väga selgelt oli aru saada, et kui ametnikud olid leidnud aja, et vaadata infotunde, lugeda siseveebi, kirju ja juhiseid ning juht oli neid kaasanud ja kõik üle selgitanud, siis olid ametnikud positiivsed. Suurte muudatuste puhul on vajalik pigem kommunikeerida rohkem kui vähem. Need ametnikud, kes olid juhendeid vaadanud, tõesid, et need on neid toetanud ja nad ei tajunud sellisel kujul teadmatust. Eks see sõltub ka, kuidas juht kommunikeeris ja kas ta kaasas kõiki piisa-

valt või oskas tekitada motivatsiooni. Seega **ei leidnud täielikku kinnitust hüpotees, et ametnikud ei saa aru muudatuse vajalikkusest.**

Kuna mure tahvlite lõhkumise pärast oli suur, siis arvestades seda, et lõhkumisi on vähe, võib eeldada, et tahvlitega nokitsemine võib vange hoopis rahustada ja võimalik, et mõjutada ka registreeritud sündmuste arvu. Kardeti ka muukimist ja seda, et materjal ei jõua kohale, kuid piloteerimise käigus leiti need kitsaskohad. Tulemuste põhjal sai kinnituse hüpotees, et **katsetamine õigustab end** – see oli edu võti, sest see andis võimaluse väiksemal grupil katsetada, kas lahendus toimib, harjuda tööprotsessidega ja need välja kujundada, vajadusel neid muutes ja selles ise osaline olles. Samuti said piloteerimisega seotud ametnikud jagada oma kogemusi kolleegidega, kes veel sellega kokku polnud puutunud ja seega oli võimalus nende hirme maandada.

Saab öelda, et leidis kinnitust hüpotees, et **vanemad inimesed ja pikema staažiga ametnikud kardavad rohkem.** Vestlused tõid välja, et vanemad on tõesti kohati tõrkisamad, kuid see pole mitte ainult seotud tahvlitega, vaid väljendub ka muude muudatustega seoses. Samas ei näinud teised tagasiside andjad otsest seost vanusega, vaid pigem IT-pädevusega, mis on vanemaealistel kehvem. Noorematel on lihtsam uuendustega kaasa minna.

Kinnipeetavatel esines erinevaid hirme, nt hirm näotuvastuse ees. Eks siin sõltu sellest, kui palju vangid ametnikke usaldavad. Osal oli hirm ja häbi, et nad ei oska digilahendusi kasutada. Siin on eriti oluline, et ametnike ja vangide vahel oleks usaldus. Vangid tõid välja, et nendes tekitas negatiivsust muudatuste kommunikatsioon. IT ja andmehaldus olid küll teinud vangide teavitamise *one-pager*'id, kuid täpsem kommunikatsioon sõltus sellest, kuidas üksus kommunikatsiooni lahendas – nurseti selle pärast, et teavitamine oli pealiskaudne ja kontod taheti teha kiirustades ning neile ei selgitatud miks, mida, kuidas. Vangid vajasid aega ja selgitusi, milleks aga ametnikel aega ei olnud. Osa vajas personaalsemat lähenemist, mida oli tajuda ka fookusgrupi intervjuude käigus, sest pärast kuue vangiga toimunud tunniajast vestlust olid kolm isikut nõus konto ära tegema ja mõnel tekkis täiendavaid küsimusi, millest sai tajutud, et huvi on, aga nad vajavad tõeget. Need, kes tahvleid olid kasutanud, tõid välja, et see on samm õiges suunas, mida oodati ammu, aga ei saadud aru, et kõik funktsionaalsused, mis nad tahaksid, ei ole kohe saadaval. Toodi välja, et tahvlitega on lihtsam kui paberiga ja keegi ei saa nt kohtu poole pöördudes nende sõnu kirjaliku kokkuvõtte põhjal moonutada. Aga tõdeti, et kui funktsionaalsusi lisada, siis on ametnikel ka lihtsam ja tõuseb ka vangide motivatsioon tahvlite kasutamiseks. Üldiselt on neid lihtne kasutada, juhised on olemas, aga kui abi vajatakse, siis aitavad nii vangid kui ka ametnikud. Leidis kinnitust ka, et **vanemaealistel vangidel on probleeme digilahenduste**

kasutamise ja nende hirm on suurem. Vanematel on aga probleemid, mille peale ei oska tullagi, nt puuetundlik ekraan või parooli väljamõtlemine.

Kokkuvõtlikult saab öelda, et piloteerimine õigustas end. Digitaliseerimine muudab seda, kuidas me tööst mõtleme, ja töö sisu muutub järjest olulisemaks (Koit, 2023, lk 217). Digitaalsed muutused ei ole ainult tehnoloogiline protsess, seal on ka keerukaid sotsiaalseid aspekte, kus mängivad suurt rolli inimesed (Koit, 2023, lk 212). Selge on see, et ametnike roll muutub või õigemini see, kuidas me vangile läheneme ja temaga suhtleme. Vangla ei saa tema eest asju ära teha, vaid isikut tuleb suunata selliselt, et ta ise mõtleb ja vastutab. Kinnipeetavatel on vajadus suhtluse ja inimliku kontakti järele, et keegi leiaks nende jaoks aega. Jackson (2023) on rõhutanud, et näost näkku kontakt vangide ja töötajate vahel on hädavajalik, seega ei tohi digitaliseerimist kasutada sellise suhtluse vähendamiseks või kõrvaldamiseks. Vastupidi, digitaliseerimine vabastab ametnike aega, et suurendada näost näkku kontakti. Van De Steene (2023) toob välja põhimõtteliselt sama asja ning möönab, et tehnoloogia võib olla töö tõhusdamisel ja täiustamisel väga kasulik, kuid peab olema ettevaatlik, et näha seda inimtöö laienduse, mitte asendajana. Vanglaametniku töö pole enam ammu pelgalt püss õlal okastraatide vahel jalutada, vaid see tähendab mitmepalgelist tööd inimestega (Reivar, 2007, lk 33). Vanglateenistus peab kohanema. Ärme unusta vanglateenistuse väärtusi: me oleme inimlikud, pühendunud, asjatundlikud ning uuendusmeelsed.

KOKKUVÕTE

Artikli eesmärk oli anda ülevaade digiteenuste võimaldamisest kinnipeetavatele Eesti vanglateenistuses. Selleks korraldati kinnipeetavate ja ametnike hulgas uurimus, selgitamaks välja, mis on nende hoiak digiteenuste kasutuselevõtu suhtes ning kas nad näevad seda taasühiskonnastamise olulise osana. Lisaks, kas mõistetakse bürokraatia vähenemise ning tööprotsesside muutmise vajadust. Poolstuktrueeritud intervjuude käigus selgus, et mõistetakse muudatuste vajalikkust ning nähakse seda taasühiskonnastamise olulise osana. Lisaks oli tulemuseks, et rohkem asuti omavahel suhtlema tahvlitega toimetamisel, kuna oli vajadus juhendamise ja abi järele.

Oluline aspekt oli see, et kogu digilahendust ei võetud ühekorraga kasutusele terves vanglateenistuses, vaid järk-järgult eesmärgiga väiksema sihtgrupiga selgitada välja võimalikud kitsaskohad ning turvaaugud. Katsetamine igal juhul õigustas ennast, kuna selgusid nii murekohad, mida teiste üle teenistuse puhul *live*'i minnes arvestada, kui ka turvaaugud, nt selgus, et kasutaja saab saata e-kirja, mis pole aga lubatud. Seega

sai funktsionaalsust varakult muuta enne, kui suurem hulk isikuid on selle võimaluse avastanud.

Leidist kinnitust ka hüpotees, et vanemaealiste kinnipeetavate ja ametnike hirm digiteenuste kasutuselevõtu ees on suurem. Lisaks on pikema staaži ametnike hirm suurem. Järelikult tuleb nendele tulevikus rohkem tähelepanu pöörata ja neid taoliste muudatuste ellu viimisel toetada.

Kogu projekti vältel saadi kinnitus, et e-teenused mängivad aina suuremat rolli vanglateenistuse kaasajastamisel ning taaühiskonnastamisel. Lisaks oleme õigel teel, tehes seda läbi katsetamiskultuuri loomise, mis peaks olema avaliku sektori kohustuslik osa.

Riigikantselei katsetamise juhend avalikule sektorile rõhutab, et avaliku sektori ülesanne on lahendada ühiskondlikke probleeme võimalikult mõjusal moel. 2022. aasta lõpus sõnastas vanglateenistus strateegia aastateks 2023–2027. Missiooniks on toetada õiguskuulekat eluviisi ja õigusrikkujate täisväärtuslikku lõimumist ühiskonda, luues seeläbi turvalisemat Eestit. Visiooniks on olla suure usaldusväärsusega sisejulgeolekuteenistus. Põhiväärtusteks on inimlikkus, pühendumus, asjatundlikkus ning uuendusmeelsus.

Uuendusmeelsus seisneb selles, et ollakse valmis kohanema muutuvale maailmale vastavalt. Olla avatud mõttele, et see, mis tõi meid täna siia, ei ole see, mis viib edasi, ehk kinnipeetavatele tuleb teha digiteenused kättesaadavaks sarnaselt tavakodanikega, kuna see aitab neil paremini ühiskonda naasta ning õiguskuulekalt toime tulla.

LIIS TOOM

Tartu Vangla IT ja andmehalduse valdkonna peaspetsialist

E-post: liis.toom@just.ee

Liis Toom lõpetas korrektsiooni eriala Sisekaitseakadeemias 2003. aastal. Magistrikraadi kaitses 2019. aastal Tartu Ülikooli info- ja teadmusjuhtimise erialal (*cum laude*). Tema magistritöö teema oli „Juurutusprotsessiga seotud edu ja ebaedu tegurid vangiregistri näitel“. Ta on vanglateenistuses eri ametikohtadel töötanud alates 2003. aasta augustist. Liisil on laialdased teadmised vanglateenistusest ja selle tööprotsessidest ning ta on olnud erinevate IT-projektide tellija, juurutaja ja juht. Tahvelarvutite võimaldamise projektis oli Liis projekti vanglapoolne tellija ning tegeles peamiselt vangiregistri ja avaliku e-toimiku vajalike muudatustega ning tööprotsesside muudatuste juhtimise ja juurutamisega. Lisaks töötab ta osakoormusega Sotsiaalkindlustusametis ohvriabi ja ennetusteenuste osakonna arendustalituse tugitiimis projektijuhina, kus tegeleb osakonna IT-arenduste ning www.palunabi.ee veebilehe sisuloomega.

TIINA UNUKS

Justiitsministeeriumi vanglate osakonna arendusnõunik

E-post: tiina.unuks@just.ee

Tiina Unuks on lõpetas 2011. aastal Tallinna Majanduskooli õigusteenistuse eriala ning omandas 2013. a magistrikraadi Tallinna Ülikoolis organisatsioonikäitumise erialal (spetsialiseerumisega militaar- ja paramilitaarorganisatsioonidele). Magistritöö teema oli „Stress ja läbipõlemine Viru vangla näitel“. Vanglateenistuses alustas 2011. aastal Viru vanglas inspektor-kontaktisiku ametikohal. Aastatel 2014–2021 töötas Maksu- ja Tolliametis juhtiva maksuaudiitorina ning 2021. aastal liitus Justiitsministeeriumiga, kus alustas karistuse täideviimise talituse nõunikuna. Hetkel töötab arendusnõunikuna, kus peamiseks väljakutseks on innovatsiooni eestvedamine vanglateenistuses.

KASUTATUD ALLIKAD

- Andvig, E., & Karlsson, B., 2020. Forskningsbasert evaluering av pilotprosjektet «NAV-veiledere i Nettverk etter soning». Forskningsrapport nr. 3. [Research based evaluation of the pilot project “NAV-counselors in Network after Prison”. Research report no 3]. Senter for psykisk helse og rus. Universitetet i Sørøst-Norge. [Vörgumaterjal] Leitav: <https://openarchive.usn.no/usn-xmlui/handle/11250/2676546> [Kasutatud 21.12.2023].
- [Anon.], 2017. *Challenges for the Future [Konverentsi märkmed]*.
- Beilmann, M., 2020. *Küsitlusuuringud*. [Vörgumaterjal] Leitav: <https://samm.ut.ee/k%C3%BCsitlusuuringud> [Kasutatud 21.12.2023].
- Durnescu, I., Ainsoo, D., Meiel, T., Miljan, M. & Tarkus, L., 2023. *Juhtumikorraldaja käsiraamat. Korrektsiooni põhioskused*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Euroopa Komisjon, 2021. *Innovatsioonihangete suunised*. [Vörgumaterjal] Leitav: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021XC0706\(03\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021XC0706(03)&from=EN) [Kasutatud 28.10.2023].
- Euroopa Komisjon, 2022. Digital Economy and Society Index. [Vörgumaterjal] Leitav: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> [Kasutatud 28.10.2023].
- Flick, U., 2006. *An introduction to qualitative research* (3rd ed). Los Angeles etc.: SAGE Publications.
- Hawlitschek, K., 2018. *ICT Workshop*. [Vörgumaterjal] Leitav: <https://www.europris.org/file/report-ict-workshop-stockholm-2018/> [Kasutatud 22.12.2023].
- Jackson, G., 2023. *Digital Transformation of Justice: Experts from various parts of the world share their opinions*. [Vörgumaterjal] Leitav: <https://justice-trends.press/digital-transformation-of-justice-experts-from-various-parts-of-the-world-share-their-opinions/> [Kasutatud 21.12.2023].
- Juhkov, M., Bremen, M. E., Küünarpuu, Y. & Saarem, R., 2022. *Eakad kinnipeetavad Eesti vanglates. Uurimistöö*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Justiitsministeerium, [s.a.]. *Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030*. [Vörgumaterjal] Leitav: <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/kriminaalpoliitika-pohialused> [Kasutatud 22.12.2023].
- Kalmus, V., Masso, A. & Linno, M., 2015. *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. [Vörgumaterjal] Leitav: <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalys> [Kasutatud 22.12.2023].
- Koit, K., 2023. *Praktiline teenusedisaini käsiraamat ettevõtjale*. Tallinn: Äripäev.
- Lazar, J., Feng, J., & Hochheiser, H., 2010. *Research Methods in Human-Computer Interaction*. Chichester, UK: Wiley.

- Mulgan, G., Albury, D, 2003. *Innovation in the Public Sector. Strategy Unit, Cabinet Office*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.urban-response.org/system/files/content/resource/files/main/innovation-in-the-public-sector.pdf> [Kasutatud 28.10.2023].
- Mändmets, E.-M., 2015. Kuidas saavutada sidusrühmade poolehoidu? *KAJA*, nr 27, lk 11–12.
- Olev, A. & Alumäe, T., 2022. *Estonian Speech Recognition and Transcription Editing Service Baltic HLT*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://bark.phon.ioc.ee/webtrans/> [Kasutatud 31.08.2023].
- Otto, C., 2023. *Overcoming the Challenges of Introducing Digital Services to Analog Prisons*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://justice-trends.press/overcoming-the-challenges-of-introducing-digital-services-to-analog-prisons/> [Kasutatud 21.12.2023].
- Poulakka, P., 2019. *Technology in Corrections: Digital Transformation*. [Konverentsi märkmek].
- Reivaradt, Ö., 2007. *Tartu ja Viru vangla meie vanglasüsteemi arengu kontekstis. Lõputöö*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Riigikantselei, 2023. *Katsetamise juhend avalikule sektorile*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://katsetamine.riigikantselei.ee/> [Kasutatud 28.10.2023].
- Siikarla, S., 2023. *Resocialisation through e-learning: motivation, skills, and expectations of Finnish inmates. Master's Thesis*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Tooman, H., Roosipõld, A. & Rekkor, S., 2023. *Teenindusprotsesside juhtimine ja teenusedisain*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Van De Steene, S., 2023. *Digital Transformation of Justice: Experts from various parts of the world share their opinions*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://justice-trends.press/digital-transformation-of-justice-experts-from-various-parts-of-the-world-share-their-opinions/> [Kasutatud 21.12.2023].
- Vangistusseadus* (2023), RT I 2000, 58, 376.
- Vanglateenistus, [s.a.]. *Ametikohtade üldtutvustus*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.vangla.ee/et/karjaar-ja-tookohad/ametikohtade-uldutvustus> [Kasutatud 16.08.2023].
- Vanglateenistus, 2022. *2022. aasta ülevaade*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://vanglateenistus.ee/meist/uudised-ja-arvud/aasta-ulevaated#item-2> [Kasutatud 25.12.2023].

Vanglateenistus, 2023. *Taasühiskonnastamine*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://vanglateenistus.ee/karistuse-kandmine-vanglas/karistuse-kandmine/taasuhiskonnastamine> [Kasutatud 22.12.2023].

Vihalemm, T., 2014. *Fookusgrupi intervjuu*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://samm.ut.ee/fookusgrupi-intervjuu> [Kasutatud 21.12.2023].

Wilhemsson, F., Jackson, G. & Makne, O., 2017. *How can ICT make the offender better prepared for release?* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.euopris.org/file/expert-group-ict-how-can-ict-make-the-offender-better-prepared-for-release/> [Kasutatud 21.12.2023].

EAKAD KINNIPEETAVAD EESTI VANGLATES

MARIS JUHKOV, RAINER SAAREM, YASMINE KÜÜNARPUU, MARIA ELISABETH BREMEN,
ERIK RÜÜTEL, MARET MILJAN, TIINA UNUKS

Võtmesõnad: eakad kinnipeetavad, vangla, elanikkonna vananemine

DOI: <https://doi.org/10.15158/sh97-0m10>

Ülevaade. Artikkel koosneb teaduspõhise kirjanduse ülevaatest, millele tuginedes korraldati ekspertintervjuud. Eesmärk oli uurida, kas Eestis on probleeme vananevate vangidega, eriti nende osakaalu suurenemisega, ning uurida mujal maailmas rakendatud lahendusi eakate jaoks kinnipidamisasutustes. Uurimistöö käigus saadi lisaks hea ülevaade viimastel aastatel Eesti vanglates viibivate kinnipeetavate vanuselise koosseisu muudatustest. Artikkel põhineb autorite 2022. aastal Sisekaitseakadeemias uurimistöö raames kaitstud uuringul „Eakad kinnipeetavad Eesti vanglates“.

ELDERLY PRISONERS IN ESTONIA

MARIS JUHKOV, RAINER SAAREM, YASMINE KÜÜNARPUU, MARIA ELISABETH BREMEN,
ERIK RÜÜTEL, MARET MILJAN, TIINA UNUKS

Keywords: elderly inmates, prison, aging population

Overview. The article comprises a research-based literature review, upon which expert interviews were conducted. The aim was to investigate whether there are issues concerning aging prisoners in Estonia, particularly with the increasing proportion, and to explore existing solutions for the elderly in detention facilities implemented elsewhere in the world. Throughout the research, a comprehensive overview of Estonian prisons in recent years was obtained, including changes in the age composition of inmates. The article is based on the authors' 2022 study titled „Elderly Prisoners in Estonia“, which was completed as part of their research work at The Estonian Academy of Security Sciences.

SISSEJUHATUS

Maailma Terviseorganisatsiooni andmetel on tänu arenenud meditsiinisüsteemile ning selle kättesaadavusele inimeste eluiga kogu maailmas üha pikem. Tänapäeval võib enamik inimesi elada kuuekümnendateni ja kauemgi. Aastaks 2030 on iga kuues inimene maailmas 60-aastane või vanem. (WHO, 2022) Statistikaameti rahvastiku-proгноosi järgi suureneb Eestis 65-aastaste ja vanemate inimeste osakaal 2040. aastaks 25,6%-ni. Kui varasemalt ei ole sotsiaalministeeriumi koostatud heaolu arengukavas eakaid inimesi eraldi välja toodud, siis aastateks 2023–2030 koostatud heaolu arengukava eelnõu üheks sihiks on vanusesõbraliku ühiskonna loomine, vanema-ealiste sotsiaalne kaasamine ühiskonnas ja neile võrdsete võimaluste tagamine kõigis riigi poliitikavaldkondades (Sotsiaalministeerium, 2022, lk 21–23).

Seega on vananev populatsioon meiega kaasas käiv probleem, mis ulatub eri valdkondadesse – ka vanglasüsteemi. Vangla populatsioon on üldiselt vananemas ning viimane uuring, mis keskendus eakatele kinnipeetavatele, tehti Eestis aastal 2009. Kuigi uuringus leidis Ülle Raag, et Eesti vanglates eakate kinnipeetavate kontekstis kriisisituatsiooni ei ole, ei tähenda see, et probleemi ei eksisteeri, sest aastatega on kinnipeetavate keskmine vanus tõusnud. Justiitsministeeriumi vanglate osakonna (2023) andmetel on kinnipeetavate keskmine vanus Eestis viimase 23 aastaga kasvanud pea 12 aasta võrra ehk aastal 2023 oli kinnipeetavate keskmine vanus 41 aastat ning aastal 2000 oli keskmine vanus 29,2 aastat. Inimkonna vananemine on ülemaailmselt aktuaalne teema ning autorite arvates on oluline uurida eakate kinnipeetavate olukorda Eesti vanglates.

Enamasti loetakse eakaks inimesi alates 65. eluaastast, kuid kinnipeetavad on tavaliselt füsioloogiliselt vanemad kui nende tegelik vanus ja tervises seisund. Kuigi 55-aastane ei pruugi tunduda eakas, võrdub vangistatud inimene sageli kümme aastat vanema inimesega kui keegi, kes pole kunagi vanglakaristust kandnud. (Aday, 2006, pp. 199–216) Kinnipeetavaid määratletakse ka 50-aastaselt eakateks, kuna see on ideaalne aeg ennetava hoolduse meetodite kasutuselevõtuks, et vähendada vanematele kinnipeetavatele kujunevaid pikaajalisi kulusid. (Habes, 2011, pp. 395–423) Eeltoodust tulenevalt käsitlevad autorid töös eakaid alates 55. eluaastast.

Kinnipidamisasutustes keskendutakse peamiselt just nooremate kinnipeetavate taasühiskonnastamisele, mis on mõistetav, sest nende elumuutused mõjutavad enim kogu ühiskonna heaolu. Kuna eakad kinnipeetavad ei ole vanglateenistuse jaoks prioriteetsed, ei ole autorite andmetel nende jaoks ka eraldi käitumisjuhust või uuritud täpsemalt, milline lähenemine sobiks vanemas eas õigusrikkujale.

Autorid soovivad uurimistööga välja selgitada, kas ja milliseid probleeme näevad Eesti vanglad seoses eakate kinnipeetavatega ning millised takistused võivad esineda praktika elluviimisel. Võttes aluseks eelduse, et vanglates ei tegeleta eraldi eakatele kinnipeetavatele vastava kohtlemisega või tehakse seda minimaalsel määral, on oluline välja selgitada, milliseid meetodeid oleks võimalik tulevikus vanemate kinnipeetavatega tegelemiseks rakendada. Võimalike lahenduste leidmiseks on kasulik uurida välisriikide kogemusi, välja tuua nende positiivsed ja negatiivsed küljed ning hinnata, kas nende elluviimine Eesti vanglasüsteemis oleks võimalik.

Töö koosneb kahest peatükist, millest esimeses kirjeldatakse läbi töötatud materjalide kaudu võimalikke probleeme ja lahendusi seoses eakate kinnipeetavatega vanglates. Näitena tuuakse väga erinevate riikide vanglates tehtud uuringuid ning kajastatakse lisaks ka aastakümnete taguseid lahendusi, mis ei pruugi alati kohalduda tänastele Euroopa ja Eesti vanglatele, kuid ilmestavad siiski vananemisega kaasnevaid probleeme olenemata vangla- ning tervishoiusüsteemide erinevusest. Teises peatükis analüüsitakse empiirilise uuringu raames kogutud andmeid, mille alusel koostatakse vastavalt uurimisülesande püstitusele järeldused ja arutelud. Töö on fokuseeritud vananevale vanglapopulatsioonile Eestis ning annab ülevaate võimalustest eakatega vanglas toimetamiseks eri riikide näitel.

1. EAKATE VANGISTUS

Ronald H. Aday on USA sotsiaalteaduste professor, kes on oma teadustöodes keskendunud just eakatele ning vananemisega kaasnevatele probleemidele Ameerika Ühendriikides. Tema uuringud on näidanud, et juba aastakümneid tagasi on vanemad vangid erinenud noorematest kinnipeetavatest mitte ainult arstiabi vajaduse, vaid ka psühhosotsiaalsete vajaduste poolest ning vanemad meesvangid väljendavad suuremat vajadust privaatsuse ja ennetava tervishoiu ja õigusabi järele kui nooremad mehed. Vanemad kinnipeetavad ei suuda sageli tavalise vangla kiire tempo ja müraga toime tulla. Samuti on uuringutest välja tulnud, et vanemad kinnipeetavad teatasid, et tunnevad end nooremate kinnipeetavate rünnakute suhtes ebaturvaliselt ja haavatavatena, ning eelistasid koos olla omavanuste inimestega. Teiste kinnipeetavate üleolev ja kamandav suhtumine oli kõige häirivam, millega eakad vangid pidid vangistuses toime tulema. Eakad tajusid selliseid olukordi iga päev ning need tegurid põhjustavad sageli vanemate kinnipeetavate stressi suurenemist. (Aday, 1994, p. 48)

Samuti mängib suurt rolli vangla füüsiline seisund ja struktuur. Vanglad on peamiselt mõeldud noorte ja aktiivsete kinnipeetavate majutamiseks. Tihti on vanematel ja

nõrgematel vanglateskkonnas külm ja trepid ning vahemaad raskesti läbitavad. Paljud piiratud liikumisvõimega kinnipeetavad võivad leida, et vangla disain ei ole nende füüsilisele võimekusele vastav ja seetõttu isoleerivad end teistest. (Aday, 1994, p. 48)

1.1. Eraldi osakond eakatele kinnipeetavatele

Selleks et vältida nooremate ja vanemate kinnipeetavate vahelisi konfliktiolukordi, tagada eakate suurem privaatsus, vaiksem ja rahulikum elukeskkond ning vajaduspõhine abi, on praktiseeritud nende kahe vanuserühma üksteisest eraldamist.

Vanemad kinnipeetavad jagunevad lihtsalt öeldes kaheks. Ühte gruppi kuuluvad isikud, kes vajavad abi igapäevaelus, nagu söömine, tualeti kasutamine ja pesemine. Mõnikord paigutatakse nad eraldi üksusesse, et rahuldada nende pikaajalisi vajadusi. Teine rühm koosneb kinnipeetavatest, kes vajavad täiendavat abi, kuid ei ole sellest täielikult sõltuvad. Neil võib olla terviseprobleeme ja muid erivajadusi, kuid nad on siiski võimelised iseseisvalt tegutsema. (Synder *et al.*, 2009, pp. 117–124)

Anderson & Hillard (2005, pp. 58–61) tegid oma uurimistöös ettepaneku eraldada eakad kinnipeetavad ja erivajadustega kinnipeetavad ning liigitada nad vastavalt nende vajadustele neljale eri tasemele. Esimesele, keskkonna toetuse tasemele kuuluvad kinnipeetavad, kes saavad enda eest ise väga vähese abiga hoolt kanda. Seal asuvad käetoed ja kaldteed aitavad kinnipeetaval iseseisvalt hakkama saada. Teine tase on abistav elamine – seal elavad õigusrikkujad saavad enda eest hoolitseda, kuid neil on ka pidev vajadus toetuse järele. Asjakohase väljaõppega, kuid meditsiinilise taustata ametnikud ja kinnipeetavatest töölised saavad aidata sealseid abivajajaid igapäevaste toimetustega. Abi saavad vajadusel pakkuda ka meditsiinitöötajad. Kolmas tase on laiendatud ravi, kus üksuste patsiendid vajavad igapäevast hooldust pikema aja jooksul. Peamiselt on üksuses õde või mõni muu meditsiinitöötaja, kes hoolitseb kinnipeetavate eest, ning üksus sarnaneb hooldekoduga. Selles üksuses paiknevad patsiendid, kes on ravimatult haiged või vajavad pidevat ravi krooniliste haiguste, sealhulgas Alzheimeri tõve tõttu, või on taastusravis pärast insulti või operatsiooni. Neljas tase on haigla, kus pakutakse oskuslikku õendusabi 24 tundi ööpäevas ja seitse päeva nädalas. Kuna haiglaraviasutused on kõige kulukamad, on eesmärk viia patsiendid nende seisundi paranedes laiendatud ravile. Haiglapatsientide hulka kuuluvad need, kes on hiljuti haiglast välja kirjutatud, ja need, kes vajavad jälgimist, et näha, kas nad tuleks saata haiglasse või kutsuda kiirabi. Patsientide hulka kuuluvad ka need, kes saavad intravenoosset või muud täiustatud ravi, ning patsiendid, kes on ravimatult haiged.

Habes (2011, pp. 395–423) on kirjutanud võimalusest eraldada vanurid vangla isoleeritud seksiooni, kus neile võimaldatakse süüa spetsiifiliselt määratud eineid sobivatel aegadel, magada ainult alumistel naridel ja töötada osalise tööajaga või üldse mitte. Ohios on vananevatel inimestel lubatud oma vanuserühmadega treenida ja tegeleda meelelahutusega, et hoida ära naeruvääristamist või narrimist nooremate kinnipeetavate poolt. Selline kohtlemine vastaks vanurite vajadustele, ilma et neile tuleks eraldi hoone rajada.

Aday (1994, p. 47) on välja toonud võimaluse eraldada eakad, puudega ja füüsiliselt vähem võimekad kinnipeetavad eraldi üksusesse, kus pööratakse tähelepanu nende turvalisele majutamisele. Näiteks on treppe minimaalselt ja kaugused asutuse eri rajatistest on väiksemad. Haridus-, kutse-, meelelahutus- ja rehabilitatsiooniprogramme on kohandatud eakatele inimestele. Mõnes asutuses töötavad geriaatriaalse väljaõppega psühholoogid ja nõustajad, et olla kinnipeetavate ainulaadsetest sotsiaalsest, psühholoogilistest ja emotsionaalsetest vajadustest teadlikumad.

Siiski võib sellise paigutuse miinustena välja tuua, et vanemad kinnipeetavad annavad üldisele vanglapopulatsioonile stabiilsuse ja neid ei tohiks eraldi majutada. Lisaks on ka teenistujaid piiratud arv ja töökoormus ning tõuseks vajadus spetsialistide järele. Kõigil ametnikel ei pruugi olla piisavaid oskusi ja võimekust, et tulla toime eakate või puudega kinnipeetavatega. Tõuseks ka eetiline probleem selle kohta, et teistel ühiskonnaliikmetel ei pruugi olla selliseid võimalusi nagu vanglal eakaid hooldada. Juhul kui eakaid, puudega või füüsiliselt vähem võimekaid kinnipeetavaid on väga vähe, ei pruugi erikohtlemine ja eriprogrammid olla põhjendatud. (Aday, 1994, p. 47)

Kuigi eakate paigutamist noortest eraldi osakonda võib kohati pidada ebavajalikuks, on see otstarbekas viis, kuidas vältida vanusest tulenevate konfliktide tekkimist ja tagada parem järelevalve mõlema vanusegrupi üle, ilma et sellega kaasneks eraldi suuremaid kulutusi. Lisaks aitab välja toodud variant koondada eakad, puudega ja füüsiliselt vähem võimekad kinnipeetavad ning pöörata tähelepanu neile, kes seda rohkem vajavad.

1.2. Varasem vabastamine karistusseadustiku järgi

Combalbert & Rambourg (2019, pp. 560–561) toovad rahvusvaheliste uuringute põhjal välja, et 40–70 protsendil kinnipeetavatest on probleeme vaimse tervisega ning psühhopatoloogiliste häirete tõenäosus on veel kõrgem vanemaealiste kinnipeetavate hulgas. Paljud neist kaotavad vananedes autonoomia ning ei suuda enda eest enam ise hoolt kanda ega mõista rikkumiste ja karistuste vahelist seost. Sellised

kinnipeetavad ei ole ühiskonnale enam ohtlikud ja tuleks kaaluda, kas nende vangistuses hoidmine on õigustatud.

Eggist *et al.* (2014, p. 157) on leidnud, et enamikus riikides ei ole vangistuse ülempiiri veel kehtestatud, kuid arvestada tuleks kinnipeetavate füüsilisi võimeid ja nende töövõimetuse arengut. Vangistuse määramisel karistuseks tuleks kaaluda alternatiive, võttes arvesse vangistuse tõenäolist kahjulikku mõju vanematele vangidele ja nende mitmekülgsete tervishoiuvajaduste rahuldamisega seotud kulusid riigile. Cindy Snyder *et al.* (2009, pp. 117–124) toovad välja, et vanemate kinnipeetavate ülalpidamine maksab USA-s keskmiselt kolm korda rohkem kui nooremate. Need kulud on seotud erinevate krooniliste ja tõsiste terviseprobleemidega kinnipeetavatega. Kuna enamikku vanemaid kinnipeetavaid ei loeta enam ohtlikuks, siis kaalutakse üha rohkem madala riskiga vanemate kinnipeetavate ennetähtaegset vabastamist või üleviimist riiklikesse hooldekodudesse.

Aastal 1989 viis George Washingtoni ülikooli rahvusvaheline õiguskeskus läbi eakatele vangidele loodud projekti POPS (The Project for Older Prisoners). See oli ainulaadne riiklik projekt, mis aitas vanematel vangidel ennetähtaegselt vabaneda. Programm nägi ette, et eakas kinnipeetav vabastatakse ennetähtaegselt, ning Washingtonis koolitati ka sadu juuratudengeid. Selle programmi kohaselt määrati USA-s üle 55-aastase kinnipeetava korduvkuritegevuse protsent. Kui retsidivismi tase on madal, esindatakse kinnipeetavat kohtus, et määrata kinnipeetavale alternatiivne vangistus, milleks on vabanemine tingimisi või elektroonilise järelevalve all. Sellise lahendusega ei pea vangla üleval pidama kõrgete ravikuludega ja vanuritele mitte kohandatud asutuses eakaid kinnipeetavaid, kelle korduvkuritegevuse protsent on nullilähedane. POPS programmi muutis keeruliseks see, et sobival kinnipeetaval oli palju tingimusi, mis pidid olema täidetud. Näiteks pidi kinnipeetav olema vähemalt 55-aastane, ära kandnud pool oma vangistusest ja uute kuritegude tulevikus toimepanemise risk pidi olema isiku puhul hinnatud ebatõenäoliseks. Lisaks pidi ohver või ohvri perekond nõustuma eaka kinnipeetava enneaegse vabastamisega. (Habes, 2011, pp. 395–423)

Veel üheks lahenduseks kulude kokkuhoiuks töid Anderson & Hillard välja varajase meditsiinilise vabastamise. Selleks peavad õigusrikkjad olema piisavalt haiged, et nad vajaksid kulukat hooldust ja kujutaksid endast madalat ohtu avalikkuse turvalisusele. Nende kurjategijate järelevalvet teostavad kriminaalhooldusametnikud võivad teha ettepaneku nad vanglasse tagasi paigutada, kui nende tervislik seisund oluliselt paraneb või kui nad hakkavad ohustama avalikku turvalisust. Programmi, mille raames vabastati meditsiinilistel põhjustel kinnipeetavaid ennetähtaegselt, valiti esimesitel aastatel (1999. aasta keskpaigast 2003. aastani) välja 180 õigusrikkajat ning 20 protsenti nendest vabastati. (Anderson & Hillard, 2005, pp. 58–61)

Enamik varajase meditsiinilise vabastamise programmi suunatud õigusrikkujaid ei kvalifitseerunud ennetähtaegsele vabastamisele, kuna kujutasid endast liiga suurt ohtu kogukonna turvalisusele. Teised surid või jõudsid vabastamiskuupäevani enne, kui nad suudeti vanglast vabastada. Lisaks on sobiva kogukondliku paigutuse leidmine keeruline, kuna paljudel õigusrikkujatel ei ole perekonda, kes suudaks nende eest kodus hoolitseda. Samuti on hooldekodudes ja muudes kogukondlikes rajatistes piiratud arv vabu kohti ja sageli ei võeta kurjategijaid sinna vastu, kuna ollakse mures sealsete haavatavate elanike pärast. (Anderson & Hillard, 2005, pp. 58–61)

Handtke *et al.* (2017, pp. 5–22) uurisid kinnipeetavate arvamust seoses eakate kinnipeetavate enneaegse vabastamisega vanuse või tõsiste terviseprobleemide tõttu. Intervjuudes toodi välja eakatele kinnipeetavatele lisanduvad raskused vangla keskkonnas, sealhulgas lärm ning arstiabi kättesaadavus. Kinnipeetavate arvates ei ole vangla koht eakatele ja haigetele ning nad tuleks saata pigem hooldekodusse või vähemalt eraldatud osakonda. Lisaks väheneb kinnipeetavate arvates vanuse kasvades ja haigestudes ohtlikkuse tase. Kõrges eas ja raskelt haiged inimesed ei suuda ühiskonnale enam kahju tekitada ning nende surmani vanglas hoidmine on võrdne surmanuhtlusega ning kohati isegi hullem. Intervjueeritavad leidsid, et vangistuses viibides on nad oma võla tasunud ning väärikalt vabaduses surra peaks olema nende õigus. Kinnipeetavad rõhutasid viimaste soovide tähtsust ning seda, et neid ei ole vanglas võimalik täide viia. Kinnipeetavad tõid välja, et vangistusele on ka kergemaid alternatiive, sealhulgas elektrooniline järelevalve, mis võimaldab inimest jälgida, kuid vähendaks ravikulusid ning laseks inimesel enne surma kodus viibida.

Nii kinnipeetavate arvates kui ka uuringute põhjal on selge, et vangla ei ole õige koht kõrges eas isikutele. Vanusega muutub vangistus ebaproportsionaalselt raskeks karistuseks ning ka vanglale liialt kulukaks. Sellele probleemile välja pakutud lahenduste hulgas on alternatiivsed karistused väheohtlikele kinnipeetavatele, sealhulgas tingimisi vabanemine ja elektrooniline järelevalve ning varajane meditsiiniline vabastamine, mis on mõeldud kinnipeetavatele, kes vajavad kulukat hooldust ega kujuta endast enam suurt ohtu. Kinnipeetavad ise toovad välja veel viimaste soovide täideviimise, inimväarikuse ning õiguse surra väljaspool vanglat.

1.3. Eakatele suunatud sotsiaalprogrammid

Uuringud on näidanud, et vanemas eas on oluline keskenduda inimese füüsilistele vajadustele ning hoida inimese lihased liikumises. Nigeerias Majekodunmia *et al.* (2017, pp. 269–283) korraldatud uuringu tulemused viitasid samuti vajadusele töötada välja spetsiifilised programmid, mis vastavad eakate kinnipeetavate füüsilise

tervise vajadustele. WHO (2022) andmetel võib eakatel kinnipeetavatel erinevatel põhjustel, sealhulgas terviseprobleemide ja surmahirmu tõttu, suurema tõenäosusega välja areneda depressioon ja ärevushäired.

Programmid tuleks kavandada nii, et need sobiksid ka eakate kinnipeetavate vajadustele. Välja on pakutud, et näiteks õppekursused võiksid olla aeglasema tempoga ja tehtud viisil, mis sobiks paremini vanematele kinnipeetavatele. See aitaks neil toime tulla ka piinlikkusega, mis võib tekkida nooremate kinnipeetavatega koos õppimisel, kuna nad ei suuda nendega sammu pidada. Samuti on välja pakutud, et tekstid oleks suurema fondiga, sest see aitaks ka nägemisprobleemidega kinnipeetavaid. Meelelahutusprogrammid peaksid hõlmama tegevusi, mis arvestaksid rohkem vanemate kinnipeetavate füüsilisi võimeid ning eelistusi, näiteks selliseid tegevusi nagu laulamängud ja muusikaga tegelemine. (Synder *et al.*, 2009, pp. 117–124)

Inglismaal korraldati Gamelani muusikaprojekt, kus 13 eakat kinnipeetavat õppisid nädala jooksul traditsioonilises Indoneesia Jaava ja Bali muusika ansambelis, mis koosnes löökpillidest. Projektis osalemiseks ei olnud kinnipeetavatel vaja eelnevat muusikalist tausta. Nädala lõpus said osalejad koos esineda ning see salvestati CD-plaadile. Uuringu tulemustes tuli välja, et kinnipeetavad õppisid läbi enesedistsipliini teisi kuulama. Pärast projekti lõppu leidsid autorid, et projekti tulemusel paraneb vanglas viibimise harjumus ja oskuste arendamine, mis võimaldab eakatel teiste kinnipeetavate ja vanglatöötajatega selgelt suhelda. Õpitakse grupina töötamist nii-öelda hinnanguvabas keskkonnas. Programmid ja projektid lasevad tegeleda millegagi väljaspool oma kambrit ja tavarežiimi. See soodustab kognitiivset funktsioneerimist ja loovust ning vaimse tervise paranemist. (Wilkinson *et al.*, 2017, pp. 16–27)

Ramanathan *et al.* (2017, pp. 24–28) toovad välja, et joogateraapia on lihtne ja kuluefektivne viis tegeleda nii füüsiliste kui ka enamlevinud vaimse tervise probleemidega. Erinevalt antidepressantidest tegeleb joogateraapia probleemide algpõhjustega ega piirdu ainult sümptomaatilise raviga. Indias tehti uuring 40 eakama naiskinnipeetavaga, kes ei saanud uurimuse ajal meditsiinilist ravi vaimse tervise probleemide jaoks. Eksperimentaalgrupi liikmed osalesid 12 nädala vältel joogateraapias, mis kestis iga kord 60 minutit ning oli spetsiaalselt eakatele koostatud. Enne ja peale teraapiat hinnati eakate ärevust, depressiooni ja enesehinnangut. Saadud tulemuste kohaselt on joogateraapia kasulik nii eakate füüsilisele kui ka vaimsele tervisele. Ajapikku areneb joogateraapiat praktiseerivate kinnipeetavate jõud, oskus ja koordineatsioon, tänu millele muutuvad nad iseseisvamaks ja suudavad oma tegemistes rohkem vastutust võtta. Teraapia aitab minimaalsete negatiivsete mõjudega parandada enesehinnangut ja soodustab positiivset mõtteviisi, andes kinnipeetavatele midagi, mida oodata. Tänu sellele tõuseb motivatsioon ka väljaspool joogateraapiat rohkem liikuda. Lisaks

naudivad eakad kinnipeetavad seltskonnatunnet, mis samuti aitab vähendada erinevaid vaimse tervise probleemide sümptomeid.

Enamik vanglaprogramme on suunatud noorematele kinnipeetavatele nende vajadusi silmas pidades. Vanemaealiste kinnipeetavate sobivate ja sisukate programmide puudumist on täheldatud mitmetes valdkondades, sealhulgas hariduses. Enamik programme on vanematele kinnipeetavatele liiga keerulised või sobimatud, sest nad peavad võistlema nooremate kinnipeetavatega, kes on domineerivamad. Siiski on varasemad uuringud näidanud, et vanemad kinnipeetavad püüavad vanglas viibides tööle jääda, kui on olemas sobiv töö ja see on tervise poolest võimalik. Kui vanemad kinnipeetavad ei osale üheski programmis, siis võivad nad ennast isoleerida ning kogeda tervise halvenemist. Sellised probleemid on eriti märgatavad pensionäridel ja suuremate terviseprobleemidega kinnipeetavatel. (Trotter & Baidawi, 2014, pp. 200–218)

Vananedes väheneb inimeste füüsiline autonoomsus ning vaimse tervise probleemid muutuvad aina sagedasemaks. Vangla niigi raskes ja stressirohkes keskkonnas vajavad eelkõige eakamad kinnipeetavad tuge, et vältida või ravida tervisemuresid. Selleks on vaja panna kinnipeetavad füüsiliste programmide abil liikuma, et nad saaksid igapäevaste tegevustega iseseisvalt hakkama. Samuti on vaja toetada nende vaimset tervist eakohaste tegevustega, sealhulgas arendada loovust ja tõsta enesehinnangut. Lisaks on oluline, et vanglaametnikud oskaksid õigeaegselt ära tunda märke vaimse tervise probleemidest.

1.4. Eakatega suhtlemine ja nendesse suhtumine

Vanematel kinnipeetavatel on tihti väiksemad suhtlusvõrgustikud võrreldes noorematega ning neil võib tekkida rohkem raskusi väljaspool vanglat olevate suhete säilitamisel. Tehtud uuringud on näidanud, et vanematel kurjategijatel on teatavad raskused suhtlemisel nooremate õigusrikkujatega ja ametnikega ning pigem eelistatakse olla omavanuste seltsis.

Kotomska & Michalak (2019, p. 59) kirjutavad oma töös eakatega suhtlemise keerukusest. Vanusega kaasnevad füüsilised probleemid, nagu näiteks kehv kuulmine, raskendavad suhtlust. Lisaks võivad ametnikud kergesti ärritada, sest eakal inimesel võtab korralduste täitmine tema füüsisest tulenevalt aega. Vanemaealistega suhtlemine peab olema selge ja arusaadav, kuid kindlasti ei tohi see olla alandav. Uuringus toodi välja, et deminutiivid, nagu näiteks „vanaisa“ või „taadike“, võivad eakat inimest ärritada ja seeläbi mõjuda negatiivselt tema enesetundele. Vanglas võib kinnipeetav

kogeda negatiivset ja alandavat suhtlust nii ametnike kui kaaskinnipeetavate poolt. Tihti võib selline suhtlus tuleneda pigem teadmatusest kui pahatahtlikkusest.

Kinnipeetavate tervislikus heaolus mängivad suurt rolli ka vanglaametnikud. Gulshan (2021, pp. 30–36) uuris aastatel 2019–2020 Aserbaidžaanis eakatesse kinnipeetavatesse suhtumist vanglates. Ta korraldas kinnipeetavate seas heaoluküsitluse ning lisaks uuris eakate kinnipeetavate spetsiifiliste vajadustega kursis olemist ametnike seas. Selgus, et ametnike negatiivne suhtumine nendesse mõjutas neid rohkem kui lähedaste suhtumine. Küsitluse käigus selgus, et ametnikud ei taju oma töös eakaid kinnipeetavaid kui teistsugust gruppi ega oska arvestada nende eripäradega. Saadud tulemustest tegi Gulshan järeldused, et kinnipeetavate ja personali töötajate seas tuleks teadvustada geriaatrilisi probleeme ning ametnikke tuleks teavitada riskiteguritest ja ohumärkidest, mis viitavad enesevigastamisele, depressioonile ja sellest tulenevatele mõjudele eakatele. Lisaks leidis Gulshan, et psühholoogid peaksid kaasa vanemaealisi kinnipeetavaid rühmateraapiasse ning et eakatega võiksid vanglas tegeleda vabatahtlikud meditsiinipraktikandid.

Kinnipeetavate sotsiaalne maailm hõlmab suhtlemist nii teiste kinnipeetavate, vanglatöötajate kui ka pere ja tuttavatega väljaspool vangla keskkonda. Vanemate kinnipeetavate suhteid nooremate kinnipeetavatega iseloomustab tihti hirm ohvriks langemise ees. Kuigi Trotteri & Baidawi Austraalias korraldatud uuringus on esitatud vastuolulist teavet selle kohta, kas vanemad kinnipeetavad langevad suurema tõenäosusega kiusu ohvriks kui nooremad, viitab see siiski sellele, et suurem osa vanemate kinnipeetavate ohvriks langemisel toimub psühholoogiliselt, näiteks solvamise ja ähvardustena. Samas töid nad välja, et olenemata vanemate kinnipeetavate mõistmatuses on neil vanglatöötajatega üsnagi positiivsed suhted olnud. (Trotter & Baidawi, 2014, pp. 200–218)

On oluline, et vanglasüsteemis ei keskendutaks ainult eakate kinnipeetavate füüsilistele ja meditsiinilistele vajadustele, vaid väga tähtis on ka igapäevane suhtlus ja mõistmine. Eaka kinnipeetavaga arvestamine ja kuulamine muudab paremaks kinnipeetava enesetunde vangistuse ajal ning lihtsustab oluliselt vanglaametnike tööd.

2. EESTI VANGLATE VÕIMALUSTE UURIMINE SEOSSES EAKATE KINNIPÉETAVATEGA

2.1. Metoodika ja valim

Uurimistöo koosneb suures osas kvalitatiivsest analüüsist. Tuginetakse kirjanduspõhiste kogemustele ja sellele lisaks tehti ekspertintervjuud. Töös sobivat kirjandust otsisid autorid litsentseeritud andmebaasidest, nagu näiteks EBSCO ja SAGE. Otsingusõnadena kasutati „ageing prison population“ ja „elderly prisoners“.

Kvalitatiivse osa tööst moodustab vangla spetsialistidelt kogutud suulise eesmärgistatud vestluse käigus saadud info. Uurimistöös kasutasid autorid ekspertintervjuud, mida tutvustasid esmakordselt tutvustati 2002. aastal Michael Meuser ja Ulrike Nagel. Sellise intervjuu vormi valimisel ei paku intervjuueeritavad uurijale huvi mitte niivõrd terviklike inimestena, vaid ekspertidena teatud valdkonnas. (Laherand, 2008, lk 199–200). Intervjuueeritavad olid uuringusse valitud eesmärgiga esindada teatud rühma; käesolevas uurimistöös moodustavad valimi Viru, Tartu ja Tallinna Vanglate ametnikud.

Intervjuu küsimused koostasid autorid, tuginedes uurimisküsimustele ja probleemkohtadele, mis avaldusid kirjanduse ülevaates. Intervjuudest ülevaate saamiseks tuli see eelnevalt kodeerida. Koodide loomise eesmärk on saada aru ning süstematiseerida kogutud andmeid, neis orienteeruda, uurida intervjuude sarnasusi ja erinevusi, leida suhteid eri teemade vahel (Gibson & Brown 2009, pp. 2–4). Kodeerimine võimaldab teksti osadeks lahti võtta, teksti eri osi mõista ja avastada seeläbi ka tõlgendusi, mis esmapilgul võivad jääda märkamatuks. Täpsemalt kasutatakse avatud kodeerimist, milles kasutatakse tekstis esinevaid sõnu ja väljendeid.

Parima ülevaate saamiseks Eestis vanglates toimuva kohta moodustus töö valim kõigi kolme Eesti vangla erinevatest ametnikest ja spetsialistidest, kes oskasid ülevaate anda enda ametikohast lähtuvalt. Tänu sellele on vastused laiahaardelisemad ning katavad eakate vangistuse eri aspekte. Intervjuueeritavate seas oli kolm direktori asetäitjat, üks metoodik ja üks inspektor-kontaktisik.

2.2. Eakate kinnipeetavate ülevaade 01.09.2023 seisuga

Selleks et saada parem ülevaade Eesti vanglates karistust kandvate isikute vanuselisest koosseisust, teevad autorid ülevaate. Andmed on saadud justiitsministeeriumi vanglate osakonnast ning need on kokku pandud 2023. aasta septembri seisuga.

Justiitsministeeriumi vanglate osakonnalt saadud info järgi oli 01.09.2023 seisuga vanglates kokku 1837 kinnipeetavat, järelikult moodustasid eakad kinnipeetavad kogu vanglapopulatsioonist kokku 13%. Viimati Eestis eakate kinnipeetavate kohta korraldatud uuringus (Raag, 2009, lk 29) selgus, et 55-aastaste ja vanemate kinnipeetavate arv kogu vangla populatsioonist moodustas 4%. Seega on 14 aastaga tõusnud vangistuses viibivate eakate isikute osakaal kokku 9 protsendipunkti.

01.09.2023 seisuga oli Eesti vanglates kinnipeetava keskmine vanus 41 aastat, mis on ainult 14 aastat vähem kui vanus, millest alates uurimustöö autorid loevad kinnipeetavat eakaks. Kinnipeetava keskmine vanus saabumisel oli 38,6 aastat ning vabanemise hetkeks oli kinnipeetava vanus keskmiselt 43,6 aastat.

Üle 55-aastaste kinnipeetavate keskmine vanus oli 61,4 aastat, mis on 6,4 aastat rohkem kinnipeetava eakaks lugemise algusest. Eaka kinnipeetava keskmine vanus saabumisel oli 57,7 aastat ning vabanemise hetkeks oli kinnipeetava vanus keskmiselt 64,2. Eakate kinnipeetavate keskmine karistusaja pikkus oli 7,7 aastat ja kui arvestada, et sellises vanusegrupis on kinnipeetava keskmine vanus vanglasse saabumisel 57,7 aastat, siis olukorras, kus vangistuses kantakse ära kogu karistusaeg, on ta vabanemise hetkel 64,2 aastat vana ehk vanaduspensionieas.

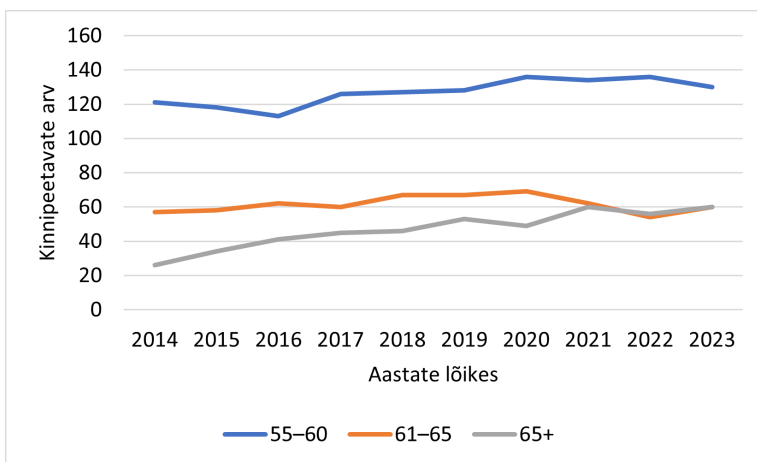
Tabel 1. Ülevaade eakate kinnipeetavate 01.09.2023 seisust Eesti vanglates (Justiitsministeerium, 2023; autorite koostatud)

	EAKAID KINNIPEETAVAID KOKKU	KÕIKI KINNIPEETAVAID KOKKU	EAKATE KINNIPEETAVADE OSAKAAL
Tartu Vangla	84	547	15%
Tallinna Vangla	77	699	11%
Viru Vangla	75	591	13%
Kokku	236	1837	13%

Eakad kinnipeetavad olid vanglates jaotunud üsna võrdselt ning nad ei moodustanud vanglate populatsioonist suurt osa (vt tabel 1). Samas on eakate kinnipeetavate osakaal pidevalt tõusmas (vt joonis 2). Aastal 2009 oli kinnipeetavaid vanglates kokku üle 3000 ning eakad moodustasid nendest 4% ning aastaks 2023 oli vanglates kinnipeetavaid alla 2000 ning eakate osakaal oli 13%.

Kinnipeetavad, kelle vanus oli 55 ja sellest üle (ehk eakaid kinnipeetavaid) oli Justiitsministeeriumi vanglate osakonnale (2023) tehtud päringu alusel Eesti vanglates septembri seisuga kokku 236 kinnipeetavat (vt tabel 1). Eakad kinnipeetavad jaotusid

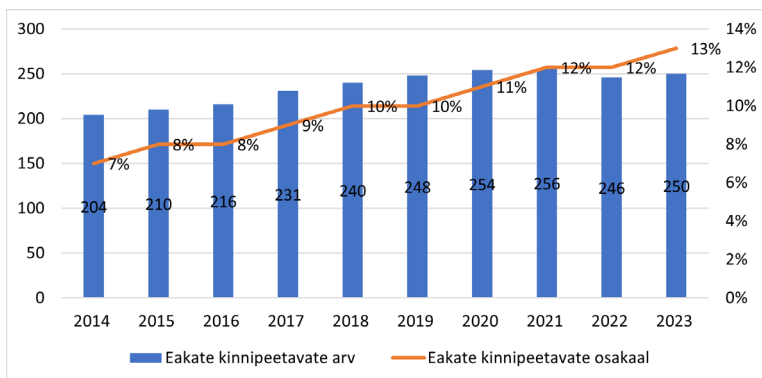
vanglate vahel üsna võrdselt: Tartu Vanglas oli kokku 84 töös käsitletava vanusegrupi kinnipeetavat, moodustades 15% Tartu Vangla kogu kinnipeetavatest, Tallinna Vanglas oli eakaid kinnipeetavaid 77 ning Viru Vanglas kokku 75 kinnipeetavat, moodustades kogu vastava vangla populatsioonist Tallinna Vanglas 11% ning Viru Vanglas 13%.

Joonis 1. Eakate kinnipeetavate jaotus vanglates (Justiitsministeerium, 2023; autorite koostatud)

Alates aastast 2014 (vt joonis 1) on üle 65-aastaste kinnipeetavate arv Eesti vanglates pidevalt tõusnud, kokku 34 kinnipeetava võrra. Aastate jooksul on eakaid kinnipeetavaid vanglates kõige rohkem olnud vanusevahemikus 55–60, kuid viimaste aastate jooksul on poole vähem ent võrdselt (60 isikut) kinnipeetavaid vanuses 61–65 ning vanuses 65+. Jooniselt on näha viimase kahe aasta muutust, kus üle 65-aastaseid kinnipeetavaid on vanglates kokku napilt rohkem kui 61–65-aastaseid.

Jooniselt 2 on näha eakate kinnipeetavate pikemaajalise muutumise põhisuund kogu kinnipeetavate arvust ning trend on tõusev. Kui aastal 2014 oli eakate kinnipeetavate kogu osakaal kõigist kinnipeetavatest vaid 7%, siis kaheksa aastaga on nende osakaal tõusnud peaaegu 6 protsendipunkti võrra ehk aastal 2023 oli eakate osakaal vanglates 13%. Jooniselt on näha, et aastast 2014 aastani 2023 on eakate kinnipeetavate arv tõusnud 46 kinnipeetava võrra.

Joonis 2. Eakate kinnipeetavate arv ning osakaal kinnipeetavate koguarvust (Justiitsministeerium, 2023; autorite koostatud)

Kinnipeetavate arvulisel ülevaatel tuli välja, et kolme vangla peale oli hooldamist vajavaid kinnipeetavaid kokku 15, kellest 9 olid eakad. See kinnitab, et pigem on hooldust vajavad kinnipeetavad kõrgemas eas ja seeläbi koormavad nad rohkem vangla meditsiini, nagu on varasemalt välja toonud Handtke, Combalbert ja Rambourg. Eakate osakaalu kasv tähendab vangla jaoks suuremaid ülalpidamiskulusid ühe kinnipeetava kohta.

Töö alguses tõid autorid välja, et Statistikaameti rahvastikuprognoozi järgi suureneb Eestis 65-aastaste ja vanemate inimeste osakaal 2040. aastaks 25,6%-ni ehk rahvastik on aastatega vananemas. Eelpool välja toodud arvud ilmestavad eakate kinnipeetavate arvu tõusu ka vanglasüsteemis. Kuigi kinnipeetavate arv üldiselt on vähenemas, tõuseb siiski eakate osakaal kogu vangistust kandvate isikute hulgas.

2.3. Intervjuud ja tulemuste analüüs

Selleks et arvamused oleksid mitmekülgsemad, valisid töö autorid ekspertintervjuusse eri ametikohtadel töötavad ametnikud, nagu direktori asetäitja, inspektor-kontaktisik ja metoodik (vt tabel 2). Intervjueeritavad said valitud selle põhjal, et ametnik omaks kokkupuudet antud teemaga ja pikaajaseid kogemusi vanglasüsteemis.

Tabel 2. Intervjueeritavad (autorite koostatud)

EKSPERDI KOOD	INTERVJUU LÄBIVIIMISE VIIS	INTERVJUEERITAVA AMETIKOHT	INTERVJUU LÄBIVIIMISE AEG	INTERVJUU KESTUS
DA1	Teamsi vahendusel	direktori asetäitja	29.11.2022	28:43:00
M1	Teamsi vahendusel	metoodik	29.11.2022	28:43:00
IK1	Teamsi vahendusel	inspektor-kontaktisik	30.11.2022	30:47:00
DA2	kirjalikult	direktori asetäitja	30.11.2022	-
DA3	intervjueeritava töökohas	direktori asetäitja	01.12.2022	39:42:00

Autorid konstrueerisid uurimisküsimustest lähtuvalt intervjuu tarbeks küsimused, millega püüti mõista hetkeolukorda vanglas ning välja selgitada probleemi olemasolu. Intervjuu küsimuste teemadest käisid läbi näiteks vanurieas kinnipeetavate programmid, eakate eraldi paigutamine, eakatesse suhtumine ning võimalikud probleemid eakate kinnipeetavatega. Järgnevalt analüüsivad autorid uurimisküsimustest lähtuvalt konstrueeritud intervjuu küsimuste vastuseid, mille põhjal koostati kategooriate ja koodide kaudu ekspertintervjuude tulemuste tabel (vt tabel 3). Koostatud tabeli abil on kergem teemast ülevaadet saada ning märksõnadest orienteeruda.

Tabel 3. Intervjuu küsimuste põhjal loodud kategooriad ja koodid (autorite koostatud)

Uurimistöö küsimused	Kategooria: koodid
Kui aktuaalne teema on eakad kinnipeetavad vanglas?	Eakate aktuaalsus: aktuaalsus; individuaalne lähenemine; märkamine
Millised programmid on eakatele eraldi mõeldud?	Eraldi programmid eakatele: alternatiivid
Milliseid probleeme ja takistusi näeb vangla sees eakate kinnipeetavatega?	Probleemid eakate vangistusega: vanglapoolne abi; inimressurs; vangistusejärgsed probleemid; elustiil; rahastus; sildistamine; hoiakud ja väärtused; kognitiivne võimekus
Milliseid ettepanekuid on vanglal eakatele vajaduspõhiselt lähenemiseks?	Vajaduspõhine lähenemine: koolitused; mälu treening; suhtlus
Milliseid on olnud varasemad lahendused eakate kinnipeetavate vangistusega?	Varasemad lahendused: eraldatud vanurid
Mida arvab vangla eraldi osakonnast vanuritele?	Eraldi osakond eakatele: põlvkondadevaheline suhtlus; kaasatus; eraldi osakond vanuritele, puudega, füüsiliselt vähem võimekamatele; vangla spetsialiseerumine
Mis arvab vangla vanurieas kinnipeetava ennetähtaegselt vabastamisest?	Ennetähtaegne vabastamine: tervislikel põhjustel vabastamine; madal riskitase
Milliseid reaalseid tegevusi/programme saaks vangla rakendada?	Ideede rakendamine: tegevusjuhendaja kaasamine; piiratud ressurss; olukord Tartu Vanglas

Intervjuudest kogutud info analüüsimist alustavad autorid **eakate aktuaalsuse** kategooriast. Esimese kategooria analüüsimisel leitakse vastus esimesele intervjuuküsimusele ehk selgitatakse välja, kuivõrd aktuaalseks probleemiks eakaid kinnipeetavaid Eesti vanglates peetakse. Intervjuude tegemise hetkel, aastal 2022, oli eakate osakaal vanglapopulatsioonist 12% (vt joonis 1) ning seega ei moodustanud nad väga suurt erikohtlemist vajavat gruppi. Eakate vangistuse teema **aktuaalsuse** osas olid vastajad ühel arvamusel, et suures pildis eakaid probleemina ei täheldata, kuid mõned murekohad tulevad siiski esile.

Ma ei ütleks, et see on olnud aktuaalne teema, mida eraldiseisvalt siin viimane aasta või pooleteise aasta jooksul on arutatud. (DA1, 2022)

Vanurid kuidagi eraldi ei ole praegu nagu esile kerkinud, et ma näen või kuulen, et kuuled sa ei peaks siin olema või miks ta meil siin on. (DA3, 2022)

Pigem toodi välja, et probleem on psühhiaatrilist abi vajavate või vaimse arengu mahajäämusega kinnipeetavatega. Eakaid üldiselt ei nähtud suure probleemina, vaid toodi välja selliseid kinnipeetavaid, kes on voodihaiged ning vajavad erikohtlemist. Eesti vanglates on mõned spetsialiseerunud üksused, kuid eraldi eakaid välja toodud ei ole. (DA1, DA3)

Vastaja DA1 selgitab, et vanglas on individuaalne lähenemine näiteks riskihindamise ja täitmiskava põhjal, kus vangla võtab erisusi arvesse. Eesti vanglad on osati spetsialiseerunud – noored ja tugevdatud järelevalvega kinnipeetavad paiknevad Viru Vanglas, Tallinna Vanglas on naised eraldi, Tartu Vanglas oli varem rehabilitatsiooni osakond ja eraldatud seksuaalkurjategijad. Kõik intervjuueeritavad juhtisid tähelepanu sellele, et eakad kinnipeetavad vajavad rohkem tähelepanu ja abi, kuid abivajajate märkamiseks tuleb olla kannatlik ja olla valmis korduvalt kuulama ja selgitama.

Eraldi programmid eakatele kategooria kaudu saavad autorid ülevaate hetkel kasutusel olevatest eakatele suunatud sotsiaalprogrammidest. Selleks loodi kood **alternatiivid**, mille kaudu saab kogutud materjali analüüsides välja tuua, et ainult eakatele mõeldud programmid puuduvad, kuid kasutatakse muid võimalusi, et seda vanusegruppi tegevuses hoida, millele juhtisid tähelepanu kõik intervjuueeritavad.

Ametnikud DA1 ja M1 tõid välja, et Tartu Vangla on seda vanusegruppi tegevuses hoidnud erinevate huviringide ja vaba aja tegevustega, mis pakuks huvi ka eakatele, näiteks raamatuklubi eesti ja vene keeles, maleklubi, joogatunnid, keraamikaring, puutöö, klaasvitraažiga tegelemine, joonistamine, muusikaring, ringtreeningud. Eri-vajadustele kohandatud ringtreening toimub arsti suunamisega ning suvel saavad kinnipeetavad tegevusjuhendaja käe all kasvuhuones töötada. Üks vastanutest oli

arvamusel, et eakatele võiks ikkagi eraldi sotsiaalprogramm olla, ja tõi välja variandi, kuidas seda teostada:

Eakatele ei ole hetkel mingit eraldi programmi, aga võiks olla. Neid ei oleks keeruline kokku panna, vaid võtta praegused manuaalid ja panna kokku ning lihtsamaks teha. Näiteks ühe kohtumise asemel teha kaks. (DA3, 2022)

Seega vanglad tõdevad, et vanurieas kinnipeetavatele fokuseeritud sotsiaalprogramme küll pole, kuid on leitud erinevaid lahendusi selle vanusegrupi kaasamiseks rahulike ja loovate tegevuste kaudu. Lisaks käidi välja variant luua eakate sotsiaalprogramm (DA3).

Järgmiseks oli autorite hinnangul oluline saada ülevaade probleemidest seoses eakate vangistusega ning loodi kategooria **probleemid eakate vangistusega**. Kategooria all toodi välja kood **vanglapoolne abi**, et tähelepanu pöörata vanglapoolsetele kitsaskohtadele vanurieas kinnipeetavate vangistuse leevendamisel.

Intervjueeritavad (DA1, IK1) tõi välja hooldus- ja arstiabi aspekti. See tähendab, et kui kinnipeetav vajabki hooldajat või eraldi abi, siis võtab see enamasti kaua aega, kuna vanglad on suured ja toimivad konveiermeetodil.

Autorid uurisid, milliseid probleeme näevad ametnikud seoses programmide elluviimisega vanglates, ning esimese takistusena toodi välja **inimressursi puudus** vanglates. Eakad koormavad oma tervisemuredega vangla meditsiinisüsteemi, kuid selles valdkonnas on ressursipuudus. Leiti, et vanglates ei ole vastava haridusega tegevusterapeute, kes oleksid spetsialiseerunud just eakamatele inimestele, ning probleemiks on ka ametnike puudus. Vanglas toimub kinnipeetavate liikumine koos valvuriga ning seetõttu ei pruugi kinnipeetav jõuda oma huviringi või sotsiaalprogrammi selle pärast, et puudub inimressurs.

Hästi palju on vanglas takistuseks see, et kinnipeetavad ei saa ise liikuda, kõik sõltub sellest, kas keegi liigutab kedagi kuhugi ehk vanglal võiks huviringis oluliselt rohkem inimesi käia. (DA3,2022)

Vangla eelarves ei ole eraldi eakate kinnipeetavatega arvestatud ning seega on **rahastus** üheks takistuseks sellise vanusegrupi vajadustega eraldi tegelemiseks. Ruumidest puudust ei ole ning vajadusel nende kohaldamist ei peeta keeruliseks, pigem on probleemiks tehnika ja vahendite soetamine. Üks vastaja (DA3) selgitab, et hetkel ei ole vanureid eelarves arvestatud, et osta neile vajaminevaid asju. Näiteks põetus- või hooldusvahendina soki jalgatõmbaja, sest kinnipeetav ei saa oma vanuse tõttu enam kummardada.

Vastaja DA1 tõi välja probleemkohana **sildistamise**, mida eakad kinnipeetavad tunda võivad, kui neid eakate programmi määratakse või muul moel eristatakse.

Sildistamine võib teinekord mõne kinnipeetava kurjaks ajada hoopis, peab teatud reservatsiooniga suhtuma sellisesse grupeerimisse. (DA1, 2022)

Veel üheks suureks teguriks on kinnipeetavate hoiakud, mis on kujunenud pikkade eluaastatega ning mille tõttu ei tunne nad tihti erinevate programmide vastu huvi. Üks intervjuueritav (DA2) leiab, et eakate inimestega töötamisel ongi peamised takistused kinni hoidmine **hoiakutest ja väärtustest** ja kognitiivsete võimete langus: tõsised mäluprobleemid, vanades mälestustes kinni olemine, üksikutel on avaldunud ka psühhiaatrilised häired. Ajaga muutub ka inimese **kognitiivne võimekus**, mis seab takistused teadmiste omandamisele nooremate kaaslastega samadel tingimustel ja erinevate toimingute läbiviimisele.

Elus millegi muutmiseks on vajalik teatav avatus, mis vanuse kasvades inimestel väheneb. Vanas eas käitumise muutmise vastu ei ole mitte ainult inimene ise, vaid ka inimese loomulik elukaar. Muutused inimese ajus toovad kaasa selle, et vähenevad inimeste kognitiivsed funktsioonid, nagu meelde jätmine ja õppimine. (DA2, 2022)

Nagu töö esimeses osas on välja toodud, leiab ka intervjuudest kinnitust see, et eakad kinnipeetavad vajavad rohkem tähelepanu ja abi kui noored kinnipeetavad. Kuna vangistuse peamine ülesanne on kinnipeetava suunamine õiguskuulekale teele ja seda ka peale vangistust, siis pidasid autorid oluliseks koodiga **vangistusjärgsed probleemid** välja tuua, milliseid probleeme näevad vanglad vanuri eas kinnipeetavate juures peale vangistust. Üks vastaja (DA2) nägi suurt rolli kinnipeetava vangistusjärgsel elul ja tõi välja selle seose vanglasse tagasi sattumisega.

Eakamate kinnipeetavate puhul tuleb pöörata rohkem tähelepanu elukoha olemasolule, võlgadele, tervislikust seisundist tulenevale vajadusele – hooldekodu/haigla järele (ehk suureneb hooldusvajadus). Sageli ei ole registreeritud elukohta, mis aga on eelduseks taotleda kohalikult omavalitsuselt elukohta, teenuseid ja toetusi. Üldine keerukus on, et nendele on raske leida kohta, kuhu suunduda peale vabanemist. Tihti lühiajaliste karistustega kinnipeetavad, kes vabaduses ei satu kohaliku omavalitsuse huviorbiiti (seetõttu on ka palju lahendamata sotsiaalprobleeme), jõuavad juba varsti vanglasse tagasi. (DA2, 2022)

Koodi **elustiil** all selgitavad autorid välja eakatel kinnipeetavatel ajapikku tekkinud harjumustest tulenevaid faktoreid, mis osutuvad takistuseks vangistuse leevendamisel. Üldise tagasisidena olid vastajad nõus, et kõrges eas kinnipeetavaid on raske ümber õpetada.

Neil on juba väga hästi välja kujunenud hoiakud, mingid väärtused. Neid muuta 60-aastaselt on keeruline. (IK1, 2022)

Üks vastaja tõi välja (DA2) elustiiliga seotud probleemina väheneva huvi isikliku hügieeni vastu. Selle tulemusena on lõpuks häiritud nii isik ise kui ka kaaskinnipeetavad ja ametnikud, kes temaga kokku peavad puutuma. Nagu töö esimeses osas välja toodi, vajavad eakad kinnipeetavad noortest rohkem tähelepanu ja abi ning harjumuste parandamiseks individuaalsemat lähenemist, seda nii vangistuse ajal kui ka eluperioodiks peale vangistust. Vastavalt sellele võiks eraldi hooldaja või kaaskinnipeetavast töötaja jälgida ja vajadusel tuletada eakale meelde erinevaid hügieeniprotseduure. Võib loota, et abilise pilgu all tekib ajapikku eakale kinnipeetavale harjumus enda eest rohkem hoolt kanda.

Järgnev kategooria, **vajaduspõhine lähenemine**, käsitleb vajadusest lähtuvalt eakate abistamist ja nende suuremat kaasamist vanglaellu. Kuna kinnipeetavate **suhtlemine** on vangistuse ajal piiratud, laskub suuresti see vangla õlule. Üks vastanutest (DA2) tõi välja, et eakate sotsiaalsete vajaduste rahuldamine on esmatähtis.

Peamine vajadus eakatel on suhtlemine. Programmidest võetakse ka osa vaid selle tõttu, et saaks suhelda. Eluosakondades olles nad väldivad teatud kontakte, kuid ametnikega suhtlevad hea meelega (kuid esineb ka erandeid). Oluline on keskenduda nende hilisemale hakkamasaamisele, et baasvajadused oleks vabanedes täidetud, et sotsiaalmajanduslikult ei satuks nad hullemasse olukorda, kui enne vangistust olid. Oluline on individuaalne lähenemine võimalikult varajases vangistuse faasis, sõltuvalt igapäevast tervisest, võimekusest ja motivatsioonist planeerida tegevused. (DA2, 2022)

Lisaks selgitab vastaja (DA2) suhtluse ja märkamise olulisust eakate kinnipeetavatega. Ta selgitab:

Eraldi tähelepanu peab pöörama nendele eakatele kinnipeetavatele, kes on vaikselt omaette, näiteks nende käitumises esinevate muutuste märkamine. Kõrges eas võivad avalduda neurodegeneratiivsed häired, mille puhul on varajane märkamine oluline, kuid need, kes vaevu teistega suhtlevad, varajast abi ei saa. Suhtlemine eakate/erivajadustega kinnipeetavatega nõuab aega, kannatlikkust, kuulamist ja pidevat (sh korduvat) selgitamist. (DA2, 2022)

Eakatele eraldi tähelepanu pööramine ja sotsiaalprogrammid on kinnipeetavatele vajalikud, et hoida neid kursis pidevalt muutuva keskkonnaga ja õpetada vajalikke toiminguid. Lähitulevikus võtab vangla kinnipeetavatele kasutuseks tahvelarvutid, seega osutati (IK1, DA3) tähelepanu sellele, et vanas eas kinnipeetavatel on arvutikasutusoskus madal ja neid tuleks sellel alal eraldi õpetama hakata, kuna selline kaas-aegne muudatus vanglates võib eakatelt nõuda pikka harjumis- ja õppimisaega. Üks vastanutest (IK1) rääkis, et juba praegu tekitavad eakatele kinnipeetavatele segadust võimalus kanda raha telefoni kaardile ja raha viitenumbri ülekandmine vanglas.

Ma usun et me hakkame neid välja õpetama ja näitama. Võibolla kaasvangid ka aitavad. Aga see esmane väljaõpe, neid tuleb jah võibolla kuidagi gruppidesse panna ja siis küsida, et mida sa tahad, mis on sinu esmased vajadused ja mingid juhised nendele teha. Aga kindlasti see tekitab probleeme. Ma lihtsalt näen, kui raske neil alguses üldse aru saada on. (IK1, 2022)

Kuna töös on korduvalt välja tulnud eakate kehvem mälu, saaks seda mänguliselt treenida. **Mälutreeninguks** tõi üks vastaja (DA3) välja, et malegrupid ja sudoku pakuks kindlasti eakatele huvi ja nendes gruppides oleks osalejaid.

Oluline on, et vangistuses ei satuks eakad kinnipeetavad hüllemasse sotsiaalmajanduslikku olukorda kui nad enne vangistust olid ning et nende elustiil vangistuse ajal pigem paraneks ja eluks olulised oskused ja mõttelaad paraneks. Koolitused aitavad kinnipeetaval kohaneda vangla oludega ning erinevad mälu treenivad tegevused pakuvad eakatele huvi ja ühendavad neid.

Töö esimeses osas tulid artiklitest välja soovitusel paigutada eakad kinnipeetavad **eraldi osakonda** või vanglasse. Eakate kinnipeetavate eraldamine isoleeritud vangla sektsiooni võimaldaks neil süüa nende spetsiifikale vastavaid einet sobival ajal, magada ainult alumistel naridel ja töötada osalise tööajaga või üldse mitte. Lisaks peeti heaks võimaluseks eraldada eakad, puudega ja füüsiliselt vähem võimekad kinnipeetavad üksusesse, kus pööratakse tähelepanu nende turvalisele majutamisele. Eakate eraldamise miinusena toodi välja, et vanemad kinnipeetavad annavad üldisele vanglapopulatsioonile stabiilsuse ja neid ei tohiks eraldi majutada.

Intervjuudest selgus, et hetkel ei nähta eakatele kinnipeetavatele eraldi osakonna loomisel vajadust. Vastustest (IK1) selgus, et kõik vanurid ühte sektsiooni pannes ei anna see neile arenguvõimalust. Eluosakonnas, kus viibivad eri vanuses kinnipeetavad, on eakatel võimalus suhelda noortega, kes leiavad aega neile õpetada ja asju selgitada. Samuti toob üks vastaja (DA3) intervjuus välja **põlvkondadevahelise suhtluse**. Noortele on see kasulik, kui sektsioonides on eri vanuses kinnipeetavaid. See aitab tekitada tolerantsust.

Kui erinevad vanusegrupid on koos, siis see tunduks mitmekesisem keskkond. Noored ja vanad koos meenutab rohkem tavaühiskonna mudelit kui see, et koos oleksid ainult vanurid. Vanuritest eraldi paneks need, kes on töbised ja vajavad rohkem hoolt, aga samas, kui nad oleksid koos noorte ja keskealistega, siis saavad ka nemad olla tavakeskkonnas ning harjuda sellega, et meil ongi ühiskonnas ka vanad inimesed, kes vajavad eraldi hoolt. (DA3, 2022)

Samuti on vajalik eakate kinnipeetavate **kaasatus**, et nad ei tunneks ennast eraldi osakonnas kõrvalejätuna. Vastustest (DA3) selgus, et uuritav vanusegrupp osaleb

meeldi näiteks vangla üritustel, nagu näiteks isadepäeva korraldamisel. Suure luge-musega kinnipeetavaid saab rakendada näiteks vangla raamatukogus või aiandushu-vilisele pakkuda tegevust vangla kasvuhoonetes.

Eraldi seksiooniga me lükkaksime neid pigem eemale, aga me tahame, et nad oleksid ühis-konna osa. Nad tahavad tunda, et neid on vaja ja nad on kaasatud. Olles osakonnas sega-mini, saavad vanurid pakkuda oma elukogemusega midagi ka noortele. (DA3, 2022)

Vastajate arvates on mõeldav, et ühte seksiooni paigutatakse vanurid, füüsiliselt vähem võimekad ja puudega kinnipeetavad, kuid selleks on oluline **vangla spetsia-liseerumine**. Vastaja DA2 toob välja, et kui paigutada antud grupp eraldi seksiooni, siis on kindlasti vaja väljaõppe saanud spetsialiste ja valvureid. Samuti toob ta välja, et hetkel ta ei näe kasutegurit eakate ja füüsiliselt vähem võimekate eraldamise puhul. Tema arvates võiks pigem kaaluda vanusest sõltumata hooldust ja abi vajavate kinni-peetavate sihtgruppi.

Autorid uurisid intervjueeritavatelt, kuidas vanglad suhtuksid madala riskiga eakate **ennetähtaegsesse vabastamisse**. Vastajad (IK1, DA2) arvasid, et see peaks toimuma nii, nagu hetkel vanglates on ehk vabastades ennetähtaegselt **tervislikel põhjustel**. Küsides ühelt vastajalt (IK1), kuidas ta suhtuks sellesse, kui näiteks madala riskiga eakad ennetähtaegselt tingimisi vabastada, ei olnud ta sellest kuigi vaimustuses. Ta tõi välja, et paljudel ei ole kodu ja tihti ei oleks kriminaalhooldusel võimalust neid kontrollida ning osa kinnipeetavatest peaks hoopis hooldekodusse minema, kuhu nad tegelikult minna ei soovi.

Ideede rakendamise kategooria all töid kõik vastajad välja ideid, mida saaks eakate kinnipeetavate heaolu parandamiseks vanglas teha. Ühe lahendusena toodi välja eel-pool mainitud **kinnipeetavate iseseisev liikumine vangla territooriumil**, mis lihtsus-taks valvurite tööd ning muudaks sujuvamaks kinnipeetavate jõudmise huviringidesse ning õppetegevustesse. **Tahvelarvuti kasutamise** lahendusena leiti võimalus, et osa-konnas olekski üks kinnipeetav, kes aitaks ka vanureid.

Kirjanduse ülevaates pakuti meditsiinilise võimekuse parandamiseks välja võimalust, kus eakate hooldamisega võiksid vanglas tegeleda **vabatahtlikud meditsiiniprakti-kandid**, kuid intervjuudest selgus, et sellised võimalused on vanglas piiratud.

Koostöö koolidega on olemas aga tudengid teevad õe praktikat. Hoolduspraktikat vanglas teha ei saa, sest vanglal ei ole hoolduse luba. Vangla pakub ainult ambulatoorset tervis-hoiuteenust. (DA3, 2022)

Vastaja DA3 leiab, et üks asi, mis eraldi rahastust ei nõuaks, oleks **kodukorra ülevaata-mine vanuri vaatepunktist**, et äkki seal on midagi sellist mida saaks muuta, et nende heaolu parandada.

2.4. Arutelu

Siinne töö on avaldatud aastal 2024, kuid intervjuud tehti 2022. aasta lõpus. Seega täpsustavad autorid, et täitmisplaani § 5 alusel viiakse Tartu Vangla seksuaalkurjategijad ning sõltuvusrehabilitatsioonile suunatud kinnipeetavad 2024. aasta juulis üle Tallinna Vanglasse ning seega muutub tabelis 1 kajastatud info (Justiitsminister, 2008). Intervjuude käigus arutust leidnud tahvelarvutid võeti Eestis kinnipeetavate seas kasutusele 2023. aasta lõpus ning autorite ettepanek on tulevikus uurida, kas eakad suudavad kasutada tahvelarvuteid ka ilma kinnipeetavate või ametnike abita ning kuidas süsteemi nende jaoks lihtsustada.

Tuginedes töös kajastust saanud teadusartiklitele ja võttes arvesse asjaolu, et vanglal ei ole võimalik üleöö vangistuses eakatele ideaalseid tingimusi luua, arvavad autorid, et esimesed muudatused on siiski võimalik juba ellu viia. Kinnipeetava jaoks loovad kuvandi vanglast suuresti sealsed ametnikud ja nende käitumine. Seega tuleks alustada eakatega seonduva teadlikkuse tõstmisega ametnike hulgas juba õppefaasis. Autorite arvates oleks asjakohane lisada Sisekaitseakadeemias haridust omandavate tulevaste vanglaametnike õppekavasse informatiivne loeng eakate vangistuse kohta, et tõsta teadlikkust eakate sotsiaalsetest ja emotsionaalsetest vajadustest, surma ja suremise dünaamikast, depressiooni tuvastamise protseduuridest ning ära tunda, millal suunata vanemad kinnipeetavad ekspertide juurde.

Uurimistöös välja toodud lahendus paigutada eakad, puudega ja füüsiliselt vähem võimekad kinnipeetavad eraldi on saanud väga erinevat tagasisidet. Anderson ja Hillard, Habes ja Aday toetavad oma artiklites eraldamist, et tagada rohkem tähelepanu ja abi vajavatele kinnipeetavatele suurem privaatsus ja turvalisem keskkond. Teisalt nähtub suurt praktilist kogemust omavate ametnike intervjuudest, et arvamused lahknevad. Suurem osa intervjuueeritavatest selles märkimisväärset kasutegurit ei näe, kuid ühe vastanu arvates võib see plaan olla reaalne ja selle tõttu käis eelnimetatud vastanu välja ka variandi, kus näiteks moodne Tallinna Vangla võiks spetsialiseeruda liikumis-, hooldus-, või teraapiavajadustega kinnipeetavatele. Seega arvavad autorid, et kuna vanglad üldiselt ei näe hetkeseisuga eakatega vangistust nii suure probleemina, et luua eraldi üksus selle jaoks Tallinna Vanglasse koos puudega kinnipeetavate ja füüsiliselt vähem võimekate kinnipeetavatega, oleks siiski uurimistöö esimeses osas välja toodud variandina eakate eraldamine väärt katsetamist. Lisaks uurimistöös välja toodud lahendustele lisavad autorid, et vanemaealiste eraldi paigutamine võiks toimuda sektoritesse, mis asuvad meditsiiniosakonna, kiriku, jalutusala, haridus-, kutse- ja sotsiaalprogrammidele võimalikult lähedal, et liikumine nendes asukohtadesse oleks vaevatu, ning võimalusel tuleks liikumise lihtsustamiseks kasutada lifti. Eri objektid oleks kasulik eristada kambris ja seksioonis erinevate värvidega,

mis aitaks kinnipeetaval neid näha ja nendega arvestada. Tulevikus, kui probleem eakate vangistusega on aktuaalsem, võib hakata arutama eraldi eakate üksuse loomist ühte osakonda, mis spetsialiseeruks liikumis-, hooldus-, või teraapiavajadustega kinnipeetavatele.

Eestis on aastatel 2002–2003 olnud eakatele eraldi osakond, kus oli kokku umbes 30 kinnipeetavat. Vajadus tekkis, kuna oli mitmeid pöduramaid pensioniealisi kinnipeetavaid, kellele tekitas koos nooremate kambrikaaslastega viibimine raskusi (nt nooremate lärmakamate eluviiside tõttu). See loodi, et pöduramaid ja pensionieale lähenevaid kinnipeetavaid ei häiriks nooremate lärmakus. Paigutuse aluseks oli vanus alates 55 eluaastast. Tegelikult ei saanud seda päris eakate osakonnaks lugeda, sest nad olid jaotatud tööhõive järgi.

Samuti töid intervjueeritavad välja, et eakatele spetsialiseeritud sotsiaalprogrammid puuduvad, ja viidati sellele, et programmide võetakse tihti osa vaid selleks, et suhelda. Lisaks märgiti, et programm eakatele võiks siiski olla, ja toodi välja võimalus, kuidas seda teostada. Ka autorid pooldavad ideed luua olemasolevaid manuaale muutes eraldi sotsiaalprogramm, mis pakuks huvi vanemaealistele kinnipeetavatele, kus kohtumiste arv oleks suurem ja kus eakad saavad sotsiaalselt üksteisele toeks olla. Autorite arvates tuleks eakate kinnipeetavate seas korraldada küsitlus, et saada rohkem aimu, mis neile endile huvi pakuks ja sotsiaalprogrammide kujul sobida võiks.

Edaspidiseks uurimiseks soovitasid ekspertintervjuudes osalenud pöörduda isikute poole, kes teaks vangla ajaloo kohta rohkem ja oskaks öelda, mis variante on vanglates eakatega varasemalt rakendatud. Lisaks anti soovitus kontakteeruda kaplani-
tega, kellel on sügavamad ja individuaalsemad teadmised kinnipeetavatest. Viidati ka meditsiiniõdedele, kellelt võib saada parema pildi vanurite vajadustest ning tervislikust seisundist üldisemalt.

KOKKUVÕTE

Uurimistööga saavutati eesmärk uurida eakaid kinnipeetavaid ning probleeme, mis vähemusgrupi ja nende erivajadustega tegelemisega kaasneda võivad. Uuriti erinevaid juba proovitud meetodeid ning seda, kas neid oleks võimalik ka Eesti vanglasüsteemis kasutusele võtta. Samuti anti ülevaade eakate kinnipeetavate osakaalust Eesti vanglates. Töö uurimisküsimused olid järgmised: 1) Kas ja milliseid probleeme näevad Eesti vanglad seoses eakate kinnipeetavatega? 2) Milliseid praktikaid oleks võimalik tulevikus vanemate kinnipeetavatega tegelemiseks rakendada? 3) Millised takistused võivad esineda praktika elluviimisel?

Viimati tegi eakatele kinnipeetavatele keskenduva uurimuse Ülle Raag 2009. aastal ning leidis, et Eesti vanglates kriisisituatsiooni pole, kuid ta ei eitanud probleemi olemasolu. Kinnipeetavate keskmine vanus on aastatega tõusnud ning inimkonna vananemine on ülemaailmselt aktuaalne teema. 2009. aastal moodustas eakate kinnipeetavate osakaal kogu kinnipeetavate arvust 4% ning aastal 2023 oli Eesti vanglates kokku 236 üle 55-aastast kinnipeetavat, kes moodustasid populatsiooni koguarvust 13%. Seega on eakate vangistuses viibivate isikute osakaal 14 aastaga tõusnud 9 protsendipunkti ning kinnipeetavate vananemine on probleem, mida tuleb märgata ja millega juba praegu aktiivselt tegeleda.

Uurimuses püstitatud hüpoteesi kohaselt ei tegeleta eraldi eakatele kinnipeetavatele vastava kohtlemisega või tehakse seda minimaalsel määral. Ekspertintervjuudest nähtus, et eakate vangistust ei peeta Eesti vanglates aktuaalseks teemaks ning spetsiaalsed sotsiaalprogrammid puuduvad, kuid on loodud alternatiivseid tegevusi eakate tegevuses hoidmiseks, sealhulgas huviringid ja vaba aja tegevused. Intervjueeritavad tõdesid, et eakad kinnipeetavad vajavad rohkem tähelepanu ja abi, kuid abivajajate märkamiseks tuleb olla kannatlik ja olla valmis korduvalt kuulama ja selgitama. Eakad võivad tunda ennast noorte poolt tõrjutuna ja soovida seetõttu vanglaametnikega rohkem suhelda. Oluline on neile vastavalt iga kinnipeetava vajadustele individuaalselt läheneda.

Töö autorid arutasid nii kirjanduse ülevaate kui ka ekspertintervjuude põhjal võimalusi eakate kinnipeetavatega tegelemiseks. Sisekaitseakadeemia õppekavasse oleks vaja lisada teemakohased loengud, et valmistada tulevase ametnikke ette eakate erivajadusteks. Samuti tuleks luua spetsiaalselt vanematele kinnipeetavatele mõeldud programme, uurides varasemalt nende endi huvisid. Lisaks soovitati eakate kinnipeetavate eraldi paigutamist sektoritesse, et tagada mugavam ja lihtsam liikumine väljaspool eluosakonda. Tulevikus, kui eakate osakaal veelgi kasvab, tuleks arutada eraldi üksuse loomist ühte vanglasse.

MARIS JUHKOV

Viru Vangla, inspektor-kontaktisik

E-post: maris.juhkov@just.ee

Maris Juhkov lõpetas Sisekaitseakadeemia justiitskolledži 2024. aastal ja töötab praegu Viru Vanglas inspektor-kontaktisiku ametikohal.

RAINER SAAREM

Tallinna Vangla, inspektor-kontaktisik

E-post: rainer.saarem@just.ee

Rainer Saarem lõpetas Sisekaitseakadeemia justiitskolledži 2024. aastal ja töötab praegu Tallinna Vanglas inspektor-kontaktisiku ametikohal.

YASMINE KÜÜNARPUU

Tallinna Vangla, inspektor-kontaktisik

E-post: yasmine.kyynarpuu@just.ee

Yasmine Küünarpuu lõpetas Sisekaitseakadeemia justiitskolledži 2024. aastal ja töötab praegu Tallina Vanglas inspektor-kontaktisiku ametikohal.

MARIA ELISABETH BREMEN

Tallinna Vangla, inspektor-kontaktisik

E-post: mariaelisabeth.bremen@just.ee

Maria Elisabeth Bremen lõpetas Sisekaitseakadeemia justiitskolledži 2024. aastal ja töötab praegu Tallina Vanglas inspektor-kontaktisiku ametikohal.

ERIK RÜÜTEL

Addicere, juhatuse liige / psühholoog

E-post: erik@addicere.com

Erik Rüütel on lõpetanud Tartu Ülikooli psühholoogia eriala, läbinud EMDR-i (Eye Movement Desensitization Reprocessing Therapy) teise astme koolituse ja aastase kohtueksperdi baaskoolituse kohtupsühhiaatrias ja -psühholoogias. Lisaks sellele, et Erik Rüütel on Addicere'i juht, psühholoog ja koolitaja, on ta pikaajaline Sisekaitseakadeemia korrektsioonipsühholoogia ja kriisipsühholoogia õppejõud ning MAD meeskonnatreeningute agentuuri treener.

MARET MILJAN

Sisekaitseakadeemia, vanglateenistuse kolledži lektor

E-post: maret.miljan@sisekaitse.ee

Maret Miljan on kaitsnud sotsiaalteaduste magistrikraadi Tartu Ülikoolis. Aastatel 2008–2017 töötas ta Justiitsministeeriumis vanglate taasühiskonnastamise valdkonna eestvedajana eri ametikohtadel. Sisekaitseakadeemias alustas Maret Miljan tööd 2018. aastal õppejõuna. Lapsehoolduspuhkuselt naasnuna asus ta 2020. aastal justitskolledžis õppetooli juhtima ning kriminoloogia ja korrektsioonilise sotsiaaltöö teemasid õpetama. Maret Miljan on ennetuse teadusnõukogu liige ning Euroopa Kriminaalhoolduse Föderatsiooni nõukogu liige.

TIINA UNUKS

Justiitsministeerium, vanglate osakonna arendusnõunik

E-post: tiina.unuks@just.ee

Tiina Unuks lõpetas 2011. aastal Tallinna Majanduskooli õigusteenistuse eriala ning omandas 2013. a magistrikraadi Tallinna Ülikoolis organisatsioonikäitumise erialal (spetsialiseerumisega militaar- ja paramilitaarorganisatsioonidele). Magistritöö teema oli „Stress ja läbipõlemine Viru vangla näitel“. Vanglateenistuses alustas 2011. aastal Viru Vanglas inspektor-kontaktisiku ametikohal. Aastatel 2014–2021 töötas Maksu- ja Tolliameti juhtiva maksuaudiitorina ning 2021. aastal liitus Justiitsministeeriumiga, kus alustas karistuse täideviimise talituse nõunikuna. Hetkel töötab arendusnõunikuna, kus peamiseks väljakutseks on innovatsiooni eestvedamine vanglateenistuses.

KASUTATUD ALLIKAD

- Aday, R. H., 2006. Aging Prisoners' Concerns toward Dying in Prison. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 52(3), pp. 199–216.
- Aday, R. H., 1994. Golden Years Behind Bars: Special Programs and Facilities for Elderly Inmates. *Federal Probation*, 58(2), pp. 47–54.
- Anderson, E. & Hillard, T., 2005. Managing Offenders With Special Health Needs: Highest and Best Use Strategies, *Corrections Today*, 67(1), pp. 58–61.
- Combalbert, N. & Rambourg, C., 2019. The Management of Elderly Prisoners in France. *The Prison Journal*, 99(5), pp. 560–561.
- Enggist, S., Møller, L., Galea, G. & Udesen, C., 2014. Prisons and Health. *World Health Organization*.
- Habes, H., 2011. Paying for the Graying: How California Can More Effectively Manage Its Growing Elderly Inmate Population. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*, 20(2), pp. 395–423.
- Handtke, V., Bretschneider, W., Elger, B. & Wangmo, T., 2017. The collision of care and punishment: Ageing prisoners' view on compassionate release. *Punishment & Society*, 19(1), pp. 5–22.
- Gibson, W. J., & Brown, A., 2009. *Working with qualitative data*. London: SAGE Publications, Ltd.
- Justiitsministeeriumi vanglate osakond, 2023. Vangide arvu ülevaade 01.09.2023 seisuga [Asutusesisene võrgumaterjal] [Kasutatud 05.12.2023].
- Justiitsminister, 2008. *Täitmisplaan. Määrus. RT I, 23.01.2024, 3*.
- Kotomska, M. & Michalak, A., 2019. Communication and perioperative care of elderly patients. *Pol J Public Health*, 129(2), pp. 55–60.
- Laherand, M.-L., 2008. *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp.
- Majekodunmia, O. E., Obadejib, A., Oluwoleb, L. O. & Oyelamic, O., 2017. Depression and associated physical co-morbidities in elderly prison inmates. *International Journal of Mental Health*, 46(4), pp. 269–283.
- Ramanathan, M., Bhavanani, A. B., Trakroo, M., 2017. Effect of a 12-week yoga therapy program on mental health status in elderly women inmates of a hospice. *International Journal of Yoga*, 10(1), pp. 24–28.
- Sotsiaalministeerium, 2022. *Eelnõu. Heaolu arengukava 2022–2030*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.sm.ee/heaolu-arengukava-2023-2030> [Kasutatud 23.11.2022].

- Snyder, C., van Wormer, K., Chadha, J. & Jagers, J., 2009. Older Adult Inmates: The Challenge for Social Work. *Social Work*, 54(2), pp. 117–124.
- Trotter, C. & Baidawi, S., 2014. Older prisoners: Challenges for inmates and prison management. *Journal of Criminology*, 48(2), pp. 200–218.
- Wilkinson, D. J. & Caulfield, L. S., 2017. The Perceived Benefits of an Arts Project for Health and Wellbeing of Older Offenders. *Europe's Journal of Psychology*, 13(1), pp. 16–27.
- World Health Organization, 2022. *Ageing and health*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> [Kasutatud 23.11.2023].

RETSIDIIVSUS AVAVANGLAST JA KINNISEST VANGLAST VABANENUTE HULGAS

AGNE ARUMÄGI, MARET MILJAN

Võtmesõnad: retsidiivsus, avavangla, kinnine vangla

DOI: <https://doi.org/10.15158/k3gm-3w29>

Ülevaade. Artikkel keskendub avavanglast ja kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsusele, mida varasemalt ei ole Eestis eraldi uuritud. Artikkel tugineb kvantitatiivsele empiirilisele uuringule, mille andmed pärinevad Justiitsministeeriumi vangiregistrist ja karistusregistrist. Analüüsimeetodina on kasutatud kirjeldava statistika analüüsi ning uurimisstrateegiana on kasutatud hindavat uuringut. Uuringu peamise tulemusena selgus, et aastatel 2015 kuni 2020 on avavanglast vabanenute retsidiivsuse tase 29% ning kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsuse tase 39%. Artikkel põhineb Agne Arumäe 2023. a kaitstud magistritöö „Retsidiivsus avavanglast ja kinnisest vanglast vabanenute hulgas“ raames korraldatud uuringul (Arumägi, 2023). Artiklil puudub eraldiseisev toetusallikas.

RECIDIVISM AMONG THOSE RELEASED FROM OPEN PRISON AND CLOSED PRISON

AGNE ARUMÄGI, MARET MILJAN

Keywords: recidivism, open prison, closed prison

Overview. The title of the article is „Recidivism among those released from open prison and closed prison“. The article is based on Agne Arumägi’s master’s thesis from year 2023, which is a quantitative empirical study where evaluative study based descriptive data analysis was used.

Reducing recidivism is one on the goals of criminal policy for year 2030 and for that decreasing share of imprisonment in closed prison is seen as a solution. By decreasing the share of closed prison it is possible to increase the share of open prison, but since there has not been any research in Estonia about recidivism rate among those who are released from open prison, it was unknown if open prison helps to prevent recidivism or not.

This article has five sections. First two are theoretical and they are about recidivism and how to prevent it and what role prison has in it. The last three sections are empirical and they are about methodology, results and summary.

From the results of the analysis, it can be seen that recidivism rate among those who are released from open prison in year 2015 until 2020 is 29%, which is 10% smaller compared to the recidivism rate among those who are released from closed prison in the same years (39%). Therefore it is possible to say that increasing the share of open prison will help to decrease recidivism.

SISSEJUHATUS

Korduvkuritegevuse ehk retsidiivsuse vähendamine on Eestis üks kriminaalpoliitilisi prioriteete. Ühe lahendusena nähakse, et karistuste kandmisel väheneks karistusliigina vangistuse osakaal, sest retsidiivsus on aastate jooksul kõige kõrgem olnud vanglas karistuse lõpuni kandnutel. Siinkohal on oluline just kinnise vangla osakaalu vähendamine ja kogukondlike karistuste, sealhulgas avavangla osakaalu suurendamine (Justiitsministeerium, 2020). Eestis ei ole eraldiseisvaid avavanglaid ning kõigi kolme vangla juures tegutseb avavangla osakond. Seetõttu ei eristata retsidiivsuse mõõtmisel, kas isik vabanes kinnisest või avavanglast. Samas erinevad kinnise vangla ja avavangla tingimused kinnipeetava seaduskuulekale teele suunamise koha pealt oluliselt. Avavangla on tingimuste poolest sarnasem päriselule, näiteks saavad kinnipeetavad ise poes käia ja süüa valmistada. Samuti on neil võimalus väljaspool vanglat ilma järelevalveta viibida, näiteks töötamiseks, õppetöök või rehabilitatsioonitegevustes osalemiseks. See valmistab isikut vabanemise jaoks paremini ette.

Uuringu pealkirjaga „Retsidiivsus avavanglast ja kinnisest vanglast vabanenute hulgas“ kätkeb endas retsidiivsuse analüüsi, kus on võrreldud retsidiivsust kinnisest vanglast ja avavanglast vabanenud isikute hulgas. Keskne uurimisprobleem seisneb selles, kas avavanglast vabanenute retsidiivsus on väiksem võrreldes kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsusega (Arumägi, 2023, lk 7). Retsidiivsuse hindamise aluseks saab võtta erinevaid tunnuseid. Antud uuringus on retsidiivsust hinnatud olukorrana, kus vanglast vabanenud isik on kahe aasta jooksul peale vabanemist toime pannud uue kuriteo, mille kohta on isiku suhtes tehtud süüdimõistetv kohtuotsus. Uuringu andmed pärinevad Justiitsministeeriumi vangiregistrist ja karistusregistrist (Arumägi, 2023, lk 5). Uuring annab uudset teadmist, kuna võrdleb omavahel kinnisest vanglast ja avavanglast vabanenuid, mida varasemalt eraldiseisvalt Eestis uuritud ei ole. Retsidiivsust on uuringus hinnatud erinevate tunnuste põhjal. Üheks tunnuseks on valitud sõltuvusprobleemi olemasolu, kuna sõltuvus on retsidiivsuse puhul suur riskitegur ning avavanglasse pääsemiseks peab kinnipeetav teatud juhtudel olema läbinud riskipõhised tegevused. Seega aitab sõltuvusprobleemi käsitlemine ühe tunnusena anda hinnangu, kas sõltlastele seatud tingimused avavanglasse pääsemiseks on täitnud oma eesmärgi. Teise tunnuseks on käsitletud vabanemise liiki, kuna olenevalt viisist, kuidas kinnipeetav vabaneb, võib isiku üle kontroll jätkuda kriminaalhoolduses, millel omakorda on mõju sellele, kas kinnipeetav paneb uue kuriteo toime või mitte. Kolmanda tunnuseks on käsitletud ohutaset, kuna uuringu valimisse kuuluval perioodil muutusid kõrgohtlikuks hinnatud kinnipeetavatele seatud avavanglasse pääsemise tingimused, võimaldades rohkematel kinnipeetavatel avavanglasse pääseda.

Artikkel on jagatud viieks osaks. Pärast sissejuhatust on antud teoreetiline ülevaade korduvkuritegevuse tekkepõhjustest, retsidiivsuse ennetamisest ja vangla rollist kinnipeetavate taasühiskonnastamisel. Edasi on selgitatud uuringu metoodikat, tutvustatud uuringu tulemusi ning esitatud kokkuvõte.

1. KURITEGEVUS, KORDUVKURITEGEVUS NING SELLE TEKKEPÕHJUSED

Kuritegevusel on väga mitmeid definitsioone, mis lähtuvad kas seadusandlusest, moraalsest komponendist, sotsiaalsetest arusaamadest või tekitatud kahju perspektiivist. Kuritegevus on olemuselt kompleksne ning ajas muutuv idee. (Muncie, 2009, pp. 11–15) Siinses artiklis on kuriteo defineerimisel kasutatud õiguslikku lähene-mist, mille järgi on kuritegu selline käitumine, mis on kehtiva karistusseadustiku järgi keelatud.

Korduvkuritegevus ehk retsidiivsus ei ole üheselt defineeritud. Retsidiivsuse all võib silmas pidada olukorda, kus isik sooritab taas uue kuriteo, naaseb teatud liiki kuritegevuse või sanktsioonide juurde. Samuti võib ajaperiood erineda, tavaliselt mõõdetakse retsidiivsust tagasiulatuvalt ühe või kahe aasta jooksul. Eestis on retsidiivsuse mõõtmisalused aegade jooksul erinevad olnud, kuid viimastel aastatel on Justiitsministeerium kasutanud ajalise piirina kahe aasta retsidiivsusmäära ning uue tunnusena süüdimõistvat kohtuotsust (Justiitsministeerium, 2023).

Retsidiivsuse kõrget taset mõjutab ühiskonda naasmise stress, samuti vangistusele eelnevad probleemid, näiteks töötus, majanduslikud probleemid ning vaimse ter-vise häired (LaCourse *et al.*, 2018). Retsidiivsust mõjutavad ka faktorid, mis tulenevad ühiskonna sildistavast hoiakust. Kui isik tunneb sotsiaalse tõrjutuse tõttu frust-ratsiooni, võib see survestada teda kuritegelikku käitumist jätkama. (Boag & Wilson, 2013, pp. 699–700) Kui isik tunneb, et ühiskonnaliikmed alaväärtustavad ühiskonnagruppi, kuhu ta kuulub, mõjutab see tema enesehinnangut, mis omakorda mõjutab isiku toimetulekut, vaimset tervist ning käitumist (Moore *et al.*, 2016). Sellise sot-siaalse reaktsiooni tõttu võib tekkida olukord, kus isik jääbki hälbiva käitumise juurde (Lemert, 1974, pp. 457–458). Veelgi suurem on probleem endistel süüdimõistetutel, kellel on vaimsed häired, sest nad võivad langeda kahekordse diskrimineerimise ohv-riks (Grounds, 2019, p. 249). Lisaks vaimsetele häiretele on kurjategijate seas levinud sõltuvusprobleemid ning retsidiivsus on kõrgem alkoholi ja narkootikumide kuritarvi-tajate hulgas (Ahven *et al.*, 2018, lk 21–23). Seosed mõnuainete tarvitamise ja kuri-tegevuse vahel võivad olla väga mitmekülgsed. Sõltuvusprobleem on kriminaalse käi-tumise riskiteguriks juhul, kui kuriteoga soovitakse saada ressursi sõltuvust tekitava

aine hankimiseks, samuti olukorras, kus kuritegu pannakse toime, olles mõne aine mõju all. (Skjærvø *et al.*, 2017, pp. 245–246)

Samuti on kuritegeliku taustaga inimestel keerulisem tööd leida (Sampson & Laub, 1992, p. 15; Lewis, 2021, p. 1240). Mida tugevam on inimese side tööga, seda väiksem on võimalus, et ta kuritegevusega jätkab, mistõttu on tööhõivel väga oluline roll (Sampson & Laub, 1992, pp. 17–18). Kurjategijate endi sõnul aitab töö neil vabaduses eluga kohaneda (Power & Nolan, 2017, p. 54). Olukord, kus tööandja ei soovi kurjategijat tööle võtta, võib ühiskonda muuta hoopis ebatavalisemaks (Williams, 2007, p. 521), muidugi kuriteost tulenevaid piiranguid arvestades ei saa seksuaalkurjategijatel näiteks lubada töötada lastega (Lewis, 2021, p. 1242). Tööga hõivatud endisel kinnipeetaval on väiksem risk uus kuritegu toime panna kui tööga mitte hõivatud endisel kinnipeetaval (Ramakers *et al.*, 2016). Retsidiivsus on kõrgem madalama haridustasemega inimeste seas (Ahven *et al.*, 2018, lk 25). Parem haridustase aitab kaasa parema töökoha leidmisele, mis on kurjategija ühiskonda naasmisel väga oluline tegur (Scott, 2016, p. 148). Vangistuse jooksul hariduse omandamise võimaldamine toob kasu tervele ühiskonnale (Petre & Tomičá, 2022, p. 100).

Retsidiivsuse käsitlemisel on oluline eristada ka rikkujate vanust. Noorte puhul tuleb arvesse võtta asjaolu, et nad on veel psühholoogiliselt, emotsionaalselt ja sotsiaalselt välja arenemas, samuti sõltuvad nad väga paljuski perekondlikest sidemetest (Young & Turanovic, 2021). Samuti tuleb arvestada, et noorte rikkujate puhul võib nende teguviis tingitud olla lapsepõlvetraumadest (Yohros, 2022) või vaimse tervise probleemidest, mida esineb neil sagedamini kui täiskasvanud õigusrikkujatel (Kumar & Hosain, 2015, p. 668).

2. KORDUVKURITEGEVUSE ENNETAMINE ÕIGUSRIKKUJATE TAASÜHISKONNASTAMISE ABIL

Õigusrikkuja taasühiskonnastamise eesmärk on inimest käitumuslikult suunata nii, et ta ei pane enam kuritegusid toime. Kaks põhilist teoreetilist lähenemist, mida õigusrikkujate taasühiskonnastamisel nii kriminaalhoolduses kui vanglates kasutatakse, on Andrews'i ja Bonta riski-vajaduse-vastavuse mudel (RNR ehk *risk/needs/responsivity*) ning McNeilli kuritegevusest irdumise mudel.

RNR-mudeli riskiprintsiibi kohaselt tuleb kõrge riskiga kurjategijatega tegeleda intensiivsemalt ja madalaga vähem intensiivselt. Vajaduse põhimõtte kohaselt tuleb taasühiskonnastamisel keskenduda õigusrikkuja kriminogeensetele vajadustele ehk

riskiteguritele. Kõige olulisemad riskitegurid on kuritegeliku käitumise ajalugu, antisotsiaalse isiksuse muster, kriminaalsed hoiakud ja kaaslased. Mõõdukama mõjuga on perekond, paarisuhted, töö, haridus, vaba aeg ja sõltuvusainete tarvitamine (Andrews & Bonta, 2017a). Riskifaktorid saab jagada kahte kategooriasse – staatilised, mida ei saa muuta, ja dünaamilised, mida saab muuta. Akuutne dünaamiline faktor on näiteks töötus, mida on võimalik töökoha leidmisega kiirelt muuta. Stabiilne dünaamiline faktor on töökohal saavutatav edu, mis vajab rohkem aega. (Latessa *et al.*, 2020) Vastavuse printsiibi kohaselt tuleks arvesse võtta inimese individuaalset õppimisvõimet, motivatsiooni ja muid erinevusi. Lisaks on oluline, et ametniku ja õigusrikkuja vahel oleks usalduslik koostöösuhete, mis põhineb austusel, hoolivusel ning mõistmisel. Isikut ennast tuleb tegevustesse kaasata, samas jättes talle ka võimaluse iseendaks jääda. (Andrews & Bonta, 2017b)

Kui RNR keskendub küsimusele, miks kuritegu sooritati, siis kuritegevusest irdumise mudel uurib, miks ja kuidas inimesed kuritegeliku käitumise lõpetavad ning kuidas keskenduda isikute positiivsetele omadustele ning vältida sildistamist (McNeill *et al.*, 2012). Kuritegelikku käitumist ei saa n-ö välja lülitada; juurdunud käitumismustrite ning nende põhjusriskidega tegelemine võtab aega. Protsess on väga individuaalne ning selles on tagasilangusi (McNeill, 2006, p. 49; Weaver & McNeill, 2007, p. 1). Kuritegevusest irdumisele aitavad kaasa suhted, sealhulgas näiteks abiellumine või lapsevanemaks saamine, töötamine, keskkonnavaheetus (näiteks kuritegelikust piirkonnast mujale kolimine) ning tulevikuplaanide tegemine (Farrall, 2021, pp. 137–138). Selleks et kuritegevusest irdumise protsess alguse saaks, on oluline tekitada olukord, kus isik mõistab, et kuritegevus ei too talle piisavat kasu või see on liiga ohtlik (Paternoster & Bushway, 2009, p. 1105). Selle eelduseks on isiku kaasamine ja vastutustunde tekitamine. Kuritegevusest irdumise puhul on väga oluline motivatsioon ja lootus – ka selliste isikute puhul, kelles on kriminaalne käitumine väga sügavalt juurdunud (Farrall, 2021, p. 144). Tähtsal kohal on suhted nii oma lähedaste kui õigusrikkujaga töötavate professionaalidega (Farrall & Calverley, 2006, pp. 4–5; Weaver & McNeill, 2007, p. 1). Lisaks riskidele tuleb keskenduda õigusrikkuja tugevustele. Võttes arvesse seda, et neil on olemas ühiskonna jaoks kasulikud oskused, on kergem aidata neil ühiskonda sulanduda ning anda võimalus ennast parandada. (Maruna & LeBel, 2009)

2.1. Vangla roll kinnipeetavate taasühiskonnastamisel

Vangistusseaduse (2000) järgi on vangistuse eesmärk kinnipeetava õiguskuulekale teele suunamine ehk taasühiskonnastamine. Järgides riski-vajaduse-vastavuse mudeelit, hindab vangla kinnipeetava riske, vastavalt sellele koostab karistusajaplaani ning

viib läbi erinevad sekkumistegevused (näiteks sotsiaalne ja psühholoogiline nõustamine, töötamine, hariduse omandamine vms). Samas on kuritegevusest irdumise mudeli vaatest tegemist vastuolulise olukorraga, kus isikut üritatakse kujundada ühiskonna jaoks sobilikuks, hoides teda tegelikkuses ühiskonnast eemal (Olesk, 2020). Seetõttu on Eesti kriminaalpoliitika arengusuundades sätestatud, et väheneb vangistuses, sealhulgas kinnises vanglas viibimise aeg ning suureneb kogukondlike karistuste, nagu elektroonilise järelevalve ning avavangla osakaal, tänu millele toetatakse õigusrikkujate õiguskuulekat elu ja valmistatakse kinnipeetavaid vabanemiseks paremini ette (Justiitsministeerium, 2020).

Kinnise vangla ja avavangla erinevus seisneb põgenemisvastaste abinõude erisuses, kusjuures avavanglas on neid vähem ja kinnipeetavat usaldatakse (Madise *et al.*, 2014, lk 44). Avavanglasse pääsemiseks on seatud kindlad tingimused, mis on seotud ohutase, sõltuvusprobleemide, kinnises vanglas läbi viidud tegevuste ja ära kantud karistusajaga. Avavanglasse ümberpaigutamise puhul on vajalik ka kinnipeetava enda nõusolek. (Täitmisplaan, 2008) See annab kinnipeetavale võimaluse olla kaasatud otsustusprotsessi (Madise *et al.*, 2014, lk 74), mis on taasühiskonnastamise oluliseks eelduseks.

Avavanglas on kinnipeetavatel tänu suuremale vabadusele paremad võimalused ise enda elu korraldada (Jewkes *et al.*, 2016) ning see aitab kinnipeetavaid paremini ette valmistada eluks peale vabanemist (Tiwari, 2021, p. 1028). Avavanglasse pääsemise võimalus vähendab frustratsiooni ning annab lootust ka pikaajalist vangistust kandvatele vangidele (Patel & Venumadhava, 2016, p. 577).

Retsidiivsus on seotud töötamisega ning avavanglas on paremad võimalused töötada väljaspool vanglat. Samas võib kinnipeetaval olla keeruline töökohta ise leida (Latessa *et al.*, 2020). Avavanglas on töö leidmisel vangla toetus, sest vangla teeb koostööd Töötukassaga, mille kaudu saab tööd otsida, ning ettevõtetega, tagamaks kinnipeetavatele võimalused töötada. Võrreldes kinnise vanglaga on avavanglas töökohustuse täitmine efektiivsem, kuna kinnipeetaval on võimalik töötada täispikk tööpäeval (40 tundi). Kinnises vanglas majandustöödel töötav kinnipeetav töötab mõnel juhul mitu korda vähem, näiteks nädalas korra 2 tundi koristustöödel (Arumägi, 2023, lk 29).

Samuti on retsidiivsus seotud haridustasemega. Parem haridus aitab omakorda kaasa parema töökohta leidmisele. (Scott, 2016, p. 148) Hariduse omandamist võimaldatakse kinnipeetavatele nii kinnises kui avavanglas. Kinnises vanglas korraldavad õppe-tegevust tavakoolid, mille juures on kinnipeetaval võimalik haridusteed jätkata ka avavanglasse ümber paigutamise korral (Arumägi, 2023, lk 29).

Korduvkuritegevuse puhul on riskifaktoriks ka sõltuvusprobleemid, nii alkoholi kui ka narkootiliste ainetega (Latessa *et al.*, 2020). Avavanglasse ümberpaigutamise tingimustest nähtub, et narkomaaniadiagnoosiga kinnipeetavate puhul on tingimused rangemad ehk kinnipeetaval peavad riskipõhised tegevused olema kinnises vanglas läbitud. Alkoholi probleemi puhul võivad sekkumistegevused toimuda ka avavanglas, kus kinnipeetaval on võimalus sotsiaalprogrammides osaleda kriminaalhooldusalas-tele korraldatud grupis väljaspool vanglat. Karistust kandval kinnipeetaval on narkootiliste ainete või alkoholi tarvitamine keelatud. Selle üle on kergem järelevalvet pidada kinnises vanglas, kus kinnipeetaval ainetele ligipääs puudub. Avavanglas karistust kandval kinnipeetaval on kergem ainetele ligi pääseda, eriti arvestades seda, et kinnipeetav võib külastada väljaspool vanglat kauplust, kus tal on ligipääs alkoholile, mis omakorda paneb sõltuvusprobleemiga kinnipeetava mingil määral proovile (Arumägi, 2023, lk 29).

Avavanglasse ümber paigutamiseks on kinnipeetavale ette nähtud kindlad tingimused, samuti on need ette nähtud ka avavanglas püsimiseks. Vangistusseaduse (2000) § 21 võimaldab kinnipeetava teatud juhtudel avavanglast kinnisesse vanglasse ümber paigutada. Näiteks võib kinnipeetava ümber paigutada siis, kui ta paneb toime uusi õigusrikkumisi (Arumägi, 2023, lk 29).

Kokkuvõttes võib öelda, et nii kinnise kui avavangla tegevuste eesmärk on kinnipeetavate taasühiskonnastamine ja seeläbi retsidiivsuse vähendamine, kuid avavanglas on loodud selleks paremad eeldused.

3. METOODIKA

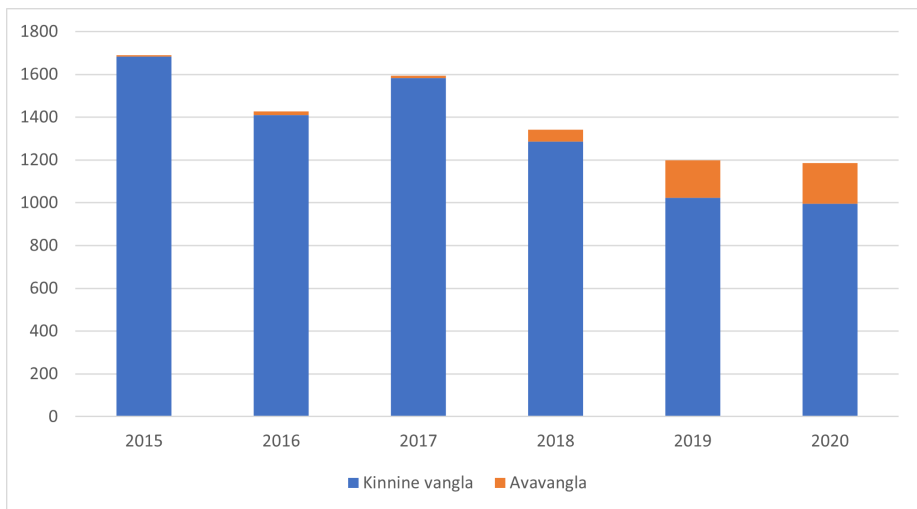
Uurimismeetodi valik ja põhjendus

Kinnisest vanglast ja avavanglast vabanenute retsidiivsuse taseme võrdlemiseks korraldati empiiriline kvantitatiivne uuring, mille käigus on võimalik analüüsida hulgaliselt arvandmeid, luues nende vahel seoseid. Kvantitatiivse uuringu puhul esitatakse tulemused arvude ja statistikana. (Õunapuu, 2014, lk 54–55, 60–61, 63) Tulemuste põhjal tehti kokkuvõttev hindav uuring, andmaks hinnang uuritava objekti (vanglaliigi) mõju kohta (Hall & Hall, 2017, pp. 28–29).

Valim

Töös kasutatud andmed saadi Justiitsministeeriumist vastava päringu alusel. Andmed on kokku pandud vangi- ja karistusregistri alusel. Andmed edastati aastate 2007 kuni

2020 kohta, kuid lõplikku valimisse jäid andmed süüdimõistetud vabanenute kohta aastatel 2015 kuni 2020. (Arumägi, 2023, lk 31–32) Uuring tehti eesmärgistatud homogeense valimi põhjal. Eesmärgistatud homogeenne valim koosneb samadele tunnustele vastavatest isikutest (Thomas, 2022, p. 4). Valimisse kuulunud isikud pidid olema süüdimõistetud (valimist jäid välja vanglas viibinud vahistatud), samuti pidid isikud olema vabanenud karistusaja ära kandmise tõttu (sealhulgas osalise karistusaja ära kandmise tõttu) või tingimisi ennetähtaegselt (sealhulgas ka elektroonilise valve kohaldamisega). Valimi tingimused on määratud selle põhjal, et vabanenud isikud kuuluksid avavangla sihtrühma. Lõpliku valimi moodustas 8435 vabanemist, millest suurem osa oli kinnisest vanglast, kust vabaneti 7978 korral. Avavanglast vabaneti 457 korral (vt joonis 1). Avavangla väiksemat osakaalu mõjutab avavangla kohtade vähesus ning ka asjaolu, et avavanglasse pääsemiseks tuleb vastata teatud tingimustele. (Arumägi, 2023, lk 32–33)

Joonis 1. Kinnisest vanglast ja avavanglast vabanenute arv aastatel 2015 kuni 2020 (Arumägi, 2023, lk 33)

Jooniselt on näha, et kinnisest vanglast vabanenute osakaal on avavanglast vabanenutega võrreldes märkimisväärselt suurem. Küll aga on näha ka seda, et avavanglast vabanenute hulk on aastatega tõusnud, mis viitab sellele, et avavanglasse on suunatud karistust edasi kandma suuremal hulgal kinnipeetavaid, mis on mõjutatud sellest, et muudeti avavanglasse pääsemise tingimusi, millega anti kõrgohtliku ohutusemaga kinnipeetavatele rohkem võimalusi avavanglasse pääsemiseks.

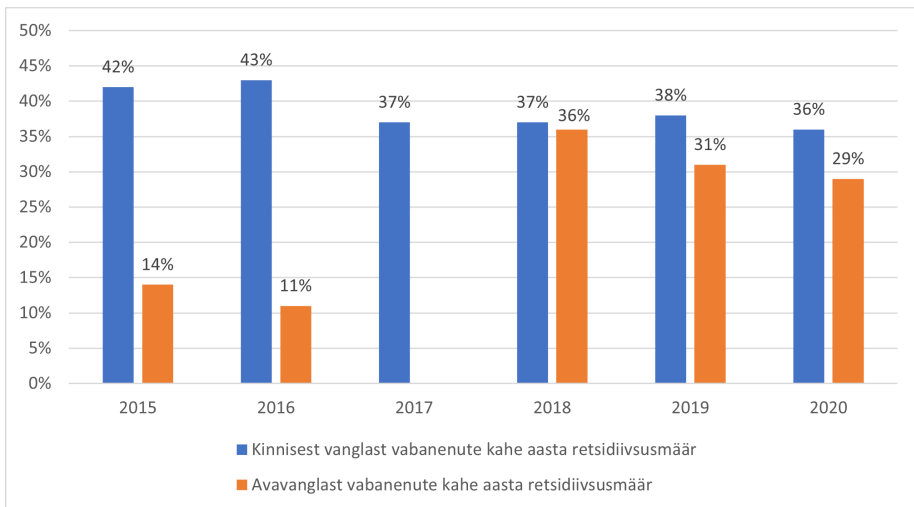
Andmeanalüüs

Uuringus kasutati peamise analüüsimeetodina kirjeldava statistika analüüsi andmeprogrammis Microsoft Excel. Analüüsi tulemused esitati arvulisel kujul. Retsidiivsusprotsendi leidmiseks arvutati välja, kui suur osa valimist pani kahe aasta jooksul peale vanglast vabanemist uuesti toime kuriteo. Protsendid on välja toodud nii terve valimi põhjal kui ka erinevatele tunnustele vastavate gruppide puhul. Tunnustena on käsitletud sõltuvusprobleemi olemasolu, vabanemise viisi ning ohutaset.

4. KINNISEST VANGLAST JA AVAVANGLAST VABANENUTE RETSIDIIVSUS

Uuringu eesmärk on välja selgitada retsidiivsus tase kinnisest vanglast ning avavanglast vabanenute seas, analüüsides seejuures eraldi sõltuvusprobleemi olemasolu, isiku ohutaset ning vabanemise viisi (Arumägi, 2023, lk 7–8).

Uuringu tulemustena on esmalt välja toodud kinnisest vanglast ja avavanglast vabanenute retsidiivsusprotsendid aastatel 2015 kuni 2020, ilma et tunnuseid oleks arvesse võetud, näitamaks vanglaliigi üldist retsidiivsusmäära eri aastatel.

Joonis 2. Kinnisest vanglast ja avavanglast vabanenute kahe aasta retsidiivsusmäärad aastatel 2015 kuni 2020 (Arumägi, 2023, lk 34)

Jooniselt nähtub, et kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsusmäär on aastatega langenud, kui välja arvata 2016. ja 2019. aastal toimunud ühe protsendipunkti suurune tõus võrreldes eelnenud aastaga. Avavanglast vabanenute retsidiivsusmäär on 2015. ja 2016. aastal väiksem võrreldes aastatega 2018 kuni 2020, kuid siinkohal tuleb arvesse võtta ka asjaolu, et avavanglas karistust kandvate kinnipeetavate osakaal oli samuti väiksem. 2017. aastal on avavanglast vabanenute retsidiivsusmäär 0% ning alates 2018. aastast on retsidiivsusmäär langenud.

Kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsusmäär kogu uuritava ajaperioodi vältel kokku on 39%, avavanglast 29%. Erinevus kinnisest vanglast ja avavanglast vabanenute vahel on 10 protsendipunkti. Aastaid eraldi vaadates on kõige väiksem erinevus kinnise vangla ja avavangla vahel 2018. aastal, kui retsidiivsusmäär erineb kõigest ühe protsendipunkti võrra.

4.1. Sõltuvusprobleemiga vabanenute retsidiivsusmäär

Uuringu on retsidiivsusprotsentide arvutamisel aluseks võetud erinevad tunnused. Üheks nendest tunnustest on sõltuvusprobleemi olemasolu (nii narkootilistest ainetest kui ka alkoholist). Sõltuvusprobleemi hinnatakse viieastmelisel skaalal – *sõltlane, kuritarvitaja, tarvitaja, juhutarvitaja* või *diagnoos puudub*. Retsidiivsus puhul on sõltuvusprobleem üks peamisi riskitegureid ning raskemaks peetakse just narkootiliste ainete sõltuvust (Andrews & Bonta, 2017c). Sellele viitab ka asjaolu, et justiitsministri 25.03.2008 määrus nr 9 „Täitmisplaan“, millest tulenevad nõuded avavanglasse pääsemiseks, seab narkomaaniadiagnoosiga kinnipeetavatele karmimad nõuded, et avavanglasse pääseda. Narkomaaniadiagnoosiga kinnipeetav peab olema sõltuvusega seotud riskipõhised tegevused läbinud juba kinnises vanglas, kui alkoholisõltuvusega kinnipeetava puhul aktsepteeritakse ka seda, et kinnipeetav läbib vastavad tegevused avavanglas viibides. Uuringu aluseks oleva perioodi vältel vabanes vanglast 1509 sõltuvusprobleemiga kinnipeetavat (Arumägi, 2023, lk 35).

Tabel 1. Kinnisest vanglast ja avavanglast vabanenute kahe aasta retsidiivsusmäärad sõltuvusprobleemiga isikute puhul aastatel 2015 kuni 2020 (Arumägi, 2023, lk 43)

Aasta	Diagnoos									
	Sõltlane		Kuritarvitaja		Tarvitaja		Juhutarvitaja		Diagnoos puudub	
	Vangla liik									
	Kin-nine vangla	AVO	Kin-nine vangla	AVO	Kin-nine vangla	AVO	Kin-nine vangla	AVO	Kin-nine vangla	AVO
2015	69%	-	50%	-	56%	-	70%	-	24%	14%
2016	71%	-	63%	-	54%	-	70%	100%	22%	6%
2017	75%	0%	67%	0%	73%	-	38%	0%	22%	0%
2018	73%	55%	45%	0%	75%	-	26%	27%	31%	100%
2019	63%	54%	59%	25%	50%	100%	27%	23%	26%	24%
2020	56%	46%	50%	17%	47%	33%	28%	21%	26%	23%
Kokku	68%	39%	56%	11%	59%	67%	43%	34%	25%	28%

Tabeli andmete põhjal nähtub, et sõltlaste, kuritarvitajate ja tarvitajate puhul on retsidiivsusmäärad kõrged, mis omakorda kinnitab eelnevalt välja toodud asjaolu, et sõltuvusprobleem on üks peamisi retsidiivsus riskitegureid. Tabelist nähtub, et kinnisest vanglast vabanenud sõltlase diagnoosi saanud kinnipeetavate kahe aasta retsidiivsusmäär uuritava perioodi vältel kokku on 68%, mis on teiste diagnoosidega võrreldes kõige kõrgem tulemus. Kõige kõrgem retsidiivsusprotsent on kinnisest vanglast vabanenud sõltlaste puhul aastal 2017, kui uue kuriteo pani toime 75% vabanenutest. Alates sellest aastast on järgnevate aastate tulemus järk-järgult madalamaks muutunud. Aastaks 2020 langes tulemus 56%-ni. Terve uuritava ajaperioodi vältel oli kinnisest vanglast sõltuvusprobleemiga vabanejaid kokku 1611. Nendest 1095 pani kahe aasta jooksul toime uue kuriteo.

Avavanglast vabanenud sõltuvusdiagnoosiga kinnipeetavate retsidiivsusmäär uuritava perioodi vältel kokku on 39%, mis on 29 protsendipunkti võrra madalam kinnis vangla retsidiivsusmäärast. 2017. aastal vabanes avavanglast kaks kinnipeetavat, kellel oli sõltuvusdiagnoos (Arumägi, 2023, lk 36). Tabelist nähtub, et kumbki nendest kinnipeetavatest uut kuritegu kahe aasta jooksul peale vabanemist toime ei pannud. Aastal 2018 vabanes avavanglast sõltuvusdiagnoosiga kinnipeetavaid 11 (Arumägi, 2023, lk 36). Suurem osa vabanenutest (55%) pani kahe aasta jooksul peale vabanemist toime uue kuriteo. Järgnevate aastate retsidiivsusmäär on võrreldes eelnevaga langenud. 2020. aastaks langes avavanglast vabanenud sõltuvusdiagnoosiga kinnipeetavate

retsidiivsusmäär 46%-ni, mis on võrreldes kinnise vangla tulemusega 10 protsendipunkti võrra madalam. Terve uuritava ajaperioodi vältel vabanes avavanglast 113 sõltuvusprobleemiga isikut, kellest 44 pani kahe aasta jooksul toime uue kuriteo.

Raskusastmelt järgmine diagnoos on kuritarvitaja. Kogu uurimisperioodi vältel kinnisest vanglast vabanenud kuritarvitaja diagnoosiga kinnipeetavate retsidiivsusmäär on 56%. Kõige kõrgem tulemus on aastal 2017, kui uue kuriteo pani toime 67% vabanenutest. Kõige madalam tulemus on aastal 2018, kui retsidiivsusmäär oli 45%. Kogu uuritava ajaperioodi vältel vabanes kuritarvitajaks hinnatud isikuid kinnisest vanglast kokku 111. Kahe aasta jooksul pandi uus kuritegu toime 62 korral.

Avavanglast vabanenud kuritarvitaja diagnoosiga kinnipeetavate retsidiivsusmäär kogu uuritava ajaperioodi vältel on 11%, mis on 45 protsendipunkti võrra väiksem kinnise vangla tulemusest. Esimene kuritarvitaja diagnoosiga kinnipeetav vabanes avavanglast 2017. aastal ning antud isik uut kuritegu kahe aasta jooksul toime ei pannud. Samuti vabanes avavanglast ainult üks kuritarvitaja 2018. aastal, kes samuti kahe aasta jooksul uut kuritegu toime ei pannud. (Arumägi, 2023, lk 38) 2019. aastal on avavanglast vabanenud kuritarvitajate retsidiivsusmäär 25%. Siinkohal tuleb arvestada sellega, et üks valimi liige mõjutab tulemust suurel määral. Avavanglast vabanes 2019. aastal neli kuritarvitaja diagnoosiga kinnipeetavat ning kuriteo pani toime nendest ainult üks (Arumägi, 2023, lk 39). Kogu uuritava ajaperioodi vältel vabanes avavanglast kuritarvitajaid kokku 12 ning kahe aasta jooksul pandi uus kuritegu toime kahel korral.

Tarvitaja diagnoosiga kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsusmäär kogu uuritava ajaperioodi vältel on 59%. Kõige kõrgem tulemus on aastal 2018, kui uue kuriteo pani toime 75% vabanenutest. Retsidiivsusmäär on kõrge ka 2017. aastal, kui uue kuriteo pani toime 73% vabanenutest. Kõige madalam tulemus on aastal 2020, kui retsidiivsusmäär on 47%.

Avavanglast vabanenud tarvitajate retsidiivsusmäär terve uuritava ajaperioodi vältel kokku on 67%, mis on ühtlasi ka avavangla puhul kõige kõrgem tulemus. Tabelist nähtub, et aastatel 2015 kuni 2018 avavanglast tarvitaja diagnoosiga kinnipeetavaid ei vabanenud. 2019. aastal vabanes avavanglast kolm kinnipeetavat, kes kõik panid toime uue kuriteo (Arumägi, 2023, lk 40). Sellest tulenevalt on retsidiivsusmäär 100%. 2020. aastal vabanes avavanglast samuti kolm kinnipeetavat, kellest üks pani toime kuriteo (Arumägi, 2023, lk 40). Tarvitajaks hinnatud kinnipeetavaid vabanes kogu uuritava ajaperioodi vältel kinnisest vanglast 72. Nendest 42 pani kahe aasta jooksul toime uue kuriteo. Avavanglast vabanes kogu uuritava ajaperioodil kuus tarvitajaks hinnatud isikut, kellest neli pani kahe aasta jooksul peale vabanemist toime uue kuriteo.

Kinnisest vanglast vabanenud juhutarvitaja diagnoosiga kinnipeetavate retsidiivsusemäär kogu uuritava ajaperioodi vältel kokku on 43%. Tulemus on kõige kõrgem 2015. ja 2016. aastal, kui retsidiivsusemäär on 70%. Kõige madalam tulemus on aastal 2018, kui retsidiivsusemäär on 26%. Alates 2018. aastast on järgneva aasta tulemus võrreldes eelnenud aastaga protsendipunkti võrra kõrgem. Kogu uuritava ajaperioodi vältel vabanes kinnisest vanglast juhutarvitaja diagnoosiga isikuid kokku 3002 ning uus kuritegu pandi kahe aasta jooksul toime 1291 korral.

Avavanglast vabanenud juhutarvitaja diagnoosiga kinnipeetavate retsidiivsusemäär uuritava ajaperioodi vältel on 34%, mis on 9 protsendipunkti võrra väiksem kinnise vangla tulemusest. Aastal 2015 avavanglast vabanenuid ei olnud. 2016. aastal vabanes üks kinnipeetav, kes pani toime uue kuriteo (Arumägi, 2023, lk 41). Sellest tulenevalt on retsidiivsusemäär 100%, kuigi toime pandi ainult üks kuritegu. 2017. aastal on avavangla retsidiivsusemäär 0%. 2018. aasta retsidiivsusemäär on 27% ning järgnevatel aastatel on see järk-järgult langenud, jõudes 2020. aastaks 21%-ni. Kogu uuritava ajaperioodi vältel vabanes avavanglast juhutarvitaja diagnoosiga isikuid 56. Nendest 19 pani kahe aasta jooksul toime uue kuriteo.

Kinnisest vanglast vabanenud ilma diagnoosita kinnipeetavate puhul on uuritava ajaperioodi vältel retsidiivsusemäär 25%, mis on kinnise vangla puhul kõige madalam tulemus. Kõige kõrgem tulemus on aastal 2018, kui uue kuriteo pani toime 31% vabanenutest. Kõige madalam tulemus on aastal 2016 ja 2017, kui retsidiivsusemäär on 22%. Kogu uuritava ajaperioodi vältel vabanes kinnisest vanglast ilma diagnoosita isikuid 3461 korral. Nendest 865 vabanenut pani kahe aasta jooksul toime uue kuriteo.

Avavanglast vabanenud ilma diagnoosita kinnipeetavate puhul on uuritava ajaperioodi vältel retsidiivsusemäär 28%, mis on kinnise vanglaga võrreldes kolme protsendipunkti võrra kõrgem. Avavangla kõige kõrgem tulemus on aastal 2018, kui retsidiivsusemäär on 100%. Kõige madalam tulemus on aastal 2017, kui retsidiivsusemäär on 0%. Erinevalt teistest diagnoosidest on avavangla puhul näha, et ilma diagnoosita isikud vabanesid kõikidel valimisse kuulunud aastatel. Kogu uuritava ajaperioodi vältel vabanes avavanglast ilma diagnoosita isikuid 93, nendest 26 pani kahe aasta jooksul toime uue kuriteo.

4.2. Retsidiivsusemäär vabanemisliigi põhjal

Uuringu valimisse kuuluvad vabanemisliikidest karistusaja ärakandmine, osalise karistusaja ärakandmine, karistusaja ärakandmine karistusjärgse käitumiskontrolli kohaldamisega (KJKK), tingimisi ennetähtaegne vabastamine (TEV) ning tingimisi ennetähtaegne vabastamine elektroonilise valve kohaldamisega (ETEV) (Arumägi, 2023, lk 43–44).

Tabel 2. Erinevate vabanemisliikide retsidiivsus avavanglast ja kinnisest vanglast vabanenute seas aastatel 2015 kuni 2020 (Arumägi, 2023, lk 50)

Aasta	Vabanemise liik									
	Karistuse ärakandmine		Karistuse osaline ärakandmine		KJKK		TEV		ETEV	
	Vangla liik									
	Kin-nine vangla	AVO	Kin-nine vangla	AVO	Kin-nine vangla	AVO	Kin-nine vangla	AVO	Kin-nine vangla	AVO
2015	47%	0%	42%	0%	50%	-	34%	33%	22%	-
2016	52%	29%	44%	0%	25%	-	28%	0%	17%	0%
2017	49%	0%	29%	0%	33%	-	29%	0%	20%	0%
2018	49%	50%	26%	-	38%	-	29%	44%	16%	16%
2019	48%	49%	-	-	50%	-	29%	17%	20%	20%
2020	45%	30%	-	-	43%	50%	28%	33%	15%	17%
Kokku	48%	26%	35%	0%	40%	50%	30%	21%	18%	11%

Kinnisest vanglast karistusaja ärakandmise tõttu vabanenute retsidiivsusmäär kogu uuritava perioodi vältel kokku on 48%, mis on kinnise vangla puhul kõige kõrgem tulemus. Aastate lõikes on kõige kõrgem retsidiivsusmäär kinnisest vanglast vabanejatel 2016. aastal, kui korduva kuriteo pani toime 52% vabanenutest. Sellest aastast edasi on retsidiivsusmäär aastatega langenud, jõudes 2020. aastaks 45%-ni. Kogu uuritava ajaperioodi vältel vabanes kinnisest vanglast karistusaja ärakandmise tõttu 4454 isikut. Kahe aasta jooksul peale vabanemist pandi uus kuritegu toime 2138 korral.

Avavanglast karistuse ärakandmise tõttu vabanenute retsidiivsusmäär uuritava ajaperioodi vältel kokku on 26%. Tulemus on kõige kõrgem 2018. aastal, kui uue kuriteo panid toime pooled vabanenutest, millest tulenevalt retsidiivsusmäär on 50%. Samuti on kõrge tulemus 2019. aastal, kui retsidiivsusmäär on 49%. Kõige madalam retsidiivsusmäär on aastatel 2015 ja 2017, kui tulemus on 0%. Avavanglast vabanes kogu uuritava ajaperioodi vältel karistusaja lõpuni kandmise tõttu 193 isikut, kellest 50 pani kahe aasta jooksul toime uue kuriteo.

Osalise karistusaja ärakandmise tõttu kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsusmäär uuritava ajaperioodi vältel on 35%. Tulemus on kõige kõrgem 2016. aastal, kui retsidiivsusmäär on 44%. Kõige madalam on tulemus 2018. aastal, kui retsidiivsusmäär on 26%. Avavanglast vabanenute retsidiivsusmäär uuritava ajaperioodi vältel on 0%. Osalise karistusaja lõpuni kandmise tõttu vabanes kinnisest vanglast kogu uuritava ajaperioodi vältel 711 isikut. Kahe aasta jooksul pani uue kuriteo toime 249 vabanenut.

Avavanglast vabanes uuritava perioodi vältel osalise karistusaja lõpuni kandmise tõttu seitse isikut ning nendest keegi kahe aasta jooksul uut kuritegu toime ei pannud.

Karistusjärgse käitumiskontrolliga kinnisest vanglast vabanenute puhul on terve uuritava ajaperioodi vältel retsidiivsusmäär 40%. Pooled 2015. ja 2019. aastal vabanenutest panid toime uue kuriteo, seega on nende aastate retsidiivsusmäär 50%, mis on ka kõige kõrgem tulemus aastaid eraldi vaadates. Kõige madalam tulemus on aastal 2016, kui retsidiivsusmäär on 25%. Avavanglast vabanesid esimesed kinnipeetavad karistusjärgse käitumiskontrolliga 2020. aastal. Pooled nendest panid kahe aasta jooksul peale vabanemist toime uue kuriteo, millest tulenevalt on avavanglast vabanenute retsidiivsusmäär 50%. Kinnisest vanglast vabanes karistusjärgse käitumiskontrolliga isikuid uuritava ajaperioodi vältel 57. Nendest 29 pani kahe aasta jooksul toime uue kuriteo. Avavanglast vabanes karistusjärgse käitumiskontrolliga kaheksa isikut, kellest neli pani kahe aasta jooksul toime uue kuriteo.

Kinnisest vanglast tingimisi ennetähtaegselt vabanenute retsidiivsusmäär terve uuritava ajaperioodi vältel on 30%. Kõige kõrgem tulemus on aastal 2015, kui retsidiivsusmäär on 34%. Järgnevatel aastatel on tulemus püsinud vahemikus 28–29%. Avavanglast tingimisi ennetähtaegselt vabanenute retsidiivsusmäär terve uuritava ajaperioodi vältel on 21%, mis on 9% võrra madalam kinnise vangla tulemusest. Kõige kõrgem tulemus avavangla puhul on aastal 2018, kui retsidiivsusmäär on 44%. Kõige madalam tulemus on 0% aastatel 2016 ja 2017. Tingimisi ennetähtaegselt vabanes kinnisest vanglast uuritava ajaperioodi vältel kokku 1564 isikut, kellest uue kuriteo pani toime 469 isikut. Avavanglast vabanes tingimisi ennetähtaegselt 161 isikut, kellest 34 pani kahe aasta jooksul peale vabanemist toime uue kuriteo.

Kinnisest vanglast elektroonilise valvega tingimisi ennetähtaegselt vabanenute retsidiivsusmäär kogu uuritava ajaperioodi vältel on 18%, mis on kinnise vangla puhul kõige madalam tulemus. Kõige kõrgem tulemus on aastal 2015 vabanenute puhul, kui korduva kuriteo pani toime 22% vabanenutest. Kõige madalam tulemus on aastal 2020, kui retsidiivsusmäär on 15%. Avavanglast vabanenute puhul on terve perioodi retsidiivsusmäär 11%. Kõige kõrgem tulemus on aastal 2019, kui retsidiivsusmäär on 20%. Kõige madalam tulemus on 0% aastatel 2016 ja 2017. Elektroonilise valvega vabanes kinnisest vanglast uuritava ajaperioodi vältel 1192 isikut. Nendest 215 pani kahe aasta jooksul toime uue kuriteo. Avavanglast vabanes elektroonilise valvega 88 isikut, kelle hulgas 10 pani kahe aasta jooksul peale vabanemist toime uue kuriteo.

Tabelist nähtub, et retsidiivsuse tase on madalam nende hulgas, kes on vabanenud tingimisi ennetähtaegselt, sealhulgas elektroonilise valve kohaldamisega. Ennetähtaegse vabastamise korral jääb vabaneja kriminaalhooldaja kontrolli alla, mis

omakorda toetab isikut püsivaks seadusekuulekal teel (Arumägi, 2023, lk 48–50). Kriminaalhooldus võimaldab kinnipeetava jaoks ühiskonda tagasi mineku protsessi teha sujuvamaks, kuna vabanejale ei anta kohe täielikku usaldust, vaid ta peab jätkuvalt kriminaalhoolduse kontrollile alluma.

4.3. Retsidiivsusmäär ohutaseme põhjal

Kinnipeetavatele, kelle vanglakaristuse pikkus on vähemalt aasta, koostatakse vanglas riskihindamine, mille käigus määratakse kinnipeetavale ka ohutase (Arumägi, 2023, lk 51). Ohutaset määratakse neljaastmelisel skaalal – väheohtlik, ohtlik, kõrgohtlik ja üliohtlik. Ohutase sõltub kinnipeetava toime pandud kuriteost. Uuringu valimist on üliohtlik ohutase välja jäetud, kuna antud ohutasemega kinnipeetavad avavanglasse karistust kandma ei pääse (Arumägi, 2023, lk 51).

Tabel 3. Kinnisest vanglast ja avavanglast vabanenute retsidiivsusmäärad ohutaseme põhjal aastatel 2015 kuni 2020 (Arumägi, 2023, lk 55)

Aasta	Ohutase					
	Väheohtlik		Ohtlik		Kõrgohtlik	
	Vangla liik					
	Kinnine vangla	AVO	Kinnine vangla	AVO	Kinnine vangla	AVO
2015	28%	-	23%	17%	22%	-
2016	36%	-	23%	15%	17%	-
2017	30%	-	23%	0%	16%	-
2018	31%	33%	28%	30%	21%	11%
2019	32%	60%	37%	24%	23%	32%
2020	47%	50%	35%	28%	29%	30%
Kokku	34%	49%	28%	19%	21%	24%

Tabelist nähtub, et kinnisest vanglast vabanenud väheohtlikuks hinnatud kinnipeetavate retsidiivsusmäär uuritava perioodi vältel kokku on 34%, mis on kinnise vangla puhul kõige kõrgem tulemus. Aastaid eraldi vaadates on kõige kõrgem tulemus 2020. aastal, kui retsidiivsusmäär on 47%. Kõige madalam tulemus on aastal 2015, kui retsidiivsusmäär on 28%.

Esimesed väheohtlikuks hinnatud kinnipeetavad vabanesid avavanglast 2018. aastal. Uuritava perioodi vältel kokku on väheohtlikuks hinnatud avavanglast vabanenud

kinnipeetavate retsidiivsusmäär 49%, mis on võrreldes kinnise vangla tulemusega 15 protsendipunkti võrra kõrgem. Ühtlasi on tegemist ka avavangla puhul kõige kõrgema tulemusega. Avavanglast vabanenute retsidiivsusmäär on kõige kõrgem 2019. aastal, kui tulemus on 60%. Kõige madalam tulemus on aastal 2018, kui korduva kuriteo pani kahe aasta jooksul peale vabanemist toime 33% vabanenutest.

Kinnisest vanglast vabanenud ohtlikuks hinnatud kinnipeetavate retsidiivsusmäär on kogu uuritava ajaperioodi vältel 28%. Kõige madalam tulemus, milleks on 23%, on esindatud kolmel aastal – 2015, 2016 ja 2017. Kõige kõrgem tulemus on aastal 2019, kui kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsusmäär on 37%.

Avavanglast vabanenud ohtlikuks hinnatud kinnipeetavate retsidiivsusmäär on kogu uuritava ajaperioodi vältel 19%, mis on avavangla puhul kõige madalam tulemus. Kinnise vangla tulemus ohtlikuks hinnatud vabanejate puhul on 9 protsendipunkti võrra kõrgem. Eri aastate lõikes on avavangla kõige kõrgem tulemus aastal 2018, kui kahe aasta jooksul peale vabanemist pani uue kuriteo toime 30% vabanenutest. Kõige madalam tulemus on aastal 2017, kui retsidiivsusmäär on 0%.

Kinnisest vanglast vabanenud kõrgohtlikuks hinnatud kinnipeetavate retsidiivsusmäär on kogu uuritava ajaperioodi vältel 21%, mis on kinnise vangla puhul kõige madalam tulemus. Aastaid eraldi vaadates on kõige kõrgem tulemus aastal 2020, kui kahe aasta jooksul peale vabanemist pani uue kuriteo toime 29% vabanenutest. Kõige madalam tulemus on aastal 2017, kui kahe aasta retsidiivsusmäär on 16%.

Avavanglast vabanesid esimesed kõrgohtlikud kinnipeetavad 2018. aastal, kuna sea-dusandlusest tulenevalt ei olnud kõrgohtlikuks hinnatud kinnipeetavatel palju võimalusi avavanglasse pääsemiseks. Avavanglast vabanenud kõrgohtlikuks hinnatud kinnipeetavate retsidiivsusmäär on kogu uuritava ajaperioodi vältel 24%, mis on kolme protsendipunkti võrra kõrgem kinnise vangla tulemusest. Kõige kõrgem tulemus on aastal 2019, kui kahe aasta retsidiivsusmäär on 32%. Kõige madalam tulemus on 2018. aastal, kui kahe aasta retsidiivsusmäär on 11%.

KOKKUVÕTE

Retsidiivsususe ehk korduvkuritegevuse vähendamine on Eesti üks kriminaalpoliitilisi prioriteete ning oluline on, et väheneks eriti kinnises vanglas viibitud aeg ning suureneks kogukondlike karistuste, sealhulgas ka avavangla osakaal (Justiitsministeerium, 2020). Uue kuriteo toimepanekut soodustavad asjaolud on näiteks tööga seotud probleemid, madal haridustase, ühiskondlik surve ja eelarvamused ning

sõltuvusprobleemid. Vangistuse üks peamisi eesmärke on suunata kinnipeetav õiguskuulekale teele (Vangistusseadus, 2000) ja seda eelkõige taasühiskonnastavate tegevuste abil. Eesti vanglasüsteemis ei ole eraldiseisvat avavanglat, vaid kõigi kolme toimiva vangla juures on avavanglaosakond. Avavanglas on paremad võimalused nende riskitegurite maandamiseks, samuti on avavangla tingimuste poolest sarnasem eluga väljaspool vanglat. See valmistab isikut vabanemise jaoks paremini ette, mis võiks eelduslikult vähendada ka isiku retsidiivsust.

Kuigi taasühiskonnastamise seisukohalt on karistuse kandmine kinnises vanglas ja avavanglas erinev, siis vanglast vabanenute retsidiivsuse mõõtmisel ei eristata, kas isik vabanes kinnisest vanglast või avavanglast. Artikli aluseks olev magistritöö keskendus avavangla ja kinnise vangla retsidiivsuse analüüsimisele eraldiseisvalt. Selle raames tehtud empiiriline uuring põhines Justiitsministeeriumi vangiregistri ja karistusregistri päringutel.

Uuringu tulemused näitasid, et avavanglast vabanenute retsidiivsus on kinnisest vanglast vabanenute omast väiksem. Aastatel 2015 kuni 2020 on avavanglast vabanenute retsidiivsuse tase 29% ning kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsuse tase 39%. Antud tulemuse põhjal saab teha järelduse, et avavangla eripära võrreldes kinnise vanglaga omab positiivset mõju ning aitab kaasa retsidiivsuse vähendamisele.

Avavangla osakaalu suurendamine ei ole uus teema ning tegelikult on selle nimel samme astutud juba varem. Üheks oluliseks muudatuseks saab pidada 2018. a avavangla tingimuste muutmist, mis andis rohkematele kõrgohtlikuks hinnatud kinnipeetavatele võimaluse avavanglasse pääseda (Täitmisplaan, 2008). Kuna avavanglast vabanenute retsidiivsus on alates 2018. aastast langenud, samas kui kõrgohtlike kinnipeetavaid on avavanglast vabanenud järjest rohkem, võib oletada, et kõrgohtlikele kinnipeetavatele rohkemate võimaluste andmine avavanglasse pääsemiseks ei ole avavanglast vabanenute retsidiivsuse taset tõstnud.

Erinevate tunnuste põhjal tehtud analüüsist nähtus, et teatud juhtudel on avavanglast vabanenute retsidiivsus kinnisest vanglast vabanenute omast ka kõrgem. Näiteks vabanenud kinnipeetavate ohutasemete võrdlusest nähtus, et kõrgohtlike puhul on avavanglast vabanenute retsidiivsus suurem kinnisest vanglast vabanenute omast (vastavalt 21% ja 24%). Samas ei tähenda see, et kõrgohtlike ei peaks avavanglasse lubama. Tulemustest nähtub, et retsidiivsusmäär on kõige kõrgem nii kinnisest kui avavanglast vabanenud väheohtlike kinnipeetavate puhul (vastavalt 34% ja 49%). Kinnipeetava ohuaset hinnatakse toime pandud kuriteo põhjal ning väheohtlikuks peetakse kergemaid, näiteks varavastaseid kuritegusid. Samas on kuriteoliiki arvestades varavastaste tegude sooritajad kõige retsidiivsemad (Justiitsministeerium, 2023).

Riski-vajaduse-vastavuse mudeli riski printsiipi järgides ei ole selle sihtgrupiga tarvis intensiivselt tegeleda, kuid retsidiivsuse vähendamise eesmärgil tasuks kaaluda vangistuse ajal sekkumistegevusi kuritegevusest irdumise mudelist lähtudes.

Retsidiivsuse peamiseks riskiteguriks on alkoholi või narkootikumidega seotud sõltuvusprobleemid (Justiitsministeerium, 2023). Sõltuvusdiagnoosiga isikute puhul on kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsus 68% ning avavanglast vabanenute retsidiivsus 39%. Siin võib rolli mängida avavanglasse saamise tingimus, mille kohaselt peaks kinnises vanglas olema rakendatud sõltuvusprobleemidele suunatud sekkumistegevused. Samas on sõltuvusainete tarvitajate puhul avavanglast vabanenute retsidiivsus 67%, kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsus 59% ning seetõttu on oluline, et sõltuvusprobleemiga kinnipeetavatele on tagatud sekkumistegevused avavanglas.

Uuringu tulemustest nähtub, et kahe aasta retsidiivsusmäär vabanemisliigi järgi on kõige madalam just nende hulgas, kes on vabanenud ennetähtaegselt elektroonilise valve alla – avavanglast ning kinnisest vanglast vabanenute puhul vastavalt 11% ning 18%. Retsidiivsuse vähendamise eesmärki täidaks elektroonilise valvega tingimisi ennetähtaegselt vabastatute osakaalu tõstmine ja kolmanda vangistuse liigi ehk koduvangistuse loomine. Kui muidu otsustab ennetähtaegse vabastamise üle kohus, siis koduvangistuse puhul võiks otsustusõigus olla vangladirektoril. See tähendaks, et kinnipeetav kannab enda karistust kodus sarnaselt ennetähtaegse elektroonilise valve kohaldamise tingimustega. Koduvangistuse puhul on isikul paremad võimalused nii tööhõiveks kui ka õppetööks, samuti sõltuvusraviks, kui see toimub mõnes rehabilitatsioonikeskuses (Arumägi, 2023, lk 65).

Kokkuvõttes saab öelda, et avavanglast vabanenute retsidiivsuse tase on madalam võrreldes kinnisest vanglast vabanenute retsidiivsusega ning avavangla osakaalu suurendamine teeniks kriminaalpoliitilist korduvkuritegevuse vähendamise eesmärki. Avavangla retsidiivsust pole eraldiseisvalt varem uuritud, mistõttu saab pidada uuringu tulemusi oluliseks panuseks selles valdkonnas. Justiitsministeerium võiks kaaluda ametliku retsidiivsuse statistika kogumisel hakata eristama kinnisest vanglast ja avavanglast vabanenute retsidiivsust, et tekiks parem ülevaade retsidiivsusmääradest vabanemisviiside järgi.

AGNE ARUMÄGI

Politsei- ja Piirivalveamet, Ida-Harju politseijaoskonna isikuvastaste süütegude menetlusgrupi uurija

E-post: 49908293524@eesti.ee

Agne Arumägi on lõpetanud 2021. aastal Tallinna Tehnikaülikooli avaliku halduse ja riigiteaduste erialal. 2023. aastal kaitses ta magistrikraadi Sisekaitseakadeemias sisejulgeoleku erialal. Õpingute kõrvalt on Agne Arumägi töötanud Tallinna Vanglas nii üksuse juhi abina kui ka inspektor-kontaktisikuna. Alates 2023. aasta aprillikuust töötab ta Politsei- ja Piirivalveameti Põhja prefektuuri Ida-Harju politseijaoskonnas isikuvastaste süütegude menetlusgrupis uurijana.

MARET MILJAN

Sisekaitseakadeemia, vanglateenistuse kolledži lektor

E-post: maret.miljan@sisekaitse.ee

Maret Miljan on kaitsnud sotsiaalteaduste magistrikraadi Tartu Ülikoolis. Aastatel 2008–2017 töötas ta Justiitsministeeriumis vanglate taasühiskonnastamise valdkonna eestvedajana eri ametikohtadel. Sisekaitseakadeemias alustas Maret Miljan tööd 2018. aastal õppejõuna. Lapsehoolduspuhkuselt naasnuna asus ta 2020. aastal justiitskolledžis õppetooli juhtima ning kriminoloogia ja korrektsioonilise sotsiaaltöö teemasid õpetama. Maret Miljan on ennetuse teadusnõukogu liige ning Euroopa Kriminaalhoolduse Föderatsiooni nõukogu liige.

KASUTATUD ALLIKAD

- Ahven, A., Roots, A. ja Sööt, M.-L., 2018. *Retsidiivsus Eestis 2017*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumentid/retsidiivsus2017.pdf> [Kasutatud 09.03.2023].
- Andrews, D. A. & Bonta, J., 2017a. Antisocial Personality Pattern. *The psychology of criminal conduct*. Perlego. [Võrgumaterjal] Leitav: https://ereader.perlego.com/1/book/2192917/14?element_originalid=ht0068 [Kasutatud 01.05.2023].
- Andrews, D. A. & Bonta, J., 2017b. The Risk-Need-Responsivity Model of Offender Assessment and Treatment. *The psychology of criminal conduct*. Perlego. [Võrgumaterjal] Leitav: https://ereader.perlego.com/1/book/2192917/19?element_originalid=ht0139 [Kasutatud 01.05.2023].
- Andrews, D. A. & Bonta, J., 2017c. The Role of Procriminal Associates and Attitudes in Criminal Conduct. *The psychology of criminal conduct*. Perlego. [Võrgumaterjal] Leitav: https://ereader.perlego.com/1/book/2192917/15?element_originalid=ht0090 [Kasutatud 01.05.2023].
- Arumägi, A., 2023. *Retsidiivsus avavanglast ja kinnisest vanglast vabanenute hulgas. Magistritöö*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Boag, E. M. & Wilson, D., 2013. Does engaging with serious offenders change students' attitude and empathy toward offenders? A thematic analysis. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 24(6), pp. 699–712.
- Farrall, S. & Calverley, A., 2006. *Understanding desistance from crime. Theoretical directions in resettlement and rehabilitation*. Glasgow: Bell & Ban Ltd.
- Grounds, A., 2019. Discrimination against offenders with mental disorder. *Criminal Behaviour & Mental Health*, 29(4), pp. 247–255.
- Hall, I. & Hall, D., 2017. *Evaluation and social research*. 1st ed. London: Bloomsbury Publishing.
- Jewkes, Y., Crewe, B. & Bennett, J., 2016. The aims of imprisonment. *Handbook on prisons*. Perlego. [Võrgumaterjal] Leitav: https://ereader.perlego.com/1/book/1554201/14?element_originalid=c3 [Kasutatud 07.05.2023].
- Justiitsministeerium, 2020. *Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/kriminaalpoliitika-pohialused> [Kasutatud 25.12.2021].
- Justiitsministeerium, 2023. *Kuritegevus Eestis 2022. Retsidiivsus*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2022/retsidiivsus/> [Kasutatud 09.04.2023].

- Kumar, S. & Hossain, M. I., 2015. Well-being of convicted criminals in relation to their mental health: An empirical investigation. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 6(7), pp. 667–671.
- LaCourse, A., Listwan, S. J. & Hartman, J. L., 2018. Recidivism and Reentry: The Role of Individual Coping Styles. *Crime & Delinquency*, 65(1), pp. 46–68.
- Latessa, E. J., Johnson, S. L. & Koetzle, D., 2020. Understanding Risk and Needs: The Importance of Assessment. *What Works (and Doesn't) in Reducing Recidivism*. Perlego. Leitav: https://ereader.perlego.com/1/book/1601839/9?element_originalid=book-part-002 [Kasutatud 07.05.2023].
- Lemert, E. M., 1974. Beyond Mead: The Societal Reaction to Deviance. *Social Problems*, 21(4), pp. 457–468.
- Lewis, C., 2021. The Paradox of Recidivism. *Emory Law Journal*, 70(6), pp. 1209–1271.
- Madise, L., Pikamäe, P. ja Sootak, J., 2014. *Vangistusseadus. Kommenteeritud väljaanne*. Tartu: Juura.
- Maruna, S. & LeBel, T., 2003. Welcome Home? Examining the „Reentry Court“ Concept from a Strengths-based Perspective. *Western Criminology Review*, 4(2), pp. 91–107.
- McNeill, F., 2006. A desistance paradigm for offender management. *Criminology & Criminal Justice*, 6(1), pp. 39–62.
- McNeill, F., Farrall, S., Lightowler, C. & Maruna, S., 2012. *How and why people stop offending: Discovering desistance*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.iriss.org.uk/resources/insights/how-why-people-stop-offending-discovering-desistance> [Kasutatud 18.02.2023].
- Moore, K. E., Stuewig J. B. & Tangney, J. P., 2016. The Effect of Stigma on Criminal Offenders Functioning: A Longitudinal Mediational Model. *Deviant Behav*, 37(2), pp. 196–218.
- Muncie, J., 2009. *The construction and deconstruction of crime*. Rmt: T. Newburn, toim *Key Readings in Criminology*. London: Willan.
- Olesk, M., 2020. *Vangla x inimene*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.vikerkaar.ee/archives/25512> [Kasutatud 05.11.2022].
- Patel, N. & Venumadhava, G. S., 2016. Resocialisation of Prisoners – A Concept of Open Prison. *Social Science*, 6(4), pp. 576–577.
- Paternoster, R. & Bushway, S., 2009. Desistance and the “Feared Self”: Toward an Identity Theory of Criminal Desistance. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 99(4), pp. 1103–1156.

- Petre, A. & Tomiță, M., 2022. Education in Prisons – an Essential Factor in Preventing Recidivism. The Role of Detention Officers in the Educational Process. *Journal of Community Positive Practices*, 22(2), pp. 99–106.
- Power, J. & Nolan, A., 2017. What Makes a „Good Job“ after Incarceration? Perceptions of Offenders in the Community. *The Journal of Correctional Education*, 68(3), pp. 53–71.
- Ramakers, A., Nieuwbeerta, P., Van Wilsem, J. & Dirkzwager, A., 2017. Not Just Any Job Will Do: A Study on Employment Characteristics and Recidivism Risks After Release. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 61(16), pp. 1795–1818.
- Sampson, R. J. & Laub, J. H., 1992. Crime and deviance in the life course. *Annual Review of Sociology*, 18, pp. 63–84.
- Scott, K. J., 2016. Corrections and Education: The Relationship between Education and Recidivism. *Journal of Intercultural Disciplines*, 15, pp. 147–169.
- Skjærvø, I., Skurtveit, S., Clausen, T. & Bukten, A., 2017. Substance use pattern, self-control and social network are associated with crime in a substance-using population. *Drug and Alcohol Review*, 36, pp. 245–252.
- Thomas, B., 2022. The Role of Purposive Sampling Technique as a Tool for Informal Choices in a Social Sciences in Research Methods. *Just Agriculture*, 2(5), pp. 1–8.
- Tiwari, S., 2021. Concept of Open Prison System as a Correctional System: A Study in Light on Present Context. *International Journal of Legal Science and Innovation*, 3(4), pp. 1025–1039.
- Täitmisplaan (2008) RT I, 17.09.2021, 2.
- Vangistusseadus (2000) RT I, 08.07.2021, 15.
- Weaver, B. & McNeill, F., 2007. *Giving Up Crime: Directions For Policy*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://strathprints.strath.ac.uk/36733/1/Giving_Up_Crime_tcm8_2569.pdf [Kasutatud 05.11.2022].
- Williams, K.A., 2007. Employing Ex-Offenders: Shifting the Evaluation of Workplace Risks and Opportunities from Employers to Corrections. *UCLA Law Review*, 55(2), pp. 521–558.
- Õunapuu, L., 2014. *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Yohros, A., 2022. Examining the Relationship Between Adverse Childhood Experiences and Juvenile Recidivism: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Trauma, Violence & Abuse* 24(3) pp. 1640–1655.

Young, B., & Turanovic, J. J., 2021. What About the Kids? Examining the Visitation-Recidivism Relationship Among Incarcerated Juveniles. *Youth & Society*, 54(7), pp. 1126–1149.

KORDUVVANGISTATUD NOORTE TAASÜHISKONNASTAMINE JA SELLE PROBLEEMID ÜLE ELUKAARE

KERTU KÜLAOTS

Võtmesõnad: vangistus, noored, retsidiivsus, rehabiliteerivad tegevused

DOI: <https://doi.org/10.15158/7e5g-z507>

Ülevaade. Artiklis antakse ülevaade sellest, millised on korduvalt vangis olnud noorte elukaarel ja nende taasühiskonnastamisel tekkinud probleemid. Keskne probleem on sellel lähenemisel korduvrikkumised – millised on võimalused seda ennetada, millise hinnangu annavad noored teenustele ja kuidas nad hindavad oma võimalusi pääseda uuesti vanglast. Artikli teoreetilises osas käsitletakse kuritegevust läbi sotsiaalse kontrolli ja käitumise. Oluline on võtta arvesse noore elukaart ja selle muutusi ja isiklikke tõlgendusi; rolle, mida noor kogeb; seda, kuidas on noorte õigusrikkumistele reageeritud ning milliseid tähendusi noored nendele sekkumistele on omistanud. Artikkel põhineb Kertu Külaotsa 2023. a kaitstud magistritöö „Korduvvangistatud noorte taasühiskonnastamine ja selle probleemid üle elukaare“ raames tehtud uuringul (Külaots, 2023).

RESOCIALIZATION OF RE-IMPRISONED YOUNG PEOPLE AND ITS PROBLEMS THROUGHOUT THEIR LIFE COURSE

KERTU KÜLAOTS

Keywords: youth crime, recidivism, resocialising, reentering prison

Overview. The aim of the article is to analyze the life course of young people who have been repeatedly imprisoned. The article looks at the resocialization activities of these young people, the extent to which they have participated in (both outside the prison and in prison) and focuses on their own assessment of both services and offenses. Central to this approach is recidivism – which are the keys to prevent and evaluate services for young people and how they evaluate their chances of getting out of prison. The survey also seeks to answer the question of young people’s needs and preferences, including when contacting them. The theoretical part of the master’s thesis deals with crime through interpreting social control and behavior, one can look at the young person’s surroundings, which affect him or her on an individual level or due to the environment. An important part is to consider the young person’s life course and its changes, as well as personal interpretations, the roles that the young person experiences and what kind of interventions juveniles have had and what their experiences with those activities are. A qualitative study was then conducted, in which 10 in-depth interviews were conducted with 18–21-year-olds re-imprisoned youngsters. The structure of the interviews focused on young people’s careers, coping, support network and services. During the conversations, the young people were able to evaluate the above areas and express their thoughts on possible changes. The present article analyzes their own experiences on the journey to prison.

SISSEJUHATUS

Noorte kõrge retsidiivsuse vähendamine on üks kriminaalpoliitika eesmärged ning nende saavutamiseks on riik astunud samme, et luua noore jaoks üha laiemat tugivõrgustikku. Täiskasvanute ning noorte vajadused on erinevad, nagu ka nende toimetulekuoskused. Lisaks on töös noortega oluline märgata valdkondi ja elusündmusi, mis on noored jätnud jätkuvalt õigussüsteemi vaatevälja. Seetõttu on teenuste ja poliitika kujundamisel vaja analüüsida noore vaadet enda elukäigule ja kogemustele.

Keskne probleem on sellel lähenemisel korduvrikkumised – millised on võimalused seda ennetada, millise hinnangu annavad noored teenustele ja kuidas nad hindavad oma võimalusi pääseda uuesti vanglasse sattumast. Uuringus otsitakse ka vastust küsimusele, milline on noorte nägemus abi saamisest ja tulevikust. Valimi elukaare ja hälbiva käitumise võimalikuks seletamiseks analüüsiti teoreetilist kirjandust ja võrreldi tulemusi olemasolevate sarnaste uuringutega.

Uuringu eesmärk on analüüsida korduvalt vangis olnud noorte elukäiku, mille väljaselgitamiseks tehti süvaintervjusid noortega, kes on korduvalt viibinud kriminaalhooldusel või vanglas. Sellisel viisil on võimalik hinnata nende endi kogemust ja mõista, mis nende arvates on siiani osutunud õigusrikkumisest hoidumise teel oluliseks, ning kõrvutada seda teoreetilise vaatega. Kvalitatiivne uurimistöö järgib interpretivistlikku traditsiooni, millest tuleneb eesmärk kirjeldada ja seletada sotsiaalset tegelikkust inimeste individuaalsete tõlgenduste kaudu, mida nad tegelikkuse eri aspektidele omistavad. Tegelikkust püütakse mõista ning selle eelduseks on uuritava nähtuse olemuseni jõudmine, selle nähtuse varjatud külgede avastamine, nende nähtavaks tegemine ja avalikkuse ette toomine ehk varjatud tegelikkuse ilmutamine nähtaval kujul (Aljas, 2016).

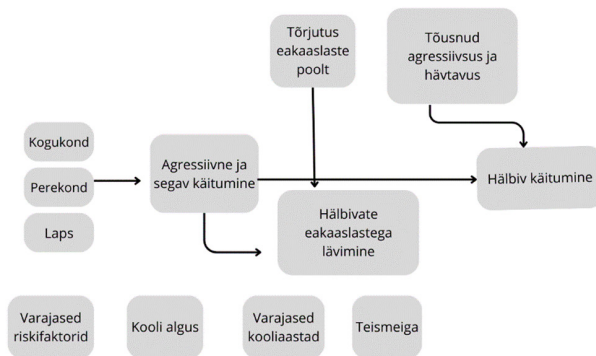
1. TEOREETILINE RAAMISTIK

Korduvalt vangistuses viibinud noorte teekond elukaarel ei pruugi tingimata erineda tavalisest noorest – tal on perekond, kogukond ja sõbrad, ta käib ka koolis. Küll aga satuvad nende noorte ellu mingil hetkel ametnikud, kohustused, piirangud ja karistused. Pealiskaudselt on võimalik kuritegelikule teele sattunud noorte elude kohta teha kiireid järeldusi – halb lastetuba, alkohol ja narkootikumid jne, kuid tegelikult võivad alata probleemid juba lapsepõlvest. Rääkimata sellest, et neid peresid ja noori on keeruline aidata, sekkutakse tegelikult alles siis, kui nooruk on tõsiselt hädas. Siis saavad tema elu osaks vähemal või suuremal määral kooli direktor, politsei, kriminaalhooldus

ja vangla. Siinkohal ei ole noore arusaam täielik sellest, mis temaga toimub ja miks need inimesed või asutused tema ellu sekkuvad. Siiski on teoreetiliselt võimalik seletada, mis sellisel elukaarel toimub, kelle mõjul ning millise tähenduse noor sellele kõigele annab.

Teoreetilises osas käsitleti perekonna mõju, keskkonna mõju, noorte individuaalseid omadusi, tõrjutust ja eakaaslaste mõju. Need teemad on teaduskirjanduses levinuimad käsitlused, mis puudutavad noorte hälbiva käitumise arenemist elukaarel.

Varases lapseas on kõige olulisemad individuaalsed riskifaktorid (nt sünnitraumad, hüperaktiivsus, temperamendiprobleemid) ja perekondlikud tegurid (vanemate antisotsiaalne või kriminaalne käitumine, sõltuvused ja halvad vanemlikud või kasvatusoskused). Lapse kasvades suureneb ka tema seotus ühiskonnaga, millega kaasnevad uued riskid (kuritegevus, vaesuse kogemine jne), mis on seotud eakaaslaste mõju, kooli ning keskkonnaga ning mis hakkavad mängima suuremat rolli kuritegeliku käitumise kujunemisel (Wasserman *et al.*, 2003). Alltoodud joonisel ei tooda välja, et eakaaslaste mõju on suurim riskitegur, kuid võtab lihtsamalt kokku suurimad komponendid kriminaalse käitumise kujunemisel. Juhul kui laps on koolimineku ajaks avaldanud agressiivset käitumist, siis võib ta olla täiskasvanute ja eakaaslaste poolt sotsiaalselt tõrjutud. Sellele võib järgneda toe ja heakskiidu otsimine juba hälbiva käitumise omandanud eakaaslaste seast. Seejärel suureneb vaenulikkus ja agressiivne käitumine. Sellest tulenevalt vaadeldakse tõrjutust ja kuritegelikke eakaaslasi pigem teisest faktoritena – selle mõju suureneb vanemaks saades (Loeber & Farrington, 2001).

Joonis 1. Varane areng õigusrikkumiste teekonnal ja eakaaslaste mõju (Wasserman *et al.*, 2003)

Allikas: Coie, John D., Miller-Johnson, Shari, 2001. Peer Factors and Interventions. Rmt: R. Loeber, D. Farrington, toim-d *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 191–209.

1.1. Meetodite kirjeldus

Kvalitatiivse meetodiga on võimalik analüüsida teoreetilist osa vastavalt intervjuudest selgunud indikaatoritele. Seetõttu on materjali valik toimunud vastavalt uuringu käigus saadud stiimulitele ja reaktsioonidele, mis ei ole standardiseeritud (Lagerspetz, 2017).

Uuringus tehti poolstruktureeritud eluloolised süvaintervjuud noortega (N = 10), analüüsides andmeid kvalitatiivsete meetoditega. Intervjuukava sisaldas nelja alateemat: tänane toimetulek, elutee, tugivõrgustik, teenused, kusjuures igas neist olid alateemad, et selgitada välja noore individuaalsed õnnestumised, probleemid ja mõtted. Tegu on kvootvalimiga, mil valim moodustatakse mitmekordselt vangis olnud noortest, kes on 18–21-aastased ning meessoost (kuna üldkogumis domineerivad mehed).

Peamised uurimisküsimused magistritöös olid: Milliseid teenuseid/seksumist on noored saanud peale esimest õigusrikkumist? Millised on nende jaoks olnud peamised mõjutajad õigusrikkumiseni jõudmisel? Milliseid valdkondi noored väärtustavad nii enne kui peale vangistust? Millised on olnud nende kogemused erinevate spetsialistide või teenustega, kuidas nendesse suhtuvad?

2. RISKITEGURITE JAGUNEMINE

Perekonna mõju

Perekonna elukoht on üks tegur, mis võib determineerida nii pere sisekliima kui ka laiema keskkonnamõju leibkonnas kasvavatele lastele. Elukohajärgne liikuvus ja ka kogukonna ebasoodne olukord on seotud negatiivsete tagajärgedega nii noorukitele üldiselt kui ka alaealistele õigusrikkujatele (Wolff *et al.*, 2017). Seetõttu tasub pöörata tähelepanu noore elukohavahetustele, kogukonna toele ja majanduslikule olukorrale.

Perekonna sotsiaalses kontrollis eristatakse kahte komponenti: kaudne ja otsene kontroll. Kaudne kontroll avaldub noore inimese ja tema vanemate suhete kvaliteedis. Mida tugevamad on sidemed vanematega, seda rohkem võtab laps omaks nende norme ja väärtusi (Markina ja Šahverdov-Žarkovski, 2007). Need normid ja väärtused hoiavad alaealist õigusrikkumisi toime panemast isegi siis, kui vanemad on kaugel ega kontrolli lapse käitumist otseselt. Teine komponent – otsene kontroll – on vanema-poolne lapse käitumise jälgimine ja järelevalve lapse üle (Markina ja Šahverdov-Žarkovski, 2007). Head peresuhted on toeks muuhulgas ka sõltuvusest hoidumiseks peale vanglast vabanemist, sest käimasolevad konfliktid võivad mõjutada ainete tarvitamise jätkamist, sest jätkuvad halvad suhted suurendavad ohtu jätkata kriminaalset

käitumist. Siiski on siinkohal oluline arvestada noorte isiklike sammudega vangistuses olles, et perekonna positiivne mõju saaks suureneda (Mowen & Boman, 2018).

Keskkonna mõju

Noore jaoks on jätkuvalt oluline ka keskkond. Ei saaks väita, et keegi on sündinud kurjategijaks, samamoodi nagu ei saa öelda kindlat kuritegevuse põhjust. See on kompleksne fenomen, mis muutub kultuuride lõikes ja ajaperiooditi. Niisamuti on riikidevahelised õiguslikud regulatsioonid erinevad – mõnes riigis on teatud teod kriminaliseeritud, mõnes mitte (University of Glasgow, 2006).

Robert K. Mertoni pingeteooria kohaselt satub inimene kuritegelikule teele, kui tal ei ole enam alles õiguskuulekaid vahendeid ja võimalusi, et järgida ühiskonna norme ja eesmärgi, sest tulemuse ja eesmärgi vahel on konflikt. Merton on välja toonud viis võimalust, kuidas inimesed tavaliselt ühiskonnas kohanevad. Üks nendest on inimeste püüdlused majandusliku heaoluni, kasutades selleks sotsiaalselt mitteaktsepteeritavaid vahendeid, näiteks narkootikumide vahendamine või varastamine (Thompson, 2017). Siin mängib rolli ka kogukonna nõrk sotsiaalne kontroll ning kui hälbivat või kriminaalset käitumist ei märgata ja sellest ei teavitata, seab see noored suuremasse riski panna toime vägivaldseid kuritegusid. Samuti on välja toodud, et raskeid õigusrikkumisi toime pannud noortel on palju kaasuvaid käitumuslikke ja psühholoogilisi nähtusi: probleemid lapsepõlves, sealhulgas agressiivsus, riskivalmidus, hüperaktiivsus, impulsiivsus, madal intelligentsus ja kehvad tulemused koolis. Neist tugevaim ennustaja on noore agressiivsus (Loeber *et al.*, 2003). Eesti kontekstis on alaealiste seas levinuim vägivald kuritegu kehaline väärkohtlemine. Vägivald kasutavate alaealiste seas on märgata korduvrikkujaid veidi enam kui kümnendikul juhtudel (Justiitsministeerium, 2019).

Noore individuaalsed omadused

Noorte kuritegevust mõjutavaid tegureid hõlmavad elukäiku alates sünnist – selle alusel püütakse ette näha riskitegureid, mille tõttu noor pöördub mitteõiguskuulekale teele. Alaealiste hälbiva käitumise arengut mõjutavad mitmed individuaalsed, perekonna, eakaaslaste, kooli ja naabruskonnaga seotud tegurid. Suure tõenäosusega on lapse varajases elustaadiumis tähtsamad individuaalsed ja perekondlikud riskitegurid. Hilisemas eas muutub oluliseks eakaaslaste, kooli ja kogukonna mõju (Edovald, 2005).

Sageli on noorte kuritegevusriski puhul eristatud perekondlikke ja individuaalseid riskitegureid. Perekondlikud tegurid hõlmavad tihti lapse vahetut keskkonda ja võivad

ilmneda nii otsemalt kui kaudsemalt (nt vanemate haridustaseme, majandusliku olukorra jm demograafiliste näitajate mõjul). Individuaalseid riskitegureid defineeritakse kui indiviidi füüsilisi, emotsionaalseid, kognitiivseid ja sotsiaalseid omadusi teatud ajahetkel, mis võivad olla geneetiliste ja keskkondlike tegurite tulem (Edovald, 2005). Gottfredson ja Hirschi (1991) teooria kohaselt on enesekontroll olulisimaks karakteristikuks, mis määrab inimese käitumist. Hälbiv käitumine esineb eeskätt indiviididel, kelle enesekontrolli tase on madal. Gottfredsoni ja Hirschi teooria kohaselt võib rääkida enesekontrolli kuuest elemendist: impulsiivsus, lihtsad ülesanded, riskihuvi, füüsilised huvid, kiire ärritumine, enesekeskus. Lisaks on sotsiaalse kontrolli teooria juures oluline ka inimese tutvusringkond, kus toimub osaline väärtuste ja kuritegevuse määratluse kohandamine enda jaoks ning enesekontroll ja individuaalsus jäävad tahaplaanile. Seda eriti siis, kui tegu on kuritegeliku võrgustikuga (Conner *et al.*, 2009).

Vanusepõhine identiteet põhineb sotsiaalsetel võrdlustel ja enesetunnetustel, näiteks kui vanana noored end samas kronoloogilises vanuses eakaaslastega võrreldes tajuvad ja kas nad samastuvad teatud vanuserühmaga. Need noored on sageli sunnitud täitma täiskasvanutega sarnaseid rolle ja kohustusi, ilma et neil oleks võimeid tulla toime oma uutest rollidest tulenevate emotsionaalsete ja füüsiliste nõudmistega, mille tulemuseks on nii kuritegevus kui ka ebakohane käitumine. Sellel perioodil on sotsiaalne tugi ja sotsiaalsed psühholoogilised ressursid olulisemad kui kunagi varem, et hõlbustada üleminekut noorest täiskasvanuks, mis võib kesta kuni 30. eluaastateni. Kohanemisvõime käitumisega noorte puhul on leitud, et pere majanduslik ja emotsionaalne kontekst on noore täiskasvanueas identiteedi kujunemisel oluline (Benson *et al.*, 2011).

Taasühiskonnastamise vaatest on noore isiklik areng vangistuse jooksul oluline komponent, eriti mis puudutab täiskasvanuks saamist, sellele omaste oskuste õppimist ja psühholoogilist valmisolekut. Karistuspoliitikas võetakse harva arvesse noorte psühhosotsiaalseid vajadusi, selle asemel keskendutakse heidutamisele ning haridus- ja tööelu hõlbustamisele. Sealjuures on fookus sellel, et noored rohkem kuritegusid toime ei paneks, aga mitte sellel, et arendada nende individuaalseid oskuseid, et täiskasvanu rolliga edukalt toime tulla. Näiteks ei pruugi tööle aitamine korduvkuritegevust vähendada, sest noor ei oska suhelda või oma sissetulekuid mõistlikult jagada või tal puudub enesekontroll, mille tõttu ei teki prosotsiaalseid suhteid eakaaslastega (Steinberg *et al.*, 2004).

Tõrjutus ja eakaaslaste mõju

J. Braithwaite'i teooria kuriteost, häbist ja taasühiskonnastamisest selgitab, kuidas mõjub indiviidile äratõukamine, häbistamine jm, eriti peale õigusrikkumist endise elu juurde naastes (Braithwaite, 1989). Reintegratiivse häbistamise teooria kohaselt on stigmatiseerimise tagajärjeks kuritegelikesse subkultuuridesse kuulumine. Subkultuurid toetavad ühiskonnast välja heidetud õigusrikkujat võimalusega nn oma tagasi-lükkajad tagasi lükata, säilitades seeläbi teatud vormis eneseaustuse. Jõugu-uurijate sõnul hoiavad sellised ohus olevad alaealised suurema tõenäosusega jõukude poole, et leida omaksvõttu, stabiilsust, sõprust ja identiteeditunnet. Kriminaalne subkultuur on peamine mehhanism, mis aitab kaasa hälbivale mõtteviisile: teavet, kuidas õigusrikkumist toime panna, toetust selle toimepanekuks, kriminaalseid eeskujusid ja gruppe (Braithwaite, 1989).

Häired pereliikmete suhetes ja ebaefektiivne kasvatus viivad tavaliselt selleni, et lapsel kujuneb välja madal enesehinnang. Murdeas ilmnevad koolis kahesugused raskused: tõrjutus klassikaaslaste poolt ja madal õpiedu. Ebaõnnestumised koolis suurendavad veelgi riski depressiooni tekkeks, mis võib anda tõuke liitumiseks kuritegeliku kambaga. Murdeea põhiülesannete hulka kuulub ka eakaaslaste tunnustuse saavutamine ning kui seda klassikaaslastelt ei õnnestu leida, siis otsitakse seda mujalt. Probleemse käitumise väljakujunemise viimasele astmele jõutakse tavaliselt noorukieas, kus peamiselt hälbiva grupi mõju tõttu võib noorukitel ilmnedu kuritegelik käitumine. Kui laps jääb koolist kõrvale, õpib ta toime tulema seadustest mööda minnes, sest kohustusliku hariduse puudumine takistab legaalse tee valimist. Alaealised, kes kasvavad üles vanemate vähese osalusega või üldse ilma selleta (puuduvad vanemad, üksikvanemad või mõlemad vanemad ei tööta), on riskirühmas (Cooper, 2008). Mõjutegurid, mida on hinnatud positiivse aspektina, et mitte sattuda kuritegelikku rühma, on positiivsed peresuhted, kõrged eesmärgid, koolikohustuse täitmine, konfliktilahendusoskus, kõrge turvatunne, peresisene usaldus ja piirid, eakaaslaste positiivne mõju, huvitegevuse olemasolu, hea enesekontroll (Cooper, 2008).

Suurem osa noortejõukusid käsitlevaid uuringuid on traditsiooniliselt põhinenud sotsioloogilistel, etnograafilistel ja psühholoogilistel meetoditel. Suurem osa uuringutest keskendub sellele, kuidas sotsiaalmajanduslikud ja keskkonnategurid noortejõukude edendamisel töötavad. Jõukusid leidub linna- ja eeslinna piirkondades või maapiirkondades, kus rahulolematud noored või sisserändajad kogevad vaesust, viletsat kooli ja tööpuudust, sealhulgas perekondlikke ja individuaalseid probleeme, võõrandumist paljudest ühiskonna institutsioonidest. Enamikul lastel on olemas kindel rühm sõpru, kellega vaba aega veedetakse. Vaesus, ebastabiilne perekonna toetus ja kasinad harridusvõimalused on osa faktoritest, mis motiveerivad lapsi osalema gängikultuuris.

Mida kauem laps selle tegevuses osaleb, seda suurem on tõenäosus toime panna kuritegu. Noored käsitlevad gängi kui oma surrogaatperekonda, sest seal neid tunustatakse, armastatakse ning ollakse lojaalsed ehk esile kerkivad tegurid, mida perekond pole pakkunud. Eakaaslaste autoriteet saab vanemate ees domineerivaks, eriti kui tegu on antisotsiaalse subkultuuriga (Gottfredson *et al.*, 1991). Mikrotasandil on stigmatiseerimisel kõige suurem mõju indiviidile, kellel on vähe sotsiaalseid sidemeid tavapärase ühiskonnaga – eriti noorte, vallaliste ja töötute meeste puhul. Neil puuduvad iseseisvad oskused, et stigmaga toime tulla ning see ei soodusta taasintegreerumist ning nendel indiviididel on sotsiaalsed sidemed veelgi nõrgenenud. Kui inimesel on tugevad sotsiaalsed sidemed, siis annab see indiviidile ka tähenduse, mis annab õigusrikkujale omakorda tuge ja andestuse, mida ta vajab kogukonda integreerumiseks (Braithwaite, 1989).

3. ARUTELU

Millest algab noorte taasühiskonnastamine, kui nad on olnud õigusrikkumise teel juba mitmendat korda? Siin on kaks vaadet – tegeleda õigusrikkumisteni viinud probleemidega või suunata fookus lisaks ka nende tegevuste sisule ja tähendusele, millest noor ka ise aru saab ning oskab hinnata enda edasiminekut.

Mitmetes uuringutes välja toodud noori mõjutavad teemad kordusid sarnases vaates ka intervjueeritavate seas. Nad omistasid nendele aspektidele oma kogemuse põhjal isikliku tähenduse.

Esiteks tuleks mõelda õigusrikkujate vanusele ja soolisele jagunemisele. Valdav enamus justiitsüsteemi sattunud noortest on mehed, mida näitab ka Eesti statistika. Lisaks on võimalik välja tuua, et noored, kes on jõudnud alaealiste kohtusse enne 13. eluaastat, on suurem tõenäosus kujuneda kroonilisteks kurjategijateks (Loeber *et al.*, 2003). Lastel, kellel avaldub kuritegelik käitumine või tõsine hälbiv käitumine enne 12. eluaastat, on 2–3 korda kõrgem risk panna enne täisealiseks saamist toime väga tõsine kuritegu (Howell *et al.*, 1995). Selle uuringu raames on kuritegevuse mustrit raske hinnata, aga valimisse kuulunud noored on õigussüsteemis olnud teismeeast saadik ning korduvad sekkumised, kriminaalhooldus või ka korduv vanglas viibimine ei ole noorte käekäiku muutnud. See peab paika ka teoreetilises võtmes. Täna on noored täiskasvanueas, mis viitab, et kuritegelik karjäär on kestav. Justiitsministeeriumi analüüs on viidanud spetsialistide arvamusele, kus toodi välja peamised õigusrikkumise põhjused: põnevuse otsimine ja igavus, vanemate kõrged nõudmised, keeruline perekondlik taust, soov olla eakaaslaste poolt aktsepteeritud, psüühika- ja

käitumishäired (sh ka diagnoosimata), ealised iseärasused (teismeiga, karistamatuse tunne), millest osa peegelduvad ka järgnevas arutelus (Markina ja Šahverdov-Žarkovski, 2007).

Intervjuude põhjal on võimalik välja tuua, et varajased probleemid perekonnas, koolis ning õigusrikkujatest sõbrad kuulusid nende ellu, lisaks probleemid töö leidmisega. Teenuste vaatest jäid sekkumised minimaalseks ning neid saab esile tuua alles peale esimest õigusrikkumist.

Perekonnast rääkides sai noorte hinnangul domineerivaks vanemate vähene sekkumine, hoolivus ja oskamatus õigusrikkumiste teekonnal nende probleemidega toime tulla. Vanemlik järelevalve ja kvaliteetsed perekonnasuhted on olulised tegurid, et hoida alaealist kuritegusid toime panemast (Markina ja Šahverdov-Žarkovski, 2007). Intervjueeritavad suunati peale karistuse saamist pereteraapiasse, mille suhtes olid noortel kahetised tunded – seda nähti kas hea võimalusena perega suhelda või pigem pealesurutud formaadina, mille vastu perekond huvi ei tundnud. Enne karistuse saamist ei olnud noorte arvates nende peredes sekkumisi toimunud – seda ei kohalikult omavalitsuselt, koolilt ega ka kogukonnalt. Vanematel on lapse käitumisele teatud ootused, kuid see ei tähenda, et lapse käitumine ei ole õige. Väär on laste vangistamist pidada võimaluseks neid abistada, kui laps on nt olnud vägivaldne või tarbinud narkootikume ja kuriteos süüdi mõistetud (Piho, 2020).

Intervjueeritavad tõid välja, et vanemad hoidsid nende probleemidest eemale, eemaldusid erikoolis või vanglas viibides nende eludest ning sageli muutus vangistuses olles suhtlus harvemaks. Noortele tundub, et vanematele on vangistusest jäänud arusaam, et nende lapsed on sinna saadetud ning nende käed sellesse sekkumiseks jäävad lühikeseks. Tegelikult on pere roll vangistuse jooksul väga oluline. Vanemate rolli või sellega seotud probleeme tuleb lapse ja nende vanemate elus tähtsustada ja püüda lahendada kogu teekonna vältel, mida saadab vangla, erikool või kriminaalhooldus. See eeldab tööd nii perekonna kui lapsega. Samas ei saa tähelepanuta jätta ka neid lapsi, kellel vanematega side puudub, kuid mis ei tähenda seda, et ta ei vajaks tuge selle teemaga toimetulekul. Ei saa unustada, et nendest keeruliste peresuhetega lastest saavad ise lõpuks lapsevanemad ning nende mälestuste ja traumadega on tarvis tegeleda. Eestis on selleks hetkel MDFT ja muud sarnased teraapiad, mis hõlmavad tööd perekonnaga, kuid mis ei ole hetkel kõigile kättesaadavad tulenevalt spetsialistide vähesusest, koolituste puudusest jne.

Veel on oluline perekonna struktuur, sest alaealised, kes kasvavad üles ilma vanemate, nende vähese osalusega või sootuks ilma selleta (puuduvad vanemad, üksikvanemad või mõlemad vanemad ei tööta), on riskirühmas. Siinkohal on positiivsete mõjuritena

välja toodud head peresuhted, kõrged eesmärgid, koolikohustuse täitmine, konfliktilahendusoskus, kõrge turvatunne, peresisene usaldus ja piirid, positiivne eakaaslaste mõju, huvitegevuse olemasolu, hea enesekontroll (Cooper, 2008). Intervjueeritavad kasvasid just sellistes perekonnastruktuurides, kus vanemlik osalus oli madal või puudu. Häid aspekte on siinjuures vähe – välja oleks võimalik tuua koolis käimine ja huvi spordi vastu, aga need jäid samuti lõpuks tagaplaanile, niisamuti ka vanemad. Eelnevalt on välja toodud, et üks viis on aidata vanematel vanemlike oskusi arendada, et nad mõistaksid lapse käitumist ja oleks teadlikumad lapsevanemad, teisalt on koostöös spetsialistidega vaja teha terviklikku tööd perekonnaga juba esimeste probleemide ilmumisest. Näiteks saab kohalik omavalitsus toetada perekonda olukordades, kus valitseb majanduslik kitsikus, elamistingimused on kehvemapoolsed jne. Lisaks peaks lapsele toeks olema kool ja selle spetsialistid, kes omakorda võivad märgatud probleemidest anda teada muudele institutsioonidele. Oluline on siinjuures, et ka väiksemad probleemid nii perekonnas kui koolis ei jääks tähelepanuta ning kaasataks kohe tugiteenused, et lapse elu kulgeks turvalisemalt. Osaliselt võib märkamisel tähtsustada kogukonda, kellel on samuti oluline roll teiste raskuste märkamisel. Intervjueeritavate näitel puudus igasugune tähelepanu nende varajastele probleemidele.

Tähtis on välja tuua, et noore ja tema perekonna seotus ühiskonnaga on oluline, sest mida aeg edasi, kaasnevad üha uued riskid, nt kuritegevus, vaesus jne, millele lisandub ka eakaaslaste mõju, kool ja keskkond, mis omakorda mängivad rolli kuritegeliku käitumise kujunemisel (Wasserman *et al.*, 2003). Teisedki autorid on rõhutanud perekonna ja individuaalsete riskitegurite olulisust lapseas, hilisema teismee tegurite ees, kus oluliseks saavad eakaaslased, kool ja kogukonna mõju (Edovald, 2005). Nende noorte puhul ei saa välja tuua, et side ühiskonna ja kogukonnaga oleks olemas olnud positiivses vaates. Noor oli suuresti käitumisest tulenevate probleemidega üksinda juba lapsepõlves, aga eriti süvenes see peale õigusrikkumiste toimepanekut. Neid tegureid, miks noor on kaotanud positiivse seose ühiskonnaga, on raske tagasi keerata. Igakülgne sekkumine võimalikult vara on tähtis, eriti noore ja tema perekonna tasandil, mida intervjueeritud noored ei kogenud. Samas peab ka juba vangistuse ajal toetama kõiki neid üksikuid häid sidemeid – koolis käimine, elukoht jne –, et taas integreeruda. Võib-olla on üheks võimaluseks ka noorsootöö mudelite rakendamine, et kogukonna ja ühiskonnaga sidet luua, mida hetkel kinniste asutuste tasandil ei tehta, kuid mis toetab positiivsete suhete loomist, hobide ja enda heade külgede arendamist. See võiks olla üks võimalus noore silmaringi avardada ja positiivseid sidemeid tugevdada ühiskondlikul tasandil.

Perekond ja selle loodud keskkond lapsepõlves olid intervjueeritavate jaoks tajutavad. Head mälestused kadusid negatiivsete kogemuste varju. Üheks põhjuseks on see, et noored on sunnitud sageli täitma täiskasvanutega sarnaseid rolle ja kohustusi, ilma et nad oskaksid nendega toime tulla, mille tulemuseks võib olla kuritegelik käitumine. Sotsiaalne tugi ja sotsiaalsed psühholoogilised ressursid on sellel perioodil väga olulised, et täiskasvanuks saamise teekond oleks sujuv. Kohanemisvõimetu käitumisega noorte puhul on leitud, et pere majanduslik ja emotsionaalne kontekst on noore täiskasvanueas identiteedi kujunemisel oluline (Benson *et al.*, 2011). Intervjueeritavad kasvasid mingis vaates suureks väga kiiresti – oldi iseseisvad, ööbiti kodust eemal, teeniti raha ja veedeti aega koos sõprade ja tuttavatega, kuigi noored oleksid pidanud veetma aega vanematega, elama kodus ja käima koolis. Noortel puudus tugivõrgustik ja võimalus olla toetatud, kuigi nad avaldasid vastumeelsust abi vastuvõtmise suhtes ning selle asemel õpiti iseseisvalt käitumismalle, et iseendaga toime tulla ja kuuluvustunnet tunda.

Vaesus, kolimine, füüsilise vägivalda nägemine või kogemine, lastekodu, rasked sündmused ja vähene koosolud aeg (vanemad pidevalt tööl, omavahelise suhtluse puudumine) iseloomustasid intervjueeritavate lapsepõlve rohkem kui positiivsed mõtted oma kasvukeskkonna kohta. Nendel noortel, kelle peresuhted olid valdavalt head, meenutasid mitmeid rõõmsaid hetki, isegi kui neid oli vähe. Intervjueeritavad pidasid perekonda tähtsaks enamasti ka siis, kui välja oli tuua ainult negatiivseid mälestusi. Praegusel hetkel on noorte jaoks tegu küll minevikuga, kuid siiski olemasolevate mälestuste ja kogemustega, millega neil ei ole olnud võimalik psühhosotsiaalsel tasandil – näiteks koos perekonnaga – erinevatel põhjustel tegeleda (nt perekonna vähene huvi, lastekodu taust, erikooli suunamine). Olles mitmendat korda kriminaalhooldusel või vanglas, on need mõtted jäänud noorte jaoks lahendamata ja selgituseta. Selle jaoks on oluline rakendada ja arendada juhtumikorralduse mudeleid, koolitada spetsialiste ning noortele mõeldud lähenemisi üle kogu Eesti – traumakeskne lähenemine, STEP ja MDFT jne (Justiitsministeerium, 2021). Nende abil oleks võimalik varasemaid kogemusi lahti harutada, et noore vaimne pool minevikus kogetuga saaks võimestatud. Sõprus, kuuluvustunne ja koos toime pandud kuriteod lükkasid nad üha enam vanemate vaateväljast mujale tähelepanu otsima. Perekonna puudulik toetus, majanduslik olukord ja probleemid koolis kujundasid noorte jaoks gängikultuuri, kus eakaaslaste autoriteet saab domineerivaks (Gottfredson *et al.*, 1991). Intervjueeritavate jaoks on sõbrad tähtsal kohal ning seda ka peale taipamist, et vanglasse sattumise üheks osaks oli läbikäimine halbade tuttavatega. Noored, kellel esineb oht sattuda kuritegelikku tegevusse, leiavad jõukudest omaksõttu, sõprust, identiteeditunnet ning subkultuur on mehhanism, mis aitab kaasa kuritegevusele – kuidas tegusid toime panna, luuakse eeskujud ja grupid (Braithwaite, 1989).

Veel on oluline välja tuua, et üksikisikud kohanevad hälbiva subkultuuriga, kui nende kriminaalsed kontaktid ületavad nende mittekuritegelikke kontakte, sest selliselt on soodsamad tingimused võtta omaks kuritegeliku sõpruskonna kombat (Conner, 2009). Need aspektid olid intervjuudes läbivad. Sõprade teemal esines ka positiivseid hoiakuid, nt koos spordi tegemine. Vangistuse jooksul võis olukord jääda samaks – kokkupuude endiste sõpradega ning perekonna vähene tähelepanu.

Kuritegusid ei panda koos toime tingimata sõprade pärast, vaid püüdlusena ühiskonda sulanduda, näiteks pürgida majandusliku heaoluni (narkootikumide vahendamine, vargused) (Thompson, 2016). Sellist olukorda, kus halbade sõpradest saab perekond, on raske ümber pöörata nii enne kui ka pärast justitssüsteemi sattumist. Kuritegude vähendamist saab alustada küll teisest otsast, mis puudutab rangemaid heidutusmeetmeid karistuse kujul (University of Glasgow, 2006), aga see ei vähendaks õigusrikkumistega tekkivaid kulusid. Positiivsete suhete toetamine, nende leidmine ja hoidmine on olulised oskused täiskasvanuks saamise teel, kuid selle saavutamiseks häid välja töötatud meetodeid ei ole. Positiivsete suhete arendamine vanglateskkonnas on keeruline, mille tõttu võiks kaaluda muude karistusformaatide kasutamist, et side ühiskonnaga nii olulisel määral ei katkeks ja tugivõrgustikku saaks laiendada või leida viisid nende arendamiseks vanglas. Konkreetseid välja töötatud meetodid (sh enne vangistust ja vangistuse ajal) positiivse suhtlusringkonna ellu kutsumiseks ja vanemlike oskuste arendamiseks on Eestis puudulikud.

Noorte kuritegevus on mitmetahuline probleem, kuid selle kordumine toob kaasa enamasti raskemad kuriteod, nt vägivalda esinemise. Teoreetilises vaates on üldistavalt võimalik välja tuua, et raskeid õigusrikkumisi toime pannud noored on multiprobleemsed seda nii käitumiselt kui psühholoogiliselt: probleemid lapsepõlves, sealhulgas agressiivsus, riskivalmidus, hüperaktiivsus, impulsiivsus, madal intelligentsus ja madalad tulemused koolis. Neist tugevaim ennustaja on noore agressiivsus (Loeber *et al.*, 2003). Ennetustöö on siinjuures hiljaks jäänud ning sekkumismeetmed peaksid arvestama mitmetahulisi probleeme noore elus, perekonnas ja ühiskonnas. Intervjuudest selgus, et õigusrikkumiste vahepeal ei muutunud noorte eludes, perekonnas ja koolis midagi peale karistuste pikenede üha raskemate kuritegude eest – isegi kui puututi kokku kriminaalhoolduse, vangla või politseiga.

Korduvvangistatud noorte puhul on ühelt poolt tegu tavaliste noorukitega, kellel on elus samad mõtted, soovid ja unistused nagu kõigil, kuid teisalt on juba lapsepõlves kogunud perekondlikke raskusi, rääkimata kokkupuudetest politsei, kriminaalhoolduse ja vanglaga. Tõrjutuse kogemine suureneb noore puhul vanemaks saades, kui on juba avaldunud vägivaldne käitumine ja vaenulikkus. Selleks ajaks võib noor olla agressiivne ja tõrjutud nii täiskasvanute kui ka eakaaslaste poolt (Loeber & Farrington,

2001). Intervjueeritavad tõid välja, et neil puudus oskus enda muredega toime tulla ning tulevikus paistab olevat neid veelgi (majanduslik kindlus, perekonnasuhted, harridustee jätkamine, elu- ja töökoht). Seda tulenevalt enda minevikust kui ka seetõttu, et oskus toime tulla uute olukordadega on madal, kuigi neilt eeldatakse, et nad on nagu enamik tavalisi noori, kelle elukaar on sujunud tavapäraselt. Enamikule nendest esmastest muredest on pakkuda teenus – Eesti Töötukassa, riiklik majutus- ja tugiisikuteenus, sõltuvusnõustamine jne. Siiski ei näe nad ise neid alati variantidena, sest kogemus ja usaldus puuduvad, sh on enesekindlus enda edusse madal. Esimesena põrkutakse stigmatiseerimise otsa – tööandjad ei soovi end siduda. Teiseks on perekonnaga suhted jahedad ning elukohta tuleb otsida mujalt, aga riiklik teenus tundub nende jaoks olevat imelik ja vastumeelne. Kolmandaks ei tea noor, milline eriala kutsekoolis meeldida võiks, lisaks ei tundu võimalik õppida ja töötada korraga ning töötamine seatakse kõige ees prioriteediks.

Mida see võib peegeldada? Noorte individuaalseid riskitegureid defineeritakse kui indiviidi füüsilisi, emotsionaalseid, kognitiivseid ja sotsiaalseid omadusi teatud ajahetkel, mis võivad olla geneetiliste ja keskkondlike tegurite tulem (Edovald, 2005). Kuigi sageli nähakse noore halvas käitumises väheseid külgi, mõjutavad seda mitmed tegurid, mis avalduvad erinevas eas. Noor ei ole probleemide lahendamisega kokku puutunud ja oskused igapäevaeluga toimetulekuks on madalad (eeskujude puudumine, vanemlik madal toetus, katkenud koolitee, vangistus), kuid ühiskonna ootused talle on kõrged. Tugevaid seoseid on täheldatud probleemse käitumise, madala küpsuse ja vanema subjektiivse vanuse vahel. Kohanemisvõimetu käitumisega noorte puhul on leitud, et pere majanduslik ja emotsionaalne kontekst on noore identiteedi kujunemisel täiskasvanueas oluline (Benson *et al.*, 2011). Vanuse poolest on intervjueeritavad vanglast vabanedes täiskasvanud, aga on omaette küsimus, kas õigusrikkumistega pahuksis olnud noor on saanud vajalikud oskused, et selles raamistikus hakkama saada.

Varasemalt kujunes noorukite normiteadvus vastavalt olukorrale ning otsused sündisid vastavalt nende käitumismallide järgi, mis on talle tuttavad (Kaugija, 2006). Sama toob välja ka Mertoni pingeteooria, mille kohaselt satub inimene kuritegelikule teele, kui tal ei ole enam alles õiguskuulekaid vahendeid ja võimalusi, et saavutada ühiskonnas olevaid norme ja eesmärke. Mõned pöörduvad eesmärgi saavutamiseks kuritegevuse poole, sest tulemuse ja eesmärgi vahel on konflikt. Intervjuud tõid välja, et kuritegelik teekond algas nii mõnelgi korral just enda vajaduste esile seadmise tõttu, teadvustades seejuures, et selline käitumisviis on vale, aga toob kaasa enda jaoks positiivse lahenduse ning boonuse eakaaslaste tunnustuse.

Siinkohal mängivad rolli noore individuaalsed omadused. Gottfredsoni ja Hirschi (1990) teooria kohaselt määrab inimese käitumise enesekontroll. Madal enesekontroll viitab hälbiva käitumise riskile. Autorite arvates suudavad isikud, kellel on kõrge enesekontrolli tase, panna vastu kohestele võimalustele, mis seonduvad kuritegeliku käitumisega. Intervjuude põhjal on võimalik välja tuua, et noored on teadlikud enda käitumisest ja suures pildis panevad kuritegusid toime mingi vajaduse rahuldamiseks, mis ei tähenda head enesekontrolli, sest nad näevad oma tegudes kiiret kasu ning sageli kordavad neidsamu võtteid, mille tõttu nad uuesti vanglasse või kriminaalhooldusele satuvad. Väga oluline oleks arendada noore individuaalseid ja igapäevaseid oskuseid – selliselt võivad ka väljatöötatud sekkumised paremini mõjuda, sest vajaduse ja teo vahel tekivad seosed ning alternatiivsed käitumisviisid.

Tänapäevases maailmas tuleb arvesse võtta, et püüd isiklike hüvede, ühiskonna heakskiidu ja sotsiaalse identiteedi saavutamise saavad vahendeid valimata eesmärgiks (Thomson, 2017). See täiendab asjaolu, et noored on omandanud varasemalt teatavad käitumismaneerid, kus enda huvid seatakse kõrgemale, seda olenemata tegevuse kuritegelikust komponendist.

Ühiskonnas aktsepteeritud rollide õpetamine on keeruline, seda eriti vanglateskkonnas, kus osaliselt saavad nad nendele käitumismallidele veelgi eeskuju. Vanglas olevad noored peegeldasid mõtteviisi, kus nad elavad päev korruga ning argipäevased mured on pausil – elu käib rutiini ja kindla ajakava järgi. Neid oskuseid oleks võimalik ühiskonnast isoleeritult arendada, et igapäevaellu naasmine oleks valutum ja abi leidmine loomulik protsess.

Vanglas on perega suhtlemine soodustatud, aga tuleks mõelda ka muudele kanalitele perekonnaga suhtlemiseks (veebikanalid) või pikendada nende visiite, sest ööpäeva või viie tunni pikkune kodukülastus ei ole piisav. Lisaks võiks pakkuda peredele selle aja jooksul ka tegevusi (toidu valmistamine, töötoad ehk igapäevaste oskuste arendamine), et see aeg noore ja tema pere jaoks veel väärtuslikum oleks. Need noored, kellel perekonnaga side puudub, vajaksid alternatiivi, et ka neil oleks vaheldust ja võimalust kogeda suhtlust väljastpoolt vanglat. Vanglas meeldisid noortele perekohtumised (võis juhtuda, et pere ei olnud huvitatud kohtumistest, kuna vangla asus kaugel, st noored ei kanna vangistust oma elukoha lähedal). Riiklikul tasandil on olemas meetmed ja õigusnormid, et sekkuda perekonna ja lapse ellu juba enne tõsisemate probleemide tekkimist, nt kohalik omavalitsus.

Noored ise soovisid nn tuleviku harjutamiseks suunduda enne vabanemist avavanglasse, kus on veidi vabam režiim, seal on võimalik tööl käia, iseseisvalt kasutada ja tundma õppida teenuseid Eesti Töötukassas, kohalikus omavalitsuses jne. Teine pool

argielu probleemidest on emotsionaalse küpsuse saavutamine. Intervjueeritavad on välja toonud, et vanglas on võimalusi enda arendamiseks, kuid ka palju aega, et teha mitte midagi. Olgugi et vanglas on olemas noortele mõeldud eraldi ruumid ja sotsiaalprogrammid, on suur osa neist samad, mida pakutakse täiskasvanutele. Lisaks ei ole paljud seal töötavad ametnikud spetsialiseerunud noortega tegelemisele ja kohati on mõned ametikohad täitmata (nt huvijuht, psühholoog). Samuti ei ole ruumides piisavalt neile meeldivaid elemente – spordivahendid, telefonid, muusika ja muid huvitegevusi. Siinkohal on tähtis välja tuua, et vangistuses peetakse nooreks isikut, kes on kuni 21 aastat vana, kuigi teoreetilises vaates toimub täiskasvanuks saamine umbes 30. eluaastani (Benson *et al.*, 2011). Seega võib noor vajada tuge ja süstematiseeritud sekkumisi selles, et olla täiskasvanu rollile vangistusest vabanedes vastavam. Noortekeskne lähenemine ja taasühiskonnastamise soodustamine laialdasemate tegevuste toel noortevanglas peaks paiknema täiskasvanute osakondadest eemal ning meenutama rohkem igapäevaelu tingimusi kui vanglat. Stressivaba õhkkonna loomine oli intervjueeritavate jaoks oluline aspekt, mis ennetaks omavahelisi konflikte ja soodustaks üksteisemõistmist ametnikega. Bishop, Frazier ja Winner (1996) leidsid, et vanglateskkond on disainitud täiskasvanute karistamiseks ega toeta noore psühholoogilist arengut, sest seal tekivad traumad ning vaimne tervis saab kahjustatud. Noortele mõeldud teenused nii vanglas kui ka kriminaalhooldusel peavad olema individuaalselt nende vajadustele suunatud ja valmistama neid ette nii igapäevategevusteks kui ka toimetulekuks keeruliste situatsioonidega tulenevalt varasematest probleemidest, nt sõltuvus, agressiivsus, halb probleemilahendusoskus jne. Muuhulgas avaldasid noored ise soovi saada kogemusnõustamist, et suhelda sarnase taustaga inimestega ja mõtestada sotsiaalprogramme või nõustamist enda jaoks lahti. See muudaks sekkumise personaliseeritumaks ja näitaks häid eeskujusid ning kujundaks uut nägemust abi otsimisest.

Teine probleem, mis intervjuudes nähtus, puudutas seda, et igasuguste teenuste ja sekkumiste osas ollakse ükskõiksed – rääkimata sellest, et abi küsimine ja vastuvõtmine tundusid noorte jaoks mõttetud. Halvad kogemused teenusepakujatega peletasid noored tulevikus abi küsimisest (nt Eesti Töötukassa). Intervjueeritavad pidasid lihtsamaks ise hakkama saada. Noorteni jõudmiseks on vaja lähenemisi, mis neid kõnetaks – individuaalsus, anonüümsus, tagajärgede selgus, selgem arusaam rollijaotusest. Hetkel on noorel kinnises asutuses otsustusvõime piiratud, sest kõik on tema eest planeeritud ja paika pandud, mille tõttu tekib ka vastumeelsus kohustuslike teenuste vastu, ent see peegeldub ka väljapoole. Iseseisvas elus tahab noor ise hakkama saada ning keegi ei sunni teda teenuseid kasutama, kuigi ta võib seda vajada. Samas puudub teadmine, mida tähendab teenuse tarbimine – selle head küljed, enda vastutus jne. Noor vajab seda kogemust, sh ka vanglas. Kriminaalhooldus on olnud

etapp iga intervjueeritava elus. See periood ei lõppenud ühegi noore jaoks edukalt. Miks? Põhiliselt ei mõistnud noored kriminaalhoolduse olemust ja protsessi, mis pani nad otsima viise, kuidas kohustustest kõrvale pöigelda. Kriminaalhoolduse tingimuste rikkumise tagajärgede ees hirmu ei ole. Valdavalt keskenduti kriminaalhoolduse ajal programmidesse suunamisele, haridus- ja tööellu suunamisele, kohustuslikule registreerimisele. Steinberg *et al.* (2004) viitab, et noorte psühhosotsiaalseid vajadusi sageli teenuste väljatöötamisel arvesse ei võeta, vaid jätkuvalt on fookus karistustel ja haridus- ja tööelu hõlbustamisel. Näiteks jääb perekonna roll tagaplaanile, sest tegu peaks justkui olema täiskasvanud inimesega, kes saab igapäevaelus ise hakkama. Oluline on märgata, et toetavad head perspektiivid sõltuvusest hoidumist, sest elukeskkond, sõbrad ja konfliktid võivad mõjutada ainete tarvitamise jätkamist, sest jätkuvad halvad suhted suurendavad ohtu jätkata kriminaalset käitumist. Perekonna mõju peaks vangistuse või kriminaalhoolduse vältel suurenema, mis peaks kooskõlas olema ka noore enda arengusammudega (Mowen & Boman, 2018).

Välja saab tuua, et töö perekonna endaga või perekonnast tulenevate probleemidega on üks osa võrgustikutööst. Samas on vaja leida alternatiivid perekeskkonnale. Intervjueeritavad tunnevad, et vanemate roll vangistuses olles väheneb ja püüd iseseisva elu poole on olulisem. Perekond võib olla jätkuvalt problemaatiline ja pigem olla negatiivseks impulsiks edasiste valikute tegemisel, nt alkoholism, vägivaldsed kasu- vanemad jne. Seetõttu on noore individuaalsete soovide ja perekonna rolliga oluline olla spetsialistidel tuttav ja seda vajadusel professionaalse sekkumise teel mõjutada.

Omakorda on oluline, et noor mõistaks, millised suhted ja teguviisid on tema jaoks positiivsed ja toetavad, et õigusrikkumistest hoiduda. Näiteks mõtestab ja analüüsib kokkupuuteid perevägivaldaga või kaassõltuvusega. Intervjueeritavatel ei toimunud õigusrikkumiste vahepeal enamasti seltskonna, keskkonna või eluviisi muutust; seda samamoodi ka peale vangistust. Mida lähemal on noor igapäevaelule, seda suurem on võimalus kogeda uusi olukordi ja proovida neid ise lahendada ja ära tunda. Naastes oma tavapärasesse ellu, kus viibiti enne vangistust, on suur risk jätkata sealt, kust probleemid alguse said. Muuhulgas ei ole tekkinud sidet sotsiaalhoolekande süsteemiga.

Intervjueeritavad on vabaduses kogenud hetki, kus töökohad, koolid, trennid ei soovinud (endisi) kurjategijaid enda kollektiivides näha. Näiteks kooli vahetades võis isegi alaealisena olla raske leida toetavat koolikeskkonda, sest keegi ei soovi tegeleda probleemse õpilasega. Kui noorel on vähe sotsiaalseid sidemeid ühiskonnaga, siis on tal raske taluda ka stigmatiseerimist ning taasühiskonnastamine on raskendatud (Braithwaite, 1989). Sekkumisviise siinkohal tegelikult ei ole ja loeb üleüldine

ühiskondlik mõtteviis ning poliitika kujundamisest üksinda ei piisa. Vastutus on haju-
tatud ning noor peab suuresti ise leidma võimalusi kogukonda integreeruda.

KOKKUVÕTE

Eeltoodud teemade kohta saab intervjuudes kõlanu põhjal teha üldistused, mis on ka kirjanduses levinud: muutlik ja traumaatiline kasvukeskkond, lapsepõlves kogetud hoolimatus, perekonna majanduslikud probleemid, perekonna lagunemine, rasked sündmused ja kinnised suhted. Teooriad, mis puudutavad lapse probleemide süvenemist ja hälbiva käitumise tegurite suurenemist ajas, vastavad reaalsusele; samuti on perekonna rolli puudulikkus ja halbade sõprade tekkimine kiirendanud teed kuritegudeni. Sõprusringkonna suurenemine, üha aktiivsem ajaveetmine väljaspool kodu ja tunnustusvajaduse tekkimine viivad lähemale õigusrikkumistele. Selles olukorras ennetus- ja jätkutoeks meetodid puuduvad, kuid perekonnasuhete tugevdamise poolelt oleksid teoreetiliselt pakutavad teenused olemas.

Intervjuude käigus selgus, et noored on olnud suures plaanis kogu teekonnal üksinda. Üksinda selles vaates, et nende eludes olid õigusrikkumise taustaga sõbrad, narkootikumid ja alkohol ning vanemad ja kool, kes olid selles olukorras kõrvaltvaatajaks. Samas ei ole nad ise tundnud ennast abivajajaina, sest nad enda hinnangul leidnud viisi endale sobivama keskkonna loomiseks, milles ei olnud rolli perekonnal, koolil või tööil. Tarvis on leida viisid muuta nende sisseharjunud mustrite murdmiseks – suhtumine ja hoiakud ühiskonda, institutsioonidesse jne.

Kindlasti ei ole riik olnud noorte õigusrikkujate ennetus- ja jätkutoel ükskõikne ja on välja töötanud programme, mudeleid ja teenuseid. Uurimistulemuste kohaselt jäid teenused siiski nende noorte elust kõrvale ning neist vaid üksikud said enne vanglasse sattumist tõdeda, et olid osalenud mõnes kriminaalhoolduse programmis või käinud Eesti Töötukassas, sõltuvusnõustamisel jne. See oli tingitud väga erinevatest põhjustest – asukoht, suunamise puudumine, huvipuudus.

Samas selgus, et võimalikke sekkumist vajavaid probleeme esines nende elus juba lapsepõlves, nt vägivaldne pereliige, õpiraskused, aga need mured jäid siis lahenduseta ja lõppesid kriminaalse karjääri alustamisega. Niisamuti jäid sellel teel abita ka noorte perekonnad. Vanglas on teoreetiliselt võimalik lõpetada kool, osaleda pereteraapias, omandada uus eriala või arutada sotsiaalprogrammides oma õigusrikkumisi.

Teiselt poolt tõid noored välja, et ühte ja sama sotsiaalprogrammi on läbitud mitmel korral, vanglas on enamik aega sisustamata ja keskkond väga piirav. Selliselt jääb

mulje, et taasühiskonnastamise mõju jääb noorte jaoks lühikeseks nii enne vangistust kui ka selle ajal, sest intervjueeritavad on multiprobleemsed, ning püüda juba vanglasse sattudes lahendada aastaid kestnud probleeme on keeruline, sest need hõlmavad kooli, vaimset tervist, perekonda jne. Noored on arvamusel, et neile suunatud tegevused peavad olema personaalsed ja läbi viidud usaldusväärse inimese poolt, et oleks võimalik jagada kõiki probleeme, mitte pelgalt kuriteoga seotud teemasid. Neile kohandatud vanglateskkond vajab muutust ning pakutavad sekkumised individuaalsemat lähenemist ja võimalust olla ka kinnises keskkonnas iseseisvam teenuse valikul. Lisaks on vaja tuua vanglasse rohkem igapäevaelu oskusi toetavaid tegevusi ja prosotsiaalset suhtlemist, mis võimestaks noore positiivseid omadusi. Püsihobide pakkumine oleks samuti üks aspekt, mida kinnises keskkonnas arendada (spordi- ja lugemisvõimalused, huvi tehnoloogia vastu jms). Peretöö olemus osutus oluliseks mitmest vaatest – ka see vajab eraldi arendamist, et see oleks kestev ja väljapoole vaatav, st ettevalmistus vabanemiseks, kus pere roll on noore jaoks selge ja mittekahjustav.

Intervjuude ja kirjanduse kõrvutamisel saab välja tuua, et noorte jaoks on oluline lahti mõtestada kõik teenused alates kriminaalhooldusest ja lõpetades riigi välja töötatud võimalustega. Lisaks mõelda läbi pakutavate programmide sisu ja viis, kuidas see noorele oluliseks ja arusaadavaks muuta. Kriminaalhoolduse roll noore jaoks peab muutuma olulisemaks, et neil oleks vastutus ja tajutav kasutegur.

Vähemtähtis ei ole ka nende individuaalsete omaduste arvestamine ja nende arendamine pideva suhtlemise ja füüsilise keskkonna mugavamaks muutmise toel. Positiivse vaatenägemisega vanglast tõid noored välja avavanglasse paigutamise, sest see on oluliseks vaheetapiks, mille toetamine võiks tuua häid tagajärgi just läbi võimaluse õppida ja harjutada iseseisvamat toimetulekut. Eriti efektiivne võiks avavangla olla selliselt, kui kogu protsessi on kaasatud perekond ja tulevane võrgustik või isegi kogukond. Vahendid kogukonna ja üleüldiselt ühiskonnaga sideme tekkimiseks on väga piiratud ja arendamata. Muuhulgas ei saa noor vanglas iseseisvamaks, ei leia eeskujusid ega arenda uusi rolle, millesse ta peale vabanemist paratamatult satub. Prioriteediks ei peaks olema noorte kooli ja tööle suunamine, vaid hoopis emotsioonide ja individuaalsete omaduste võimestamine, et ühiskonda naasmine oleks edukam.

Õigusrikkumisi toime pannes toimisid noored vastavalt õpitud käitumisnormidele. Nende endi hinnangul saavad suurimateks takistusteks töökoha leidmine ja sõltuvusega tegelemine, mis on tegelikult kaks keerulist probleemi – töökoha otsimine endise kriminaalina seab teatud piirid ning tagasilangus sõltuvusse võib olla ainult väikeste hetkede küsimus, kui noorel puudub tugivõrgustik. Seda peegeldavad korduvad rikkumised ka peale karistada saamist, sest suures osas keskendutakse riskiteemadele, nt

sõltuvus, töötamine ja madal haridustase, kuid mitte uute käitumismustrite harjutamine, proovile panek.

Uuring annab ülevaate noorte enda kogetust, sellest, mis omab nende jaoks olulist väärtust, millised on kokkupuuted erinevate sekkumistega, mis neid ei motiveeri jne. See annab võimaluse arendada meetodeid noorte keskselt, et koostöö oleks üksteist austav ja kasulik. Uuringu piirangutena saab välja tuua valimi ühekülgsuse, sest suure lisaväärtuse oleks andnud ka praegu kriminaalhooldusel viibivad noored, kelle kogemust arvesse võtta. Noorte kogemusi oleks edaspidi võimalik kõrvutada ka eri andmebaasidega, et intervjuude tulemusi valideerida.

KERTU KÜLAOTS

Viru Vangla viienda üksuse juht

E-post: kertu.kylaots@just.ee

Kertu Külaots töötab vanglateenistuses alates 2015. aastast. Kõrghariduse omandas ta aastal 2023 Tallinna Ülikoolis sotsioloogia erialal. Varasemalt on ta lõpetanud Justiitskolledžis korrektsiooni eriala. Külaots on töötanud Justiitsministeeriumi vanglate osakonna taasühiskonnastamise talituse nõunikuna. Vanglate osakonnas oli tema peamiseks valdkonnaks kinnipeetavate hariduse, riigikeele ja tööhõive teemad, lisaks hõivetegevuse laiendamine. Taasühiskonnastamise talituse oluline roll on tagada kinnipeetavate taasühiskonnastavate tegevuste toimimine ja võrgustiku loomine, et karistuse kandmise järel oleks kinnipeetavatel ühiskonnas kergem toime tulla. Viru Vanglas on Külaotsa eesmärgiks tulemusüksuse järelevalve ja taasühiskonnastamise elluviimine.

KASUTATUD ALLIKAD

- Aljas, A., 2016. *Alaealise õigusrikkuja ja tema vanema kogemus rehabilitatsiooniteenusest MTÜ Papaver näitel*. Tallinn. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.etera.ee/zoom/27296/view?page=1&p=separate&search=k%C3%A4du%20aama&tool=search&view=0,723,2481,2785> [Kasutatud 8.03.2022].
- Benson, J. E. & Elder, Jr., G. H., 2011. Young adult identities and their pathways: a developmental and life course model. *Developmental psychology*, 47(6), pp. 1646–1657.
- Braithwaite, J., 1989. *Crime, shame and reintegration*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Conner, B. T., Stein, J. A., & Longshore, D., 2009. Examining self-control as a multidimensional predictor of crime and drug use in adolescents with criminal histories. *The journal of behavioral health services & research*, 36(2), pp. 137–149.
- Cooper, J. G., 2008. *Youth Gangs: Causes, Violence And Interventions*. New York: Nova Science Publishers.
- Edovald, T., 2005. *Ülevaade alaealiste kuritegevuse vähendamise strateegiatest ja programmidest maailmas*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/ulevaade-alaealiste-kuritegevuse-vahendamisestrategie-test-ja-programmidest-maailmas-0> [Kasutatud 10.03.2022].
- Gottfredson, D. C., McNeil, III, R. J. & Gottfredson, G. D., 1991. Social Area Influences on Delinquency: A Multilevel Analysis. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 28(2), pp. 197–226.
- Howell, J. C., Krisberg, B., Hawkins, D. J. & Wilson, J. J., 1995. *Serious, Violent, and Chronic Juvenile Offenders*. Thousand Oaks: Sage.
- Justiitsministeerium, 2019. Vanglast vabanenute retsidiivsus Eestis ja Soomes. Kriminaalpoliitika analüüs. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/vanglast_vabanenute_retsidiivsus_eestis_ja_soomes.pdf [Kasutatud 3.03.2022].
- Justiitsministeerium, 2021. Noorte õigusrikkujate uuringu kokkuvõte. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/jum_2021._noorte_oigusrikkujate_uuringute_kokkuvote.pdf [Kasutatud 8.03.2022].
- Lagerspetz, M., 2017. *Ühiskonna uurimise meetodid. Sissejuhatus ja väljajuhatus*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Loeber, R., & Farrington, D. P., 2001. *Child delinquents: development, intervention, and service needs*. Thousand Oaks: Sage.

- Loeber, R., Farrington D. P. & Petechuk D., 2003. Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. *U.S. Department of Justice*, May 2003. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf> [Kasutatud 5.03.2022].
- Markina, A. ja Šahverdov-Žarkovski, B., 2007. *Eesti alaealiste hälbiv käitumine*. Tallinn: Justiitsministeerium. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/5._eesti_alaealiste_halbiv_kaitumine.pdf [Kasutatud 5.03.2022].
- Melis, G. & Keating, A., 2017. Youth attitudes towards their future: the role of resources, agency and perception of hard work. *Journal of Applied Youth Studies*, 5, pp. 1–18.
- Mowen, T. J. & Boman, J.H., 2018. The Criminogenic Influence of Family on Substance Use During Reentry: A Life-Course Perspective on Between Individual Differences and Within Individual Changes. *Justice Q.*, 36(5), pp. 841–869.
- Piho, K., 2020. *Kinnisesse lasteasutusse paigutamise*. Kohtupraktika analüüs. Tartu: Riigikohus. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/analyys/Kinnine_lasteasutus.pdf [Kasutatud 5.03.2022].
- Steinberg, L., Chung, H. L. & Little, M., 2004. Reentry of Young Offenders from the Justice System: A Developmental Perspective. *Youth Violence and Juvenile Justice*, Jan 1, 2(1), p. 21.
- Thomson, K., 2017. Definitions of key terms for the five basic sociological perspectives – Functionalism, Marxism, Feminism, Social Action Theory and Postmodernism. *ReviseSociology.com*, 15th of November. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://revisesociology.com/2017/04/04/sociological-perspectives-key-concepts/> [Kasutatud 7.03.2022].
- University of Glasgow: The Scottish Centre for crime and justice research, 2006. *Theories and causes of crime*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2016/02/SCCJR-Causes-of-Crime.pdf> [Kasutatud 12.03.2022].
- Wasserman, G. A., Keenan, K., Tremblay R. E., Coie, J. D., Herrenkohl, T. I., Loeber, R. & Petechuk, D., 2003. Risk and Protective Factors of Child Delinquency. *U. S. Department of Justice*, April 2003. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.researchgate.net/publication/237757456_Risk_and_Protective_Factors_of_Child_Delinquency [Kasutatud 20.04.2022].
- Wolff, K. T., Baglivio, M.T., Intravia, J., Greenwald, M. A. & Epps, N., 2017. The Mobility of Youth in the Justice System: Implications for Recidivism. *Journal of Youth Adolescence*, 46, pp. 1371–1393.

LAPSESÕBRALIKU ÕIGUSEMÕISTMISE AVALDUMINE TAASTAVA ÕIGUSE PROTSESSIS LASTE PERSPEKTIIVIST

KADRI ANN SALLA

Võtmesõnad: lapsed, lapse õigused, lapsesõbralik õigusemõistmine, taastav õigus, vahendusmenetlus

DOI: <https://doi.org/10.15158/d8q9-ev40>

Ülevaade. Artikkel tutvustab uurimust¹, mis käsitleb lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete avaldumist vahenduses kui taastava õiguse protsessis laste vaatepunktist. Uuringu tulemustest lähtuvalt tehakse soovitusi lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete efektiivsemaks rakendamiseks lastega seotud juhtumites. Andmete kogumiseks intervjueriti vahenduses osalenud 15 last. Laste kogemustest nähtus, et vahendus on laste jaoks õiglane ja taastav protsess ning võimaldab neil osaleda, olla ära kuulatud, kaasatud ning nende vajadusi arvestada. Seega rakendatakse taastavat õigust Eestis lapsesõbraliku õiguse printsiipidest lähtuvalt ning taastava õiguse kohaldamine omakorda aitab saavutada lapsesõbraliku õiguse eesmäärke. Küll aga on laste ootus, et nende juhtumid jõuaksid lahenduseni oluliselt kiiremini ning neid koheldakse lapsesõbralikult mistahes etapis õigussüsteemis ja sellega haakuvates teenustes.

---

¹ Artikkel põhineb Kadri Ann Salla 2023. aastal Sisekaitseakadeemias kaitstud magistritööl „Lapsesõbraliku õigusemõistmise avaldumine taastava õiguse protsessis laste perspektiivist“ (juhendaja Anna Markina). Magistritöös kasutatud empiirilised andmed on kogutud projekti „Vahenduse mudeli ja koolitussüsteemi arendamine“ raames, mida rahastati Euroopa Majanduspiirkonna ja Norra toetustest 2014–2021 programmi „Local Development and Poverty Reduction“ vahenditest.

IMPLEMENTATION OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE IN THE PROCESS OF RESTORATIVE JUSTICE FROM THE CHILDREN'S PERSPECTIVE

KADRI ANN SALLA

Keywords: children, rights of a child, child-friendly justice, restorative justice, alternative dispute resolution

Overview. The aim of the article is to provide an overview of how the principles of child-friendly justice are implemented in mediation from the point of view of children. Based on the results of the study, recommendations are made for more effective implementation of the principles of child-friendly justice in cases involving children. To collect the data, 15 children who participated in the mediation were interviewed. From the experience of children, it became clear that mediation is a fair and restorative process for children and allows them to be heard, involved, participate and take their needs into account. Thus, restorative justice is implemented in Estonia on the basis of the principles of child-friendly justice, and the use of restorative justice, in turn, helps to achieve the goals of child-friendly law. However, it is the expectation of children that their cases will be resolved much faster and that they will be treated in a child-friendly manner at any stage in the legal system and related services.

SISSEJUHATUS

Viimasel kümnendil on Eestis võetud suund lapsesõbralikule õigusele ja taastavale õigusele. Mõlemad tulid jõuliselt fookusesse viis aastat tagasi, kui 2018. aastal loodi õigusrikkumisi sooritanud alaealiste erikohtlemise süsteem (Justiitsministeerium, 2017). Kuigi kumbki lähenemine ei olnud päris uus (Gornischeff *et al.*, 2018, lk 27), polnud enamik Eesti õigus- ja sotsiaalsüsteemi töötajatest varem kuulnud lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetest (Kaldur *et al.*, 2015, p. 3).

Euroopa Nõukogu (edaspidi EN) ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta (2012) määratlevad lapsesõbralikku õigusemõistmist kui õigusemõistmise süsteemi, mis arvestab suurimal võimalikul määral laste õigustega. Lapsesõbralikkus väljendub õigusemõistmise kättesaadavuse, eakohasuse, kiiruse, laste vajadustele ja õigustele vastavuse, lapse kaasamise, osalemise tagamise ja toimingu mõistetavuse, era- ja pereelu privaatsuse, integreerituse ja eneseväärikuse põhimõtete järgmises (EN, 2012). Lapsesõbralik õigus hõlmab alaealisi õigussüsteemis erinevates rollides (toimepanija, kannatanu, tunnistajate või muul moel mõjutatud osapoolena) ning hõlmab ka õigussüsteemiga kokkupuutes olevaid institutsioone mistahes menetluse vormis ja ajal (EN, 2012, lk 16).

Nii rahvusvahelised suunised kui ka Eesti strateegilised suunad (vt Justiitsministeerium, 2018; Siseministeerium 2020) on seadnud sihiks taastava õiguse kohaldamise laste juhtumites, seda nii lapse õigusrikkumisele reageerimisel kui ka lapse kui kannatanu kohtlemisel (Salla & Tamm, 2016a, lk 3–6). Kuid ka taastavat õigust peab rakendama lapsesõbralikul viisil: lähtuda laste parimatest huvidest, võimaldada lapsel osaleda ja olla ära kuulatud ning kaitsta teda võimaliku taasohvristamise või kahjukanatamise eest (International Juvenile Justice Observatory, 2018, p. 10).

Eelduseks laste heaolu tagamisel õigussüsteemis on nende endi vaatenurkade selgitamine kokkupuutepunktis õigussüsteemiga (Gornischeff *et al.*, 2018, lk 27). Arvestama peab, et lastel endil on nägemus, kuidas lapsesõbralikkus õigusemõistmisel väljenduda võiks (vt nt Järv *et al.*, 2021) ning see võib erineda nende vaatepunktist, kes lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiibid on kehtestanud või neid rakendavad (vt nt FRA, 2017, p. 113). Isegi kui lastel on õigus osaleda neid puudutavates küsimustes, on osaluse keskkonna loonud täiskasvanud oma arusaamise põhjal laste õigustest (Mayall, 2000, p. 248). Et vähendada lastele suunatud teenustest vastuolu täiskasvanute ja laste vaatepunkti vahel, on esmalt vaja laste arvamus välja selgitada (Robinson, 2014, p. 14). Viimases seisnebki uurimuse aktuaalsus ja uudsus.

Artiklis otsitakse vastust uurimisprobleemile, kuidas lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted avalduvad taastava õiguse protsessis laste perspektiivist. Sellest lähtuvalt

tuuakse välja, kuidas on vahendus kui taastava õiguse protsess Eestis korraldatud, millised on laste vahenduse kogemused ning kuidas see vastab taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiipidele. Uurimuse tulemusena tehakse soovitusi, kuidas tõhustada taastava õiguse protsesse lähtuvalt lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetest.

Artikkel on jagatud kuueks osaks. Esimesed kolm osa annavad taastava õiguse ning vahenduse protsessi teoreetilistest lähtekohtadest ning nende seostest lapsesõbraliku õigusemõistmisega. Neljas osa selgitab uurimuse metoodikat. Viies osa kirjeldab laste kogemusi vahenduses ning kuues osa selgitab eelnevat lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse kontekstis.

1. TAASTAV ÕIGUS

Taastava õiguse kohta puudub teaduskirjanduses ja poliitikadokumentides üksmeelne ja kokkulepitud definitsioon (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 4). Kõige enam on taastavat õigust defineeritud kui alternatiivi muudele õigusrikkumistega seotud lähenemistele (Braithwaite, 2022, p. 10), vastandades seda eelkõige karistavale lähenemisele (Garbett, 2016, p. 309). Distantseerumine karistusest kui ebaefektiivsest, kulukast ja stigmatiseerivast viisist konflikte lahendada (Snacken *et al.*, 2014, p. 424) suunas otsima õigusrikkumistele alternatiivseid reageerimisviise (Doak & O'Mahony, 2010, p. 1691). Sellest lähtuvalt on taastava õiguse põhimõtted ja praktika aktsepteeritud ja lähenemisviis on kasutatav kõikides Euroopa riikides (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 5).

Euroopa Nõukogu määratleb taastavat õigust kui protsessi, kus kannatanud ja kahju tekitajad osalevad vabatahtlikult ja aktiivselt kuriteo tagajärgedele lahenduste leidmisel neutraalse kolmanda osapoole abil (Council of Europe, 2018, 3). Tegu on probleemi lahendusele suunatud lähenemisega, kus õigussüsteem ja kogukonnad teevad koostööd (Clamp, 2019, p. 177). Marshall (2003, p. 30) aga rõhutab, et taastav õigus ei ole kindel praktika, vaid põhimõtete kogum kuritegude käsitlemisel, hõlmates kaasatust, sotsiaalse konteksti mõistmist, tulevikku suunatud probleemilahendusi ja paindlikkust. Taastava õiguse keskne väärtus on heastamine ja tervendamine (Braithwaite, 2002, lk 11) ning viiside leidmine, kuidas kohustada tegema head, et parandada tehtud halb (Walgrave, 2003, p. 257). Eesti taastava õiguse kontseptsiooni kohaselt on taastav õigus protsess, mille käigus konflikti osapooled otsivad aktiivselt tekkinud olukorrale lahendusi ning kahju heastamise võimalusi (Justiitsministeerium, 2022, lk 3).

Taastav õigus on ka tõendatud mõjuga praktika, mis pakub kannatanutele ja toimepanijatele suuremat rahulolu kui traditsioonilise õigussüsteemi meetmed (Roche,

2003, p. 11; Daly, 2008, pp. 110–111) ning see vähendab ka korduvaid õigusrikkumisi (Roche, 2003; Bradshaw 2005; Latimer, 2005), seda ka alaealiste puhul (Lipsey, 2009). Taastavast õigusest on saanud tänaseks noorte õigusemõistmise süsteemi aluspõhimõtte (Carr, 2015, p. 123). Mitmed rahvusvahelised suunised – sealhulgas UN Principles of Restorative Practices (2002) aluspõhimõtted taastava õiguse kasutamise kohta, EN-i Ministrite Komitee soovitus (2018) taastava õiguse kohta kriminaalasjades ning Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv 2012 kuriteoohvrite õiguste kohta – soovivad lastega seotud juhtumites rakendada taastavat õigust.

Vahendus kui taastava õiguse praktika

Taastav õigus võib võtta mitmeid vorme ning väljenduda erinevates meetodites (Menkel-Meadow, 2007, p. 10.2). Neid ühendab oluliste printsiipide rakendamine: protsess, mis võimaldab kannatanul ja toimepanijal jagada oma nägemust juhtunust, pidada dialoogi eesmärgiga kahjud heastada, kaasates ka kogukonda või juhtunust mõjutatud (Cunneen & Hoyle, 2010, pp. 14–15). Euroopas on kõige levinumad taastava õiguse meetodid lepitus/vahendus, taastavad nõupidamised ja taastavad ringid (Council of Europe, 2018). Alaealiste juhtumitest kasutatakse enim vahendust (Dünkel *et al.*, 2015, p. 195). Samuti on levinud taastav nõupidamine, mis kaasab juhtunust laiemalt mõjutatud osapooled (nt pereliikmed, sõbrad, tugiisikud) (Doak & O'Mahony, 2010, p. 1692).

Vahenduses tuuakse neutraalse korraldaja abiga kokku juhtunu osapooled, võimaldatakse neil rääkida juhtunust ja selle mõjudest ning arutada ja kokku leppida kahju heastamises ja muudes edasiviivates lahendustes (Latimer *et al.*, 2005, p. 129). See võimaldab õigusrikkujal ja kannatanul olla osalised lahenduste leidmisel vastavalt nende vajadustele ja vastutusele (Zehr, 2003, pp. 81–82).

Euroopa Liidu liikmesriikidele on välja töötatud soovitusel taastava õiguse rakendamiseks õigussüsteemis: vahendus peab olema vabatahtlik (Council of Europe, 2018), konfidentsiaalne (Euroopa Parlament ja nõukogu, 2012), õiglane ja neutraalne, kusjuures mõlema osapoole või kaasatute vajadused ja huvid on võrdsed ja kumbki osapool ei domineeri teise üle (Council of Europe, 2018), või kuriteoohvri vajadustest lähtuv (Euroopa Parlament ja nõukogu, 2012).

Laste juhtumites on taastava õiguse protsessi teostusvaliteet äärmiselt oluline, et vältida kannatanu traumeerimist ja taasohvristamist (Chapman *et al.*, 2015). Tulenevalt laste piiratud õigustest ja haavatavusest tuleb kõrgendatud tähelepanu pöörata

nende vajaduste ja õiguste arvestamisele (Vanfraechem *et al.*, 2015) ning kindlustada, et vahenduses osalejad nende üle võimu ei kuritarvita (Walgrave, 2003, p. 256).

Eestis on vahendus alates 2023. aastast seadusandlikul tasemel reguleeritud osana *taastava õiguse teenusest* (Ohvriabi seadus, 2023, § 26):

Vahendusteenuse eesmärk on pakkuda õigusvastase teo toime pannud isikule, kahju kannatanud isikule ja vajaduse korral teistele osalistele võimalust turvalises keskkonnas ja vahendaja toel arutada toime pandud teoga seonduvaid asjaolusid ja mõjusid, et vahenduse ja vajaduse korral kokkulepitavate edasiste tegevuste abil heastada teoga kaasnenud emotsionaalset ja materiaalselt kahju, tagada kannatanu rahulolu ja vähendada riski, et õigusvastase teo toime pannud isik paneb toime uusi õigusrikkumisi (Sotsiaalkaitseminister, 2023).

Alates 2020. aastast pakub Sotsiaalkindlustusamet alaealistele vahendust Belinda Hopkinsi taastava õiguse mudeli põhjal (Hopkins, 2006), mis on printsiipide ja oskuste raamistik konfliktide lahendamiseks väga laias spektris (Hopkins, 2015). Uurimuses käsitletaksegi nimetatud vahendusi: taastava õiguse teenuse raames tehtud (konflikt)vahendused või taastavad nõupidamised, üldistatud terminiga *vahendus*.

Alaealistele rakendatav taastava õiguse protsess on üles ehitatud kõiki olulisemaid taastava õiguse printsiipe arvestades: vabatahtlikkus, osapoolte kaasatus ja võrdväärsus, dialoog ja konsensus, protsessi neutraalsus ja konfidentsiaalsus ning osaliste vajadustele vastamine, sh kahju heastamine (Markina ja Salla, 2022). Protseduuriliselt toimub vahendus selliselt, et kaks vahendajat kohtuvad esmalt iga osapoolega (ja tema vanematega) eraldi ning seejärel, kui osapooled seda soovivad, toimub ühine kohtumine (SKA, 2021, lk 1–3). Lapsevanemad on protsessi kaasatud igal juhul kuni 14-aastaste laste juhtumites, 14–17-aastastel alaealistel nende endi või vanemate soovi korral. Vahenduses osalenud laste ja täiskasvanute rahulolu on kõrge (Johanson ja Välba, 2021), kuid madalamalt hindavad osapooled turvatunnet ühisel kohtumisel või olukorra paranemist peale vahendust.

2. LAPSESÕBRALIKU ÕIGUSEMÕISTMISE JA TAASTAVA ÕIGUSE SESED

Lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse lähenemised selgitavad, milline peaks õigusemõistmine osaliste jaoks olema ning kuidas arvestada nende vajadusi ja huvisid. Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted laienevad ka õigussüsteemist väljapoole (EN, 2012, lk 16), mis tähendab lapse õigustest ja vajadustest lähtumist õigusrikkumiste ennetuses, neile reageerides ja peale lapsi õigussüsteemiga kokkupuutumist rehabiliteerides (Gornischeff *et al.*, 2018, lk 26). Seega peab lapsesõbraliku

õigusemõistmise põhimõtteid arvestama ka taastava õiguse protsessis. Taastava õiguse rakendamine lapsesõbralikul viisil tähendab lähtuda laste parimatest huvidest, võimaldada lapsel osaleda ja olla ära kuulatud ning kaitsta teda võimaliku taasohvritamise või kahjukannatamise eest (International Juvenile Justice Observatory, 2018, p. 10). Lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse põhimõtted on osalt kattuvad. Kahe lähenemise peamised printsiibid on koondatud tabelisse 1.

Tabel 1. Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse lähtekohad ja põhimõtted (autori koostatud)

LAPSESÕBRALIK ÕIGUS	TAASTAV ÕIGUS
<ul style="list-style-type: none"> • Osalemine, sh laste kaasamine • Vastavus laste vajadustele ja õigustele • Inimväärikus • Mittediskrimineerimine • Õigusriigi põhimõtted • Informeeritus • Era- ja pereelu puutumatus • Turvalisus ja kaitse • Lapsesõbralik keskkond ja suhtlemine • Valdkonnaülesus • Menetluse kiirus 	<ul style="list-style-type: none"> • Vabatahtlikkus • Osapoolte kaasatus • Kahju heastamine • Neutraalsus • Osapoolte võrdväarsus • Osapoolte ja/või kannatanu vajadustele vastamine • Dialoog • Konfidentsiaalsus • Turvalisus

Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse peamine ja kattuv põhimõte on lapse osalemine ja kaasatus. Esimese puhul tähendab see lapse õigust saada teavet oma õiguste kohta, õigus olla ära kuulatud ja laste arvamuse arvesse võtmist (EN, 2012, lk 17). Teises väljendub see protsessis täiel määral osalemises, hääle omamises, dialoogi pidamises ning kokkuleppe konsensus (Latimer *et al.*, 2005, p. 128). Teine ühine põhimõte kahel lähenemisel on vastavus laste vajadustele. Lapsesõbralikus õigusemõistmises tagatakse lapse vajadustele vastavus sellega, et võetakse arvesse lapse seisukohti ja arvamust, arvestatakse tema õigust inimväärikusele, vabadusele ja võrdsele kohtlemisele ning kaitstakse lapse heaolu ja huvisid laias kontekstis (EN, 2012, lk 17–18). Taastav õigus mõtestab vajadustele vastamist eelkõige protsessis ja protsessi tulemusena laste materiaalsete, emotsionaalsete ja sotsiaalsete vajaduste rahuldamist (Bradshaw, 2005, p. 16). Lapsesõbraliku õigusemõistmise inimväärikuse põhimõttele (EN, 2012, lk 17) vastab taastava õiguses vabatahtlikkuse, neutraalsuse, osapoolte võrdväarsuse ja konfidentsiaalsuse printsiip. Sisult tähendab see lapse kohtlemist õiglaselt, osavõttlikult ja austusega, lähtudes nende endi huvidest

(EN, 2012, lk 17). Turvalisuse tagamine on mõlemas lähenemises olulisel kohal. Viimase abil luuakse või taastatakse lapse jaoks turvalisus suhetes, samas peab taastava õiguse protsess ka ise olema korraldatud osapoolte jaoks füüsiliselt ja vaimselt turvalisena, eelkõige taasohvristamist vältides (Chapman *et al.*, 2015). Lapsesõbralikus õigusemõistmises tähendab turvalisus toimingute käigus laste kaitsmist kahju ja uuesti ohvriks langemise eest (EN, 2012, lk 21).

Samas võib lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse lähenemisi vaadata ka põimuvatena. Taastava õiguse rakendamine aitab saavutada lapsesõbraliku õiguse eesmäärke, arendades noorte osalust õigussüsteemis ning koostööd nende elu ja heaolu mõjutavates otsustes (Marder & Forde, 2022, p. 18). Samuti võimaldab see lastel olla ära kuulatud, kaasatud, osaleda ning nende vajadusi arvestada (Bolitho & Freeman, 2016, p. 13). Taastavat õigust tuleb aga omakorda rakendada lapsesõbraliku õiguse printsiipidest lähtuvalt (International Juvenile Justice Observatory, 2018, p. 10) ning seda laste õiguste ja vajaduste parimaks arvestamiseks kohandama (Marder & Forde, 2022, p. 18).

3. UURINGU METOODIKA

Uuringus kasutati kvalitatiivseid uurimismeetodeid (Laherand, 2008, lk 15–19), mis võimaldab alaealiste kogemusi ja arusaamu selgitada laialdaselt ja sügavuti. Uurimisstrateegiaks oli fenomenograafiline uurimus, millega selgitatakse, mil viisil inimesed uuritavat nähtust kogevad (Barnard *et al.*, 1999). Andmete kogumiseks kasutati poolstruktureeritud individuaalintervjuud (Flick, 2009, p. 112), mis võimaldab selgitada laste endi tõlgendusi ja mõtteid neid puudutava maailma kohta (Eder & Fingerson, 2001, p. 181), samas leida ka osaliste kogemustes jagatud arusaamisi või sarnaseid aspekte (Butler-Kisber, 2010, p. 52). Valimis oli 15 uuritavat, neist 11 last vanuses 14–17 aastat ning neli vahetult 18-aastaseks saanud noort, kes olid vahenduse ajal alaealised. Seetõttu on siin ja edaspidi kasutatud uuritavate kohta mõistet *laps*. Valim oli sihistatud (Matthews & Ross, 2010, p. 154), uuritavad olid osalenud vahenduses viimase kahe aasta jooksul, mõni mitmel korral. Esindatud olid nii teo toimepanijad kui ka kannatanud, tüdrukud ja poisid. Intervjuud lastega toimusid augustist 2021 kuni jaanuarini 2022. COVID-19 olukorra ja laste endi soovide tõttu tehti 13 intervjuud veebi teel, üks telefoni teel ning üks lapse enda soovil silmast silma kohtudes.

Uurimuse läbiviimisel järgiti eetilisi ja laste kui haavatava sihtgrupi mittekahjustamise põhimõtteid uurimusse kaasamisel (Euroopa Komisjon, 2010). Selleks selgitati uuritavatele uuringu sisu ja küsiti nende endi ja lapsevanemate informeeritud nõusolekut

(Flick, 2009, pp. 217–219), tagati vestluse konfidentsiaalsus ning juhtumite anonüümsus. Samuti lähtuti laste intervjuerimise soovitudest (Eder ja Fingerson, 2001, pp. 183–185), sealhulgas kasutati lapsesõbralikku keelt. Uuring kooskõlastati Tartu Ülikooli inimuringute eetika komiteega.

Kõik intervjuud salvestati, transkribeeriti ja kodeeriti. Intervjuude analüüsiks kasutati tarkvara NVivo. Andmete analüüsimisel kasutati temaatilist analüüsi (Matthews & Ross, 2010, p. 373), mille eesmärgiks on välja selgitada andmetest kooruvad tähendused ja arusaamad. Laste intervjuude kodeerimise ja kategoriseerimise järel moodustus neli kategooriat: vahendusse suunamine, motivatsioon ja eeldused vahenduseks, vahenduse protsess ja osaliste vajadused, vahenduse tulemus ja kasu.

4. LASTE ARUSAAMAD JA TÕLGENDUSED VAHENDUSE KOHTA

4.1. Vahendusse suunamine

Vahendust on lastele mõnel juhul esitatud kui kergemat lahendust ning nad ka ise tajuvad seda lihtsama lõpetusena, seda eelkõige õigussüsteemi suunamisel. Menetlus politseis, prokuratuuris või kohtus tundub lastele hirmutav. Eriti negatiivsena tunnetatakse karistuse määramist, mis võib inimese märgistada kogu eluks ja vähendada tema edasisi võimalusi elus toime tulla. Selle töid välja mitte ainult toimepanijad, vaid ka kannatanud. Viimased mõtlesid selle peale, kuidas nendega seotud menetlus võib ka teist osapoolt mõjutada, ning nad soovisid toimepanijat karistuse negatiivsest mõjust säästa.

Mulle pakuti seda võimalust, et öeldi, et see on nii-öelda kergem võimalus, et sellega saab asju lihtsamini ära lahendada. (Laps, 16 a)

Lapsed tajusid selgelt, et neil oli valik, kas vahenduses osaleda või mitte. Toimepanijad tunnetavad vabatahtlikkust vähem siis, kui süüteo menetluses on igal juhul vaja mingi kohustus võtta, samas oli vahendus vähem ebameeldiv alternatiiv teiste mõjutusvahendite asemel. Samas võivad lapsed survet tunda ka vanematelt või lähedastelt, kes vahenduses osalemist pooldavad. Valiku tegemisel oli oluline see, et lapsele anti aega mõelda ja seejärel oma otsus teha, mis oli otseselt seotud vaba tahte tunnetuseni jõudmisega.

Laste kogemuses toimus vahendus mitu kuud kuni peaaegu aasta peale juhtumi toimumist, mida lapsed tunnetavad väga pika ning ebakindlust tekitava ajana. Laste jaoks on sündmus ise olnud emotsionaalne, kuid lahenduse ootamine võimendab ning tekitab negatiivseid tundeid juurde. Lõpuks võib peamine motivatsioon vahenduseks

olla juhtum lihtsalt lõpule viia, mis omakorda võib varju jätta sügavamad vajadused, millele taastava õiguse protsess tegelikult vastata saaks. Lapsed ei taju alati selgelt, mis hetkest algab vahendusteenus – nende jaoks on kogu juhtumi lahendamine üks protsess ilma seda eri teenusteks jagamast.

See ei olnud pigem hea, see oleks võinud kindlasti olla kiiremini, sest see just lisas mulle pinget, et kas see oli tõesti nii suur väärtegu, mis ma tegin, kas mina olen süüdi. Sel ajal lõi mulle pähe päris palju erinevaid mõtteid ja ma oleks kindlasti soovinud, et see oleks toimunud kiiremini. (Laps, 16 a)

Eriti pingelised on nii kannatanule kui ka toimepanijale olukorrad, kus käimas on süüteomenetlus ning oodatakse lahendit. Lapsed kirjeldavad, et ootamise aeg tekitab või süvendab süütunnet. Toimepanijal tekib ebakindlus, millised asjaolud tema kahjuks võivad veel ilmned, isegi kui selleks objektiivset alust pole. Kannatanu vaates on pikk ootamise aeg eriti ärevusttekitav, sest tal on jätkuvalt ebaturvaline ning ka tema võib hakata ennast süüdi tundma. Seega võib just pikk ooteaeg kannatanut traumeerida või taasohvrustada. Pikk ooteaeg on justkui märk, et nende juhtum on vähetähtis või ei ole piisavalt oluline ning tekitab neis usaldamatust õigussüsteemi vastu.

Üks kuni kaks kuud sündmusest vahenduseni on laste hinnangul piisav aeg, et esialgsed emotsioonid lahtuks ning tekiks valmisolek juhtunust rääkida, sh leida endas selgus ja jõud vastutust võtta, kui teisele on kahju tehtud. Mitmed lapsed kirjeldavad aga, et peale mitmeid kuid lahenduse ootamist ei näinud nad üldse mõtet enam vahendusse minna. Nende jaoks oli tekkinud liiga suur distants või oli juhtunu juba mingi sisemise lahenduse saanud, mis võis tähendada juhtunu unustamist või emotsioonide külmutamist. Samas, kui konflikti osapooled puutuvad igapäevaselt kokku koolis või naabruskonnas, on osapooltel vaja leida viis, kuidas suhted jätkuvad või edasi kulgevad. See on väga selgelt ka turvalisuse küsimus, sest lahendamata konfliktid ja ebaselged suhted võivad tekitada uusi pörkumisi.

/.../ Ma olin valmis rääkima kõikidega sellest, et mul oli ükskõik, et ma rääkisin oma loo ära ja siis oleks kergem elada nagu. Ma vahepeal mõtlesin ise leppida selle poisiga ära, aga siis vist tema ei tahtnud või me ei näinud üksteist lihtsalt /.../ No nüüd me leppisime nagu põhjalikult ära. Et me ei näe üksteist vähemalt, see on hea, et äkki läheks jälle mõneks kakkuseks või nii. (Laps, 17 a)

Osapoolte võimalik igapäevane kokkupuude tekitab mõlemas lapses suurt pinget: kannatanul võib olla suur hirm, et teda võib tabada uus rünnak, toimepanija on laetud ebamugavustundest ja ka ebakindlusest, milline reaktsioon teda tabada võib. Lapsed püüavad sellega toime tulla vastavalt oma emotsionaalsetele ja sotsiaalsetele oskustele. Peamine viis olukorraga hakkama saada on teist vältida, isegi kui oleks soov lepitust otsida. Samas ei ole see alati võimalik või tekitab ebamugavust, näiteks kui

noored elavad ühes lasteasutuses või sõidavad kooli sama bussiga. Igapäevased kokupuuted loovad ka enam võimalusi kannatanu survestamiseks, mistõttu on äärmiselt oluline konflikt kiiremas korras lahendada. See tagab turvatunde, vähendab tarbetut emotsionaalset koormat ning hoiab ära võimalikke uusi konflikte.

4.2. Motivatsioon ja eeldused vahenduseks

Lapsed näevad vahendust kui kiiremat ja lihtsamat protsessi võrreldes süüteo- või kohtumenetluse lahenditega, mis võivad võtta väga pikalt aega. Samas nähakse lahenduses ka endale kasu, seda kahel moel: esiteks lihtsam või kiirem lahendus ilma kaugele ulatuvate negatiivsete mõjudeta, teisalt võimaldab see vabaneda emotsionaalsest pingest. Viimasest rääkides rõhutavad lapsed vajadust juhtunule lõpetus leida.

/.../ et ma saaksin seda teemat lahendatud, et see ei jääks õhku, et see ei jääks mind painama. Et oleks lõplikult läbi räägitud. (Laps, 16 a)

Lõpetatus on oluline nii kannatanute kui toimepanijate jaoks. Kannatanut motiveerib vahenduses osalema soov saada juhtunus selgust, vastused piinavatele küsimustele (*Miks ta nii tegi? Kas ta võib veel teha?*) ja kinnitust edasiste suhete osas, et taastada turvatunne. See ei pruugi tähendada suhtlemise jätkumist teise osapoollega, vaid pigem häirituse ja ebamugavustunde vähendamist.

/.../ ma mõtlesin, et kui me istume kõik maha, räägime, /.../ et mina saan rohkem selgust ja see tüdruk ka nagu saab ka nagu hingerahu, et ei pea nagu muretsema võib-olla, et kas ta võib-olla saabki peksa. Et võib-olla selle protsessi käigus siis ju see poiss ütlebki, et noh, et kõik on nagu ok ja mingeid selliseid plaane tal enam ei ole. (Laps, 18 a¹)

Toimepanijaid kannustab soov parandada suhteid ja enda kuvandit. Vaja on kogeda tunnet, et teised osapooled said ka tema vaatepunktist ja motiividest aru ning teda ei nähta kui agressorit. Toimepanijale on tähtis, et vahendusega on nende süü või kahju lunastatud, neid ei taba edaspidi sotsiaalne hukkamõist või sanktsioonid.

Alguseks oli mu eesmärk, et ma nagu saaks probleemidest lahti, aga siis ma üks hetk mõt-sin, et äkki nagu ma tegin talle haiget või, nagu ta räägib edasi, nagu kõik hakkavad mind kartma, ja siis ma tahtsin talle vabandust paluda, et ta saaks aru, mis nagu toimus. /.../ Et vanemad tunneksid ennast paremini, et mingit ohtu ei ole /.../ Et nad ei kardaks mind. (Laps, 16 a)

Lapsed peavad oluliseks, et toimepanija siiralt kahetseks ning ennast avaks, mitte ei teeks seda nõudmise või surve tõttu. Avatus ja valmisolek enda mõtetest ja tunnetest

---

¹ Osa tsitaate on esitatud tavapärasel vormingus „Laps, 18a“, sest intervjuude tegemise ajal olid mõned respondendid saanud juba täisealiseks.

rääkida on nii vahendusel osalemise eeldus kõikidele osapooltele kui ka protsessi vajadus ning oodatud tulemus.

Seega võib öelda, et vahenduses osalemist näevad lapsed kui kiiremat ja lihtsamat lahendust, mis on kasulik nii kannatanule kui ka toimepanijale. See aitab vabaneda emotsionaalsest pingest, võimaldab taastada turvatunnet, vabaneda süütundest ja teiste hukkamõistust ning parandada suhteid. Selle saavutamiseks peab aga osapoolle olema sisemine motivatsioon emotsionaalses plaanis avatud olla ning ka teiste emotsioone vastu võtta.

4.3. Vahenduse protsess ja osaliste vajadused

Vahenduse käiku iseloomustavad lapsed kui protsessi, kus räägitakse juhtunust, tunnetest ja mõtetest ning püütakse leida lahendusi, mis mõlemale osapoolle sobivad. Lapsed hindavad kõrgelt võimalust esmalt vahendajatega individuaalselt kohtuda, mis annab neile võimaluse olla ära kuulatud ning segamatult oma vaatepunkti avada. Enne vahendust ei kujuta lapsed seda päris täpselt ette, neid võib vallata ebakindlus, ärevus ja hirm. Toimepanijad pelgavad süüdistamist ja hukkamõistu, kannatanute jaoks on ebameeldiv ja ebaturvaline mõtte kohtuda toimepanijaga. Esmane kohtumine muudab protsessi laste jaoks selgemaks, vähendab ebakindlust ning loob usaldust vahendajate suhtes ning turvatunnet edasisteks kohtumisteks.

/.../ see oli päris meeldiv rääkida niimoodi kellegagi, lihtsalt omavahel. Rääkida oma loo ära, oma lugu ära, ja siis keegi mõistaks ka sind. (Laps, 17 a)

Ärakuulamine on laste jaoks vabastav ja võimestav kogemus. Lapsed kogeavad vahenduse käigus, et nad saavad oma lugu ja arvamusi väljendada segamatult, pole ajalist piirangut ega vahendajate sekkumist. Nii mõnelgi juhul oli see nende jaoks erakordne: tavapäraselt ei ole neil võimalik ennast nii palju segamatult avada. Vahenduse individuaalne vestlus toimib laste jaoks ka eneserefleksioonina, mis loob eeldused oma käitumise põhjustest aru saada. Märge on ka, et sellisel kujul vestlused oleks abistavad muudel hetkedel elus, et ennast paremini mõista.

Lapsed vajavad vahenduse protsessi kohta väga detailset infot. Vahendajate selgitused vahenduse kohta enne protsessi on äärmiselt olulised, samuti see, et saab protsessi kohta küsimusi esitada ning et neile leitakse ka vastused. Lastele on olulise aspektina meelde jäänud rõhutamine, et vahenduses osamine on vabatahtlik, ning teadmine, et protsessis osalemisest võib igal ajal loobuda. Lapsed hindavad, et vabatahtlikkusest räägitakse protsessi jooksul korduvalt.

Mulle helistati mingi samal kuul, kui me seda vestlust tegime, see oli päris kerge, kui nagu öeldakse ära, mis seal toimuma hakkab. Et nad alguses rääkisid ära, mis seal toimuma hakkab, et mida nad küsivad ja nii. Sama nagu teie, mul oli võimalus öelda ei. (Laps, 16 a)

Kõige olulisemaks vajaduseks vahenduse protsessis peavad lapsed turvalisust. Protsessi turvalisust loovad nii reaalsed viisid turvalisust tagada (nt ruum, teadmine teiste osalusest, võimalus protsess endale soovitud ajal lõpetada, konfidentsiaalsus) kui ka vahendajate kinnitus ja seletused, kuidas tagatakse kannatanu turvalisus toimepanijaga silmitsi seistes. Samuti tekitab turvatunnet hästi juhitud protsess, ebakonstruktiivsete suhtlemismaneeride vältimine ning ka tuttavlikkus, st laps on eelnevalt vahendajatega kohtunud, oma lugu jaganud ja kogenud hinnanguvaba osalust.

Algul ma üldse ei tundnud ennast turvaliselt, sest ma mõtsin, et nad hakkavad hästi ime-likke küsimusi küsima, aga nad küsid päris vähe, nagu ma jutustasin ise. Ja ma tundsin ennast päris turvaliselt. (Laps, 16 a)

Turvatunde loomisel on olulised vahenduse korraldamisel nüansid, näiteks vahendaja olek, kõnemaneeer, hääli ja naeratus, mis tekitab tunde, et vahendajad on rahulikud, lahked, sõbralikud, positiivsed ja toetavad. Samuti loovad lapse jaoks turvalisust vahenduses osalevad toetavad inimesed, enamasti vanemad või tugispetsialistid. Lapsed hindavad seda, et nad saavad ise valida, kas ja keda kaasa kutsuda.

Laste kogemused vahenduse protsessis on meeldivad. Ühelt poolt jätab vahenduse protsess lastele struktureeritud mulje, teisalt tunnetatakse vaba ja avatud õhkkonda. Vestluse ajapiirangu puudumine või piisavalt pikk aeg, vahendajate kuulamisoskus ning vestluse suunamine küsimuste abil loob positiivse kogemuse ja aktsepteerimise tunde. Vahenduse eesmärgina tajuvad nad eelkõige oma vaatepunkti jagamist ning teise kuulamist ja mõistmist, kokkuleppe osatähtsust eesmärgina ei rõhutada. Lapsed hindavad kõrgelt, et osapoolte ühisel kohtumisel räägitakse ükshaaval ja kordamööda ning hoidutakse teineteist halvustamast.

Eriliselt tähtsustavad lapsed seda, et vahendajad on neutraalsed, suhtlevad võrdväärselt kõikide osapooltega ega asu kellegi poolele. Mitmed kannatanud toovad esile seda, et vahendajad suhtusid ka toimepanijasse samaväärselt, vihjates justkui varasemale eeldusele, et õigusrikkumat koheldakse ebaväärikamalt. Ka kannatanu ei taha tunda end otseselt erikohtlemise objektina, vaid võrdse osalisena, kelle on samaväärne positsioon ja staatus kui toimepanijal. See loob õigluse tunnet. Üks laps kirjeldab selle olulisust võimu andmise või võtmise kaudu: „/.../ kui nad oleksid nende poolt, siis sul oleks vähem võimu, aga kui nad oleks sinu poolt, siis on rohkem võimu“. Lisaks väljendub laste jaoks neutraalsus selles, et vahendaja ei süüdistata, ei suuna

ühte osapoolt enam rääkima kui teist ning mõlemale osapoolle pööratakse võrdselt tähelepanu.

Ei, see on väga oluline, et ta on neutraalne minu jaoks. Et ta ei võtaks nagu minu poolt, et ma ei taha ennast tunda, et mul on rohkem kaitset ja asju. Ma tahan niimoodi, et kui minuga on ... , et kui on läbirääkija, siis läbirääkijaga ongi niimoodi, et ta noh ei võtaks ei võtaks ei minu poolt ega vastaspoolt. Ses mõttes kõik on täpselt võrdne, me oleme võrdsed inimesed kõik noh. Ei ole vaja rohkem segadust ja asju sinna juurde sellega. (Laps, 18 a)

4.4. Vahenduse tulemus ja kasu

Laste eesmärgid ja ootused said vahenduse käigus valdavalt täidetud. Peamiste tulemustena nimetati juhtumile lõpliku lahenduse leidmist, lõpetatust, enda vaatepunkti selgitamist ja teise mõistmist, kindluse ja kinnituse saamist ning suhete paranemist.

Suurimat rahulolu pakub see, kui toimepanija või mõlemad konflikti osapooled mõistavad oma osa juhtunus, võtavad vastutuse ja vabandavad ning kinnitavad, et edaspidi selliseid asju ei juhtu. Olulised märksõnad on empaatia, arusaamine, mõistmine ja kahetsus. See loob kindlust ja turvatunnet ning usku, et kokkuleppest peetakse kinni ja konflikt ei kordu. Edasine häiritus juhtumist sõltub suuresti just nendest asjaoludest.

Laps, 16 a: /.../ Osapooled vabandasid üksteise ees, mida eelmises konfliktis realselt ei olnud, see puudus, aga teises vähemalt vabandati, mõisteti, mis nad tegid valesti ja prooviti oma viga parandada.

Intervjuuerija: Mis mõtteid ja tundeid see lõpuks tekitas?

Laps, 16 a: Tekitas minus kindlasti turvalisuse tunnet, kuna ma teadsin, et seda asja enam ei saa juhtuda, kuna inimesed olid mõistlikud ja see asi sai normaalse lahenduse.

Vahendus pakub osalistele kergendustunnet, mida kirjeldatakse sõnadega „hakkab kergem“ või „elu läheb lihtsamaks peale seda“. Võimalus juhtunust ning oma seisukohast rääkida ning lahenduses kokku leppida viib emotsionaalse vabanemiseni. Kuigi esialgu võis olla mõte vahendusest ebameeldiv või eneseületust nõudev, tunnetavad lapsed lõpuks, et pinged suhetes vähenevad ja edasine kokkupuutumine pole enam ebamugav.

Vahenduse tulemusena kirjeldavad lapsed äraleppimist, aga seda pigem kokkuleppimise, juhtumile lõpetuse saamise ning sisemise rahu saavutamise võtmes. Kokkuleppena kirjeldavad lapsed eelkõige lubadust enam mitte konflikti minna ja üksteisega suhtlemisest hoiduda. Lapsed muid, konkreetseid tingimusi või kokkuleppe sisu otseselt ei ootagi.

Intervjueerija: Mhm, sa ütlesid, et leppisite ära, mis see, kuidas see välja nägi?

Laps, 17 a: /.../ Ja siis pärast, kui see lõppes, me olime juba kokku leppinud kõik, et enam sellist asja ei juhtu, enam ükski meist ei kakle omavahel ja siis oligi kõik korras. /.../ Et see oli kergem tunne sees kuidagi, et ma ei pea enam midagi ees ootama selleks, et edasi on kergem minna nüüd, et tagantjäre ei tahaks mõelda ka sellest rohkem nagu.

Rahuolu kokkuleppega on seotud tundega, et laps sai kokkuleppes ise kaasa rääkida, et tema jaoks olulised aspektid olid kajastatud, kuid ka see, et teise osapoole jaoks on oluline kokkuleppes kajastatud. Õiglus tähendab võrdväärsust ning laste kaasatust ja lähtumist nende arvamusest.

Kokkuleppe sisust olulisem on laste jaoks selgus ja kinnitus, vastutuse võtmine ning seeläbi juhtumi lõpetatus. Toimepanija vajab kinnitust selle kohta, et tema suhtes enam pretensioone ei ole. Kannatanu selgusevajadus on ulatuslikum: nii juhtunu osas kui ka omavahelise suhte seisu ning edasise võimaliku konflikti osas. Samas tunnistavad kannatanud, et mingi ebakindlus võib siiski jääda, kuna puudub garantii, et teise osapoole käitumine on kontrolli all. Samas ei ole see vaid vahenduse küsimus, vaid mistahes muud tagajärjed või sanktsioonid ei pruugi anda täielikku kindlust ühe inimese käitumise osas.

Vastutuse võtmine oma teo eest tähendab teguviisi tunnistamist avatult ja tervikuna, oluline on mitte varjata või rääkimata jätta kõikidest intsidentidest, näiteks löömisele lisaks asjade loopimine. Teguviisi kirjeldamine on oluline, mitte vaid hinnanguline selgitus („Ta ütles, et ta vihastas, aga ei maininud, et ta mind lõi ja peksis“). Kannatanu võib liigset üldistust tunnetada kui vastutusest kõrvalekaldumist või juhtunu pisendamist. Vahenduse protsessis on toimepanijatel olnud kergem vastutust võtta ja oma tegu kahetseda.

Intervjueerija: Aga kui sa läksid sellele ühiskohtumisele, mis mõtetega sa sinna läksid?

Laps, 16 a: Ma läksin, ma olin nagu päris kindel endas, sest nagu me rääkisime koolis asjad ära, et me rääkisime, ma ei palunud vabandust, aga nagu seal kohapeal ma palusin vabandust. Ja siis päris hea tundeaga läksin sinna.

Andestamist kirjeldavad lapsed läbi selle, kui toimepanija võtab tehtu suhtes vastutuse ning tema vabandust tunnetatakse siirana. Kui tajutakse, et teine vabandab kohustusest või sunnitult, siis andestamine on keerukas või võimatu ning sisemine leppimine ja rahu saavutatakse raskemalt. Vabandamine ja andestamine on tugevalt seotud ka uskumusega, et juhtum enam ei kordu. Samas võib juhtuda, et kui toimepanija vabandab, tunneb kannatanu justkui kohustust andestada või juhtum lahendamiseks lugeda. See aga ei pruugi olla kooskõlas tema sisemiste vajadustega või tegeliku sooviga (kokku) leppida.

Toimepanija tõlgendab andestamist läbi selle, kui kannatanu väljendab arusaamist ja empaatiat ka toimepanija suhtes ning mõistis pahatahtlikkuse puudumist. See tekitab sisemise vabanemise ja kergendustunde. Pahatahtlikkuse puudumine toob kergenduse mõlemale poolele. Kui toimepanija tunneb, et ta saab väljendada ka oma kannatusi teo või tagajärgedega seoses, teine pool teda mõistab ja talle kaasa tunneb, on tal kergem vastutust võtta ning tegu kahetseda. Vahenduse protsessis saab tekkida vastastikune empaatia ning seeläbi ka emotsionaalne vabanemine ja kergendustunne.

Peale seda, nagu ma juba ütlesin, mul oli nii palju vabam olla, ma sain rääkida sellest kellelegi. Kuulati mind, aidati mind nii palju kui saadi. Ja peale seda tunnen ennast palju paremini ja nagu üleüldse saan õnnelikumalt edasi minna kui enne seda, et kindlasti palju paremini peale seda tunnen ennast. (Laps, 14 a)

Muutust suhetes ja omavahelises käitumises kirjeldavad lapsed samuti positiivses võtmes. Märkimisväärse kasuna mainivad lapsed seda, et vahenduse kogemus andis neile võimaluse iseennast paremini mõista, oma käitumisest aru saada ning et kogu vahenduse protsess oli õpetlik. Vahendus aitas kaasa oskusele oma emotsioone ja vajadusi teadvustada ning sõnastada.

5. LASTE PERSPEKTIIV TAASTAVA ÕIGUSE JA LAPSESÕBRALIKU ÕIGUSEMÕISTMISE SUHTES

Laste arusaamade kohaselt on vahendus struktureeritud ja juhitud protsess, kus konflikti osapooled saavad turvalises keskkonnas vabatahtlikkuse alusel kokku, et arutada juhtunut ja leiaks viise olukorra heastamiseks või leevendamiseks. See on kooskõlas taastava õiguse põhimõtetega (vt Cunneen & Hoyle, 2010, pp. 14–15).

Laste tõlgenduses on vahendus **lihtsam, kiirem ja vähemate negatiivsete tagajärgedega lahendus** õigusrikkumise või konflikti juhtumile, mida vastandatakse sanktsioonidele. See võib aga vahenduse tulemust oluliselt mõjutada. Vahendus täidab oma eesmärgi parimal moel vaid siis, kui osalus on vabatahtlik, tunnetatakse teise osapoole avatust ja siirust ning toimepanija vastutust tehtud teo eest (Gavrielides, 2019, p. 120). Ka lapsed hindasid vahendust nende vajadustele vastavaks nimetatud tingimustel, eriti kannatanutena. Viimast võib vahendus veelgi enam traumeerida, kui toimepanija pisendab oma osa juhtumis (Daly, 2008, p. 111). Kui taastav õigus on suuniseks õigusrikkujate kohtlemisel, tuleb seda teha siiski kannatanukeskselt, mitte pelgalt õigusrikkuja rehabiliteerimiseks (Garbett, 2016, p. 320).

Laste kogemused kinnitavad, et vahenduses osalemise soovi mõjutab see, kuidas vastav ettepanek tehakse, ja aja võtmine, et otsusele jõuda (Marshall, 1992, ref Walgrave, 2003, p. 264 järgi). Lapsed ootavad võimalikult täpset eelinfot ja selget kirjeldust vahenduse kohta, vajavad aega kaalutud otsuse tegemiseks ning kinnitust, et see on nende jaoks vabatahtlik ja nad võivad sellest igal ajal loobuda. Laste jaoks tähendab informeeritus seega valikuvõimalust, alternatiivide selgitamist ning ka põhjalikku arusaamist protsessist. Piisav eelinfo loob eeldused kaalutud valiku tegemiseks, mis haa kub laste jaoks **vabatahtlikkuse** tajumisega, isegi kui lapsel on vaja valida eri mõjutusvahendite vahel. Vabatahtlikkuse korduv rõhutamine vahenduse protsessi vältel loob omakorda võimaluse alternatiivide pidevaks (ümber)hindamiseks.

Lapse **osalemine ja kaasatus** kui lapsesõbraliku õigusemõistmise läbiv põhimõte (EN, 2012, lk 17) avaldub vahenduses laste hinnangul lausa erakordselt. Lapsed kogevad seda enda ja teise osapoolte ära kuulamise, hinnanguvaba ja mittesekkiva suhtlemise ning laste arvamuse arvestamise kaudu. Osalistel on vaja jagada oma vaatepunkti ja kuulda teise oma ning olla mõistetud ja mõista ka teisi (Toews, 2006, ref Bolitho & Freeman, 2016 järgi). Vahenduses võib igaühel olla oma seisukoht, kuid lahendused ja kokkulepped leitakse ühiselt, kõikide nõusolekul ja võimalusel võetakse vastutus. Lapsed tunnevad, et nende arvamusega arvestatakse, mis on kooskõlas lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetega (EN, 2012, lk 17).

Laste rahulolu on vahenduses kõrge just siis, kui see on juba tehtud ja tulemus saavutatud kõiki kaasates ning arvamusi arvestades. Lapsed peavad **võrdväärst** väga oluliseks. Vahenduses luuakse seda mõlemale osapooltele võrdselt sõna andes, samalaadsete küsimustega, kokkuleppes mõlema osapoolte nägemusest ja soovist lähtudes. Laste jaoks on oluline võrdväärne kohtlemine ja kõikide osapoolte huvidest lähtumine, seda peetakse õiglaseks ning rahulolu tulemusega on sel juhul suur. Arvestades, et vahenduses osalemine on õigusrikkumise juhtumise enamasti lõpplahendus, võib **õigluse tajumine** kanduda tervikuna õigusemõistmisele. See on omakorda seotud usaldusega õigussüsteemi vastu ja usuga sellesse ning loob eeldused edasiseks seadusekuulekaks käitumiseks (Espenberg, *et al.*, 2017).

Lapsed hindavad, et neid ega teisi ei kohelda erinevalt, lähtudes nende kannatanu või toimepanija staatusest. Erilist tähtsust omistasid lapsed just osapoolte **neutraalsele kohtlemisele**. Taastava õiguse praktika on protsessile orienteeritud (Menkel-Meadow, 2007, p 10.7), väärtustab subjektiivset kogemust ning arvestab osaliste individuaalseid vajadusi (Gavrielides, 2019, p. 125). Seda võimaldab luua vahendajate erapooletu ja hinnanguvaba positsioon. Lapsed toovad olulisena välja neutraalsuse just ka toimepanija suhtes, mis on kooskõlas lapsesõbraliku õigusemõistmise **inimvääriskuse**

põhimõttega (EN, 2012, lk 18) suunatuna õiglasele, osavõtlikule ja austusväärsele kohtlemisele.

Hinnanguvaba ja segamatu ärakuulamine on üks aspekte, mille kaudu lapsed tunnevad, et vahenduse **protsessis arvestatakse nende vajadustega**.

Nii taastava õiguse lähtekohad kui ka lapsesõbraliku õigusemõistmise sihtideks on osaliste ehk **laste vajadusest lähtumine**. Vahenduse protsessis osalenud lapsed on vajadustena märkinud ärakuulamise, selguse loomise, vastutuse võtmise, turvalisuse ning lõpetatuse, mis kõik on saanud ka vähemalt teatud määral rahuldatud. Taastava õiguse teooriast lähtuvalt (Toews, 2006, ref Bolitho & Freeman, 2016, lk 14 järgi) on vahendusega kaetud laste hinnangul pea kõik nende universaalsed vajadused: turvalisus, võimestamine, informeeritus, ärakuulamine, vastutus, edasiliikumine ja tähenduse loomine. Vahenduse tulemuslikkus on laste jaoks seotud just nende vajadustele vastamisega võimalikult suurel määral. Samuti näitavad laste kogemused, et kannatanute rahulolu sõltub otseselt protsessi kvaliteedist, piisavast ettevalmistusest, toimepanija siirusest ning vastutuse võtmisest, mis lähtub taastava õiguse väärtustest (Hartmann, 2019, p. 138).

Laste peamine vajadus vahenduse kestel ja ka selle tulemusena on **turvalisus**, mis on leidnud kinnitust ka varem (FRA, 2017, p. 22). See on seotud selge protsessi, vahenduse meetodika, vahendajate käitumise ning emotsionaalse õhkkonnaga. Vahenduse protsessi teeb laste jaoks turvaliseks kindel struktuur, tuttavlikkus, mis tekib peale individuaalseid kohtumisi vahendajaga, toetavate inimeste olemasolu, protsessi teostus kokkulepitud kujul, konfidentsiaalsus ning häirimatu ja neutraalne keskkond. Rolli mängivad ka vahendajate sõbralik suhtlemisviis, avatud olek ning lapsesõbralik keelekasutus, mis on kooskõlas varasemate uuringute tulemustega selle kohta, et lapsesõbralikkuse ja vajadustele vastamise tajumine sõltub positiivselt hinnatud spetsialistide käitumisest (FRA, 2017, p. 22). Väärrib esile toomist, et lapsed märkavad ka detaile, kui see häirib nende turvatunnet: näiteks vahenduse läbiviimine kohas, mis pole päris privaatne, või vahendajate ebakõlad protsessi juhtimisel. Turvalisus vahenduse tulemusena tähendab kinnitust, et hoidutakse edasistest konfliktidest või süütegudest omavahel ja teise suhtes. Lapsed tunnetavad turvalisuse aspekte mitmekihiliselt ja sügavuti (FRA, 2017, p. 12), mis lisab neile kindlust, et vahenduses ega selle järel ei toimu füüsilist ega vaimset (taas)ohvrustamist. Turvalisus ja kaitse tagamise meetmed on lapsesõbraliku õigusemõistmise järgimisel vältimatud (EN, 2012, lk 21).

Lapsed hindavad vahendust positiivseks juhul, kui selles toimub **taastamine** mõlema osapoole suunal: see tähendab teo toimepanemise tunnistamist ja kahetsemist, toimepanija ja kannatanu vastastikkust mõistmist ning positiivse interaktsiooni tekkimist.

Taastava õiguse teooria kohaselt aitab vabandamine (Strang & Sherman, 2003, p. 16) suhte taastamisele kaasa ning see leidis ka laste kogemustest kinnitust. Küll aga on laste jaoks vabandus mõjus siis, kui selles sisaldub toimepanija vastutus teo, kannatanu kannatuste ja heastamise eest vastavalt taastava õiguse teooriale (Allan *et al.*, 2014, p. 178). Laste jaoks vähendab taastamist toimepanija vähene avatus, teo pisendamine või ebasiiras kahetsus, mis on kooskõlas varasemate uuringute tulemustega (Daly, 2008, p. 111). Laste kogemuste pinnalt leidis kinnitust, et taastava õiguse lähenemine aitab toimepanijal oma tegu mõista, vastutus võtta ning tugevdada tema sidemeid kogukonnaga (Braithwaite, 2002, p. 11). Samas on oluline silmas pidada, et taastava õiguse praktikatest hoitakse tasakaalu individuaalsete vajaduste arvestamise vahel, seda eriti kannatanute puhul, et nad ei jääks toimepanija varju (Garbett, 2016, p. 312). Laste kogemustest ilmnes, et nende osalust võivad mõjutada erilised vajadused protsessis, millega arvestamiseks taastava õiguse teenuses veel alati valmis ei olda, näiteks erivajadused suhtlemises. Et **vältida diskrimineerimist** (EN, 2012, lk 18) keele, erivajaduse vms sotsiaalse karakteristiku alusel, tuleks taastava õiguse teenuse pakkumisel läbi mõelda ka spetsiifiliste vajadustega inimeste osalemise võimalused.

Peamise probleemkohana toovad lapsed välja pikka aega juhtunu ja vahenduse toimimise vahel. Lapsed kogeavad seda vaimselt kurnavana ning see tõukab nad vahenduses loole kiiremat ja lihtsamat lahendust leidma. Sel juhul võib aga kannatada protsessi kvaliteet ja tulemus. Tulenevalt laste vajadustest ja lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetest on laste juhtumite puhul vajalik võimalikult **kiire menetlus** (EN, 2012, lk 26). Samuti ilmnes, et lapsed tajuvad juhtumi lahendamist tervikprotsessina, olenemata menetluse eri etappidest, institutsioonidest või teenustest. Et laste juhtumid saaksid lapsesõbralikult käsitletud, peab ühtseid põhimõtteid rakendama nii õigus- kui ka muudes valdkondades (EN, 2012, lk 16).

KOKKUVÕTE

Laste jaoks on vahendus õiglane ja taastav protsess. Selles avalduvad laste jaoks kõik taastava õiguse olulised põhimõtted: vabatahtlikkus, osapoolte kaasatus ning võrdväärus, neutraalne suhtumine, dialoog ja konsensus ning osapoolte vajadustest lähtumine. Laste rahulolu sõltub protsessi kvaliteedist, võimalusest aktiivselt osaleda, vahendajate neutraalsest olekust ja lapsesõbralikust suhtlemisstiilist ning toimepanija siirusest.

Laste taastava õiguse protsessis osalemise kogemustes on seosed peaaegu kõikide lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetega: osalemine ja kaasatus, informeeritus,

lapse huvidest ja vajadustest lähtumine, inimväärikuse tagamine, diskrimineerimise vältimine, turvalisus ja kaitse, era- ja pereelu puutumatus, lapsesõbralik keskkond ja suhtlemine ning menetluse kiirus. Laste jaoks on vahendus osa juhtumi menetlusest ja lahendusest tervikuna, mistõttu nad ootavad, et see toimuks oluliselt kiiremini. Samuti on lastel ootus lapsesõbraliku kohtlemise järele igas juhtumi menetlemise etapis nii õigussüsteemis kui ka sellega haakuvates institutsioonides.

Uurimistulemuste tõlgendamisel on oluline arvestada, et valimi moodustasid lapsed, kes osalesid vahenduses vabatahtlikult ning olid selle suhtes eeldatavasti avatud ja positiivselt meelestatud. Samuti oli valim liialt väike, et teha olulisi üldistusi kannatanute ja toimepanijate spetsiifilisemate vajaduste kohta. Uuring ei seostanud laste kogemusi ja vajadusi juhtumi asjaoludega, mis aga võib taastava õiguse protsessi mõjutada. Edaspidi vajaks põhjalikumalt käsitlemist laste osalus taastava õiguse praktikas lähtuvalt nende rollist, samuti tuleks analüüsida seoseid laste vajaduste ja juhtumi aspektide vahel.

Kokkuvõtteks võib väita, et taastava õiguse kohaldamine Eestis aitab saavutada lapsesõbraliku õiguse eesmärgi ning taastavat õigust omakorda rakendatakse lapsesõbraliku õiguse printsiipidest lähtuvalt. Nagu aga uuring näitas, on veel võimalusi ja viise muutmaks riigi praktikat alaealistega seotud juhtumite käsitlemisel lapsesõbralikumaks. See omakorda suurendab laste heaolu, ennetab õigusrikkumisi, ennetab nii kannatanute taasohvristamist kui ka toimepanijatele tarbetute kahjude tekitamist ning loob ühiskonnas õiglus- ja turvatunnet.

KADRI ANN SALLA

Politsei- ja Piirivalveamet, Põhja prefektuuri teabebüroo juht

E-post: kadri-ann.salla@politsei.ee

Kadri Ann Salla omandas magistrikraadid sotsioloogias Tallinna Ülikoolis 2010. aastal ning sisejulgeolekus Sisekaitseakadeemias 2023. aastal. Kadri Ann töötas kuus aastat Sisekaitseakadeemia politsei- ja piirivalvekolledžis, täna on ta ametis politseis, lisaks on ka vabatahtlik vahendaja ja taastava õiguse koolitaja.

KASUTATUD ALLIKAD

- Allan, A., Beesley, M. S., Attwood, B. & McKillop, D., 2014. Apology in Restorative and Juvenile Justice. *Psychiatry, Psychology and Law*, 21(2), pp. 176–190.
- Barnard, A., McCosker, H. & Gerber, R., 1999. Phenomenography: A Qualitative Research Approach for Exploring Understanding in Health Care. *Qualitative Health Research*, 9(2), pp. 212–226.
- Bolitho, J. & Freeman, K., 2016. *The use and effectiveness of restorative justice in criminal justice systems following child sexual abuse or comparable harms*. Report for the Royal Commission into Institutional Responses to Child Sexual Abuse. University of New South Wales.
- Bradshaw, W., 2005. Restorative Justice Dialogue: The Impact of Mediation and Conferencing on Juvenile Recidivism. *Federal Probation*, 69(2), pp. 15–21.
- Braithwaite, J., 2002. *Restorative Justice & Responsive Regulation*. New York: Oxford University Press.
- Butler-Kisber, L., 2010. *Qualitative inquiry: Thematic, narrative and arts-informed perspectives*. London: Sage.
- Carr, N., 2015. Contingent Legitimacy: Community Sanctions in Northern Ireland. Rmt: G. Robinson & F. McNeill, toim-d *Community Punishment: European Perspectives*. Routledge, pp. 114–135.
- Chapman, T., Gellin, M., Aertsen, I. & Anderson, M., 2015. *Protecting Rights, Restoring Respect and Strengthening Relationships: European Model for Restorative Justice with Children and Young People*. European Forum for Restorative Justice.
- Clamp, K., 2019. Restorative policing for the 21st century: historical lessons for future practice. Rmt: Gavrielides, T, toim. *Routledge International Handbook of Restorative Justice*. New York: Routledge, pp. 177–192.
- Council of Europe, 2018. *Recommendation CM/Rec (2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808e35f3 [Kasutatud 05.03.2023].
- Cunneen, C. & Hoyle, C., 2010. *Debating Restorative Justice*. Oxford: Hart Publishing.
- Daly, K., 2008. Girls, Peer Violence, and Restorative Justice. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 41(1), pp. 109–137.
- Doak, J. & O’Mahony, D., 2010. Developing mediation and restorative justice for young offenders across Europe. *Juvenile justice systems in Europe: current*

- situation and reform developments*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, pp. 1717–1746.
- Dünkel, F., Horsfield, P. & Păroşanu, A., 2015. *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*. European Forum for Restorative Justice.
- Eder, D. & Fingerson, L., 2001. Interviewing children and adolescents. Rmt: J. F. Gubrium & J. A. Holstein, toim-d *Handbook of Interview Research: Context & Method*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, pp. 181–201.
- Espenberg, K., Kiisel, M., Lukk, M., Soo, A., Themas, A., Themas, E. & Villenthal, A., 2017. *Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Euroopa Komisjon, 2010. *European Textbook on Ethics in Research*. Teadusuuringute ja innovatsiooni peadirektoraat. Publications Office. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://data.europa.eu/doi/10.2777/51536> [Kasutatud 05.03.2023].
- Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta, 2012. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.lastekaitseliit.ee/wpcontent/uploads/2011/04/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf [Kasutatud 10.04.2023].
- Euroopa Parlament ja nõukogu, 2012. *Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/29/EL, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK*. Euroopa Liidu Teataja. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/et/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029> [Kasutatud 03.01.2023].
- FRA (European Union Agency for Fundamental Rights), 2017. *Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly-justice-children-s-perspective_en.pdf [Kasutatud 20.05.2023].
- Flick, U., 2009. *An Introduction to Qualitative Research*. London, California, New Delhi, Singapore: SAGE Publications Ltd.
- Gavrielides, T., 2019. Victims and offenders' perceptions and experiences of restorative justice: The evidence from London, UK. Rmt: T. Gavrielides, toim *Routledge International Handbook of Restorative Justice*. New York: Routledge, pp. 105–126.
- Gornischeff, K., Saia, K., Toros, K. & Ülviste, E., 2018. Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni ja selle põhimõtete rakendamine Eesti õigussüsteemis alaealiste õigusrikkujate juhtumite kohtulahendite näitel. *Acta Politica Estica*, 9, lk 24–62.

- Hartmann, A., 2019. Victims and restorative justice: bringing theory and evidence together. Rmt: T. Gavrielides, toim *International Handbook of Restorative Justice*. New York: Routledge, pp. 127–144.
- Hopkins, B. S., 2006. *Implementing a restorative approach to behaviour and relationship management in schools – the narrated experiences of educationalists*. PhD thesis. University of Reading.
- Hopkins, B. toim., 2015. *Restorative Theory in Practice: Insights Into What Works and Why*. London; Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- International Juvenile Justice Observatory, 2018. *Implementing Restorative Justice with Child Victims*.
- Johanson, A. ja Välba, H., 2021. Taastav õigus – konfliktivahendus. Ettekanne. Tallinn, Sotsiaalkindlustusameti 8.06.2021 seminar: Ohvriabi vabatahtlike võrgustiku seminar.
- Justiitsministeerium, 2017. *Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) eelnõu seletuskiri*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eel-noud/eelnou/56a447c6-1e2a-4243-a488-4647f80062eb> [Kasutatud 03.04.2023].
- Justiitsministeerium, 2018. *Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.just.ee/media/754/download> [Kasutatud 19.01.2023].
- Justiitsministeerium, 2022. *Taastava õiguse kontseptsioon*.
- Järv, E., Rajaveer, L. & Pilvet-Petrov, K., 2021. *Alaealise õigusrikkuja kasutajateekonna ja kogemuse analüüs*. Rakendusliku Antropoloogia Keskus. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/alaealise_oigusrikkuja_kasutajateekonna_ja_kogemuse_analuus._rak_2021_0.pdf [Kasutatud 23.05.2023].
- Kaldur, K., Karu, M., Meieorg, M. & Käsper, K., 2015. *Child Participation in Justice: Estonia. Social Fieldwork Research Report*. Tartu: Institute of Baltic Studies.
- Laherand, M.-L., 2008. *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp.
- Latimer, J., Dowden, C. & Muike, D., 2005. The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis. *The Prison Journal* 85(2), pp. 127–144.
- Lipsey, M. W., 2009. The Primary Factors that Characterize Effective Interventions with Juvenile Offenders: A Meta-Analytic Overview. *Victims & Offenders: An International Journal of Evidence-based Research, Policy, and Practice*, 4(2), pp. 124–147.

- Marder, I. D & Forde, L., 2022. Challenges in the Future of Restorative Youth Justice in Ireland: Minimising Intervention, Maximising Participation. *Youth Justice*, 0, pp. 1–25.
- Markina, A. ja Salla, K. A., 2022. Vahenduse tänase praktika ja sobivate mudelite analüüs. Uuringuraport. Tartu Ülikool.
- Marshall, T. F., 2003. Restorative Justice: an Overview. Rmt: Johnstone, G. toim. *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources and Context*. UK: Willan Publishing, pp. 28–45.
- Matthews, B. & Ross, L., 2010. *Research Methods: A Practical Guide for the Social Sciences*. First Edition. England: Pearson Education Canada, pp. 28–45.
- Mayall, B., 2000. The Sociology of Childhood in Relation to Children's Rights. *The International Journal of Children's Rights* 8(3), pp. 243–259.
- Menkel-Meadow, C., 2007. *Restorative Justice: What Is It and Does It Work?* Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper, 1005485.
- Ohvriabi seadus* (2022), RT I, 06.01.2023.
- Robinson, A., 2014. *Foundations for Youth Justice. Positive Approaches to Practice*. Policy Press.
- Roche, D., 2003. *Accountability in Restorative Justice*. University Press: Oxford.
- Siseministeerium, 2020. Siseturvalisuse arengukava 2020–2030. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.siseministeerium.ee/et/STAK2030> [Kasutatud 15.12.2022].
- Snacken, S., Bauwens, A., Smit, D. van Z., Tournel, H. & Machiels, R., 2015. Prisons and punishment in Europe. Rmt: S. B. Body-Gendrot, M. Hough, K. Kerezi, R. Lévy, & S. Snacken, toim-d *The Routledge Handbook of European Criminology*. Routledge, pp. 422–452.
- Sotsiaalkaitseminister, 2023. Taastava õiguse teenuste osutamise tingimused ja kord. Määrus.
- Sotsiaalkindlustusamet, 2021. *Taastava õiguse ABC – abiks vahendajale*.
- Strang, H. & Sherman, L. W., 2003. Repairing the harm: Victims and restorative justice. *Utah Law Review*, 15(1), pp. 15–42.
- Tamm, K. ja Salla, K. A., 2016. *Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs*. Kriminaalpoliitika analüüs, Justiitsministeerium. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/laste-toime-pandud-suutegudele-reageerimise-analuus> [Kasutatud 20.03.2023].
- Vanfraechem, I., Bolívar, D. & Aertsen, I., 2015. *Victims and Restorative Justice*. London: Routledge.

- Walgrave, L., 2003. Restorative justice for juveniles: just a technique or a fully fledged alternative? Rmt: Johnstone, G. toim. *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources and Context*. UK: Willan Publishing, pp. 255–269.
- Zehr, H., 2003. Retributive justice, restorative justice. Rmt: Johnstone, G. toim. *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources and Context*. UK: Willan Publishing, pp. 69–82.

EETIKA ÕPETAMINE KINNIPÉETAVATELE: PILOOTPROGRAMMI ÜLEVAADE

KAAREL KRAUS

Võtmesõnad: vangistus, taasühiskonnastamine, eetika

DOI: <https://doi.org/10.15158/6mdr-5m25>

Ülevaade. Vangistuse täideviimise üheks kõige olulisemaks eesmärgiks on kinnipeetavate taasühiskonnastamine. Taasühiskonnastamise parimaks viisiks loetakse individuaalset nõustamist, kuid see on aja- ja ressursimahukas. Selleks on vanglad leidnud võimalused, kus mitmed vangid saavad samaaegselt osaleda: nendeks eelkõige hariduse omandamine ja erinevad riskipõhised sotsiaalprogrammid. Mõlemad on väga efektiivsed ja on end ajas tõestanud kui taasühiskonnastamist toetavate tegevustena. Autor on kaks valdkonda ühendanud ja viinud Tallinna Vanglas kolmel korral läbi eetikateemalise programmi kinnipeetavatele. Eetikateemalisi programme on ühiskonnas mitmetes eluvaldkondades korraldatud, kuid vanglates üle maailma vaid üksikud korrad. Artikkel annab ülevaate, millisel on Eestis pilootprogramm läbi viidud ja milliseid teemasid kinnipeetavatega arutatud, samuti annab hinnangu, kas sellisel programmil võiks olla Eesti vanglasüsteemis kohta.

TEACHING ETHICS TO INMATES: OVERVIEW OF THE PILOT PROGRAM

KAAREL KRAUS

Keywords: imprisonment, rehabilitation, ethics

Overview. The reintegration of prisoners into society is a fundamental goal of imprisonment. While individual counseling is optimal for this purpose, it demands considerable time and resources. Prisons have found ways how to engage multiple prisoners simultaneously, notably through educational initiatives and risk-based social programs. Both are highly effective and have proven themselves over time as activities that support resocialization. Combining these approaches, the author conducted an ethics program at Tallinn Prison. Although ethics-related programs are prevalent in various societal spheres, they are rare within prisons worldwide. This article reviews the pilot program's implementation in Estonia, discusses topics covered, and assesses its viability in the Estonian prison system.

SISSEJUHATUS

Vangistusseaduse § 6 lõike 1 kohaselt on vangistuse täideviimise üheks eesmärgiks kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele (Vangistusseadus, 2000). Kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele on vangistuse täideviimise põhieesmärk ning tähendab karistuse sellist täideviimist, mis peab andma vangistatule võimaluse tulla edaspidises elus toime sotsiaalselt vastutavana ilma õiguskorda rikkumata, mis tähendab karistatu resotsialiseerimist, tema taasloomumist ühiskonda vähemalt sel määral, et ta ei pane toime uusi kuritegusid (Madise *et al.*, 2014, lk 40). Cid (2005, p. 148) nendib, et vangidele peaks võimaldama karistuse kandmise ajal osaleda programmides, mis aitaksid pärast karistuse ärakandmist ühiskonda naasta, nimetades seda protsessi taasühiskonnastamiseks.

Võib öelda, et kui taasühiskonnastamisel on vangistuse täideviimisel keskne koht, siis kindlasti on tal ka positiivne mõju ka retsidiivsusnäitajatele. Broadhurst *et al.* (2018, p. 400) on defineerinud retsidiivsust kui vanglast vabanenud isiku uuesti vahistamist, mis hõlmab ka süüdistuste esitamist. Kuigi viimaste aastate lõikes on retsidiivsusmäär olnud stabiilne, on siiski vanglates viibivate isikute arv aja jooksul vähenenud (Ahven *et al.*, 2017, lk 13–14, 31; Justiitsministeerium 2022a). Meelevaldselt võiks justkui väita, et vanglas viibivate isikute arv on vähenenud taasühiskonnastavate tegevuste tulemusena, kuid Ahven *et al.* (2017, lk 8) põhjendavad, et näitajaid võivad mõjutada ka võrreldavate aastate jooksul aset leidnud õigusliku määratluse muutumised, kriminaalmenetlused, samuti inimeste aktiivsus kuritegudest teavitamisel ning menetlusasutuste suutlikkus juhtumite menetlemisel. Siiski ei saa ka taasühiskonnastavate tegevuste rolli vanglas selles kõiges alahinnata.

Retsidiivsusnäitaja alandamises võib kindlasti näha ka vangistuses viibivatele isikutele mõtestatud tegevuse pakkumine. Cullen *et al.* (2011, pp. 60–61) märgivad, et kui kinnipeetavatele ei võimaldata taasühiskonnastavaid tegevusi, siis nende retsidiivsus juba eos tõuseb. Seetõttu peaksid kõik, sh ka kõrge riskiga kurjategijad, osalema vangistuse ajal taasühiskonnastavates sotsiaalprogrammides.

Et taasühiskonnastavaid tegevusi tulemuslikult läbi viia, tuleb luua kinnipeetavate jaoks motivatsioon muutumiseks. Bullocki ja Bunce'i (2020, p. 123) hinnangul ei ole vanglad teinud palju, et luua kinnipeetavatele positiivset keskkonda, mis motiveeriks neid muutma oma suhtumist kuritegevusse. Arvestades, et 79% vanglas viibivatest isikutest vanglateskeskkonnaga on varem kokku puutunud (Justiitsministeerium, 2022b), on oluline, et vangla tegevus oleks suunatud sellele, kuidas ühiskonnas õiguskuulekalt toime tulla.

Parimaks taasühiskonnastavaks tegevuseks peetakse individuaalset nõustamist, kuid see on ka kõige aja- ja ressursimahukam tegevus ning vanglateenistus ei suuda individuaalset nõustamist kõigile kinnipeetavatele pakkuda. Seetõttu on vaja kasutada teisi viise, mis võimaldaks mitme kinnipeetava samaaegset kaasamist. Leian, et selles kontekstis on põhilised kaasamise viisid hariduse omandamine ja sotsiaalprogrammi-des osalemine.

1. TEOREETILINE TAUST

1.1. Haridus ja sotsiaalprogrammid

Hariduse omandamine vanglas on oluline taasühiskonnastamisel, aidates kinnipeetavatel omandada vajalikke oskusi ning parandada nende tööalast konkurentsivõimet. Ilchukwu ja Ugwuozori (2017, p. 2) hinnangul on kinnipeetava taasühiskonnastamisel hariduse omandamine võtmetähtsusega, sest see aitab tõhusamalt kasutada karistusaega, täita lüngad, mis jäid varasemast õpiajast, ja muuta ka isiklikke hoiakuid. Baranger *et al.* (2018, pp. 509–510) täiendab, et vanglas hariduse omandamine aitab kaasa inimese enesearengule, vastupanule keerulistes olukordades ja mõjuvõimu tõstmist. Lisaks on Ellison *et al.* (2017, p. 125) leidnud, et vanglahariduses osalemine vähendab retsidiivsuse tõenäosust ligikaudu ühe kolmandiku võrra ning vanglaharidusega tegelenutel on 24 protsenti suurem tõenäosus leida tööd kui neil, kes seda teinud ei ole. Ellisoni jt uuring on tehtud väheste andmete pinnalt ja suuresti USA näitel, mis tähendab, et me ei saa teha lõplikke järeldusi, kuid võib aimata võimalikku soovitud mõju nii retsidiivsusele kui ka hilisemale tööhõivele.

Vanglates on eri tüüpi probleemide puhuks välja töötatud mitmeid sotsiaalprogramme, mida korraldavad vastava väljaõppega spetsialistid. Need programmid keskenduvad erinevatele riskiteguritele, nagu näiteks sõltuvusprobleemid, sotsiaalsete oskuste arendamine, väärtushinnangute ja hoiakute mõjutamine ning vägivalda vähendamine (Savitš *et al.*, 2016, lk 9). Seega tegeletakse konkreetselt isiku riskikäitumisega.

Kuigi sotsiaalprogrammid täidavad oma eesmärgi, vajaksid nad kaasajastamist või n-ö eestistamist, sest paljud programmid on loodud teistes riikides ega pruugi mõningates olukordades sobituda Eesti inimese iseloomuga (Elias, 2022, lk 61). Samuti võivad mõnikord sotsiaalprogrammid olla kinnipeetavale justkui vanglate poolt peale surutud, samal ajal mitte arvestades, mida kinnipeetavad tegelikult vajavad (Drake, 2012, p. 101).

Et saavutada taasühiskonnastamisel ja ka retsidiivsuse näitajates veelgi paremaid tulemusi, võiks hariduse ja sotsiaalprogrammid ühendada. Selleks on autor loonud ja läbi

viinud eetikateemalise programmi kinnipeetavatele. Et hinnata, kas sellel võiks olla positiivne mõju, tuleb vaadelda, milline on eetikateemalise programmi mõju vabas ühiskonnas.

1.2. Eetikateemalised programmid ja nende mõju vabas ühiskonnas

Eetikateemalisi programme viiakse eri huvigruppidele läbi regulaarselt (nt meedikud, ärietika jne). Küll aga ei ole vanglates eetikateemalised programmid või arutelud kinnipeetavatele väga levinud. Töö autorile teadaolevalt on üle maailma eetikateemalisi programme kinnipeetavatele läbi viidud vaid üksikud korrad.

Et hinnata, millised võivad olla ühe eetikateemalise programmi mõjud ühiskonnas või kinnipeetavale, tuleb esmalt mõista, mida eetika tähendab.

Eetika on õpetus moraalist ja moraal on õpetus elust. Eetika on õpetus moraalist, kasutades filosoofia meetodeid. Moraal sisaldab uskumisi õigest ja valest tegutsemisest ning heast ja halvast isikust või isiksusest. Eetika on süstemaatilisuse ja ratsionaalsuse otsimine moraalsetele küsimustele, mis on tihti ühed kõige raskemad küsimused, mida me küsida saaksime. Moraaliprobleemid on sageli rasked, vaidlusi tekitavad ja keerulised, kuid eetika annab lootust neis keerulistes oludes leida õigeid vastuseid. (Pojman & Vaughn, 2022, p. 1)

Pojman (2005, lk 15) leiab, et eetika võib meid vabastada eelarvamustest ja dogmatismist; see esitab põhjalikke süsteeme, mille alusel suunata meie isiklike otsustusi. Eetika kujundab moraalset maastikku, et saaksime küsimusi korrastada ning moraaliprobleemide üle selgemini ja kindlamalt mõelda. Eetika aitab meie vaimul selgusele jõuda, kuidas on meie põhimõtted ja väärtused omavahel seotud – ning ennekõike annab ta meile juhised selle kohta, kuidas elada.

Otsuseid õige ja vale vahel tehakse sisemisest intuitsioonist lähtudes. See aga eeldab, et inimesel on olemas varasem kogemus olukorra lahendamisel. Kui aga hetkel tekkinud eetilise dilemma lahendamiseks varasemat kogemust ei ole, siis lähtutakse sellest, kuidas sarnaseid või lähedasi olukordi on lahendatud või peaks lahendama. (Griffin, 2022, pp. 250–254)

Griffini väljatoodu pinnalt näib väga oluline, et isik, kes (eetiliselt) dilemmat lahendab, on saanud läbi arutada või mõelda, mis ühes või teises olukorras võiks olla õige või vale lähenemine. Selleks oleks väga hea, kui grupiarutelu on erinevaid teemasid erinevate inimeste vahel arutatud.

Vahel võib tunduda, et kellegi teise probleemi võib minul olla keeruline lahendada, sest see ei ole minuga juhtunud ja see olukord ei saa minuga juhtuda ka. Sellises olukorras pakub Nagel (2023, pp. 47–50) välja, et õige ja vale dilemma tekkimise korral tuleks kasutada universaalset küsimust: „Kuidas sulle meeldiks, kui keegi sinuga samamoodi teeks?“ Sellises olukorras peaks plaanitava tegevuse puhul tegija end ohvri (või kannataja) rolli seadma. Selliselt ei mõtle inimene mitte ainult enda huvide peale, vaid ka teiste omadele, st kas ta teeb neile pigem head või halba.

Paraku ei pruugi eetika meile alati anda adekvaatseid vastuseid nii olulistele küsimustele nagu mis on (elus) õige, mis vale. Eetikakriitikud on eetika kohta välja toonud, et eetika on „pehme“ valdkond, mis on üles ehitatud vaid subjektiivsele arvamusele, nende arvates ei saa eetilisi väärtusi kõik inimesed ja igas olukorras samamoodi hinnata (Souryal, 1998, p. 61).

Arvestades, et eetikal on ka oma nõrkusi, on eriti oluline mõista ja aru saada, milline on olnud seniste eetikateemaliste programmide mõju neis programmides osalenu-tele. On mõistetav ka asjaolu, et programme on läbi viinud erinevad isikud, kes kõik kasutavad oma programmis erinevat õpetamismetoodikat. Samuti võib sisu olla erinev. Ka programmides osalejad on olnud eri eluvaldkondadest ja erineva sotsiaalse taustaga. Sellest lähtuvalt võib väita, et osa eetikateemalisi programme töötab väga hästi, samal ajal kui teised on ebaefektiivsed. Samuti on ääretult keeruline hinnata eetikateemaliste programmide mõju, sest mõju hindamise mõõdikud on olnud erinevad (Mumford *et al.*, 2015, p. 55).

Tsa (2013, p. 10) toob doktoritöös välja, et kuigi on mitmeid uuringuid, mis käsitlevad eetika õpetamise tähtsust ja on seeläbi pakkunud välja mitmeid eetikaõpetuse ees- märke ja struktuure, on tehtud vaid mõned üksikud, et uurida eetikaõpetuse mõju ja tulemusi. Siiski on teaduskirjanduses mõningatel juhtudel eetikateemaliste prog- rammide mõju hinnatud. Kreismann ja Talaulicar (2021, p. 77) toovad oma uurimuses välja, et eetikateemalistest programmist 71% on avaldanud positiivset mõju ning ainult 1% (üks juhtum 1998. aastal) on avaldanud negatiivset mõju. Selle uurimuse pinnalt võib järeldada, et üldjuhul võib ja saab eetikateemaliste programmide mõju hinnata positiivseks.

Me võime eeldada, et ajas on eetikateemalised programmid muutunud üha efek- tiivsemaks ja täidavad rohkem püsitatud eesmärke. Samas võib ka juhtuda, et kuigi eesmärki ei täideta, siis on programmil ka muu mõju. Näiteks on uuritud meditsiini- valdkonnas, kuidas on mõjunud õdedele eetikateemalise programmi läbimine. Seitsmenädalase programmi käigus käsitleti moraalset tundlikkust ja kriitilist mõtle- mist. Programmi peeti edukaks – patsientide hooldamine ja tähelepanelikkus nende

suhtes kasvas. Küll aga ei märgatud muutusi moraalse tundlikkuse ja kriitilise mõtlemise üldises tasemel. (Yeom *et al.*, 2017, p. 651)

Sellest võib omakorda järeldada, et programmil võib olla ka varjatud mõju. Vahel ei suuda programm täita püstitatud eesmärgi, kuid saavutab seeläbi mõne teise (positiivse) väljundi. Siiski peetakse aga eetikateemalise programmi üheks tulemuseks asjaolu, et muutub osaleja kriitiline mõtlemine.

Baykara *et al.* (2015, p. 673) hinnangul võib eetikateemalise programmi läbimine aidata programmi lõpetanutel oluliselt lihtsamalt märgata eetilisi probleeme ja teha seejuures eetilisi otsuseid. Küll aga toob ta välja, et eetikateemaliste programmide sisu mahtu peaks tõstma, et saavutada soovitud tulemus.

Võib väita, et eetikateemalistel programmidel peaks olema kaks olulist eesmärki – kriitilise mõtlemise parandamine ning eetiliste probleemide hõlpsam märkamine ja otsuste tegemine. Sellised omadused võivad programmi läbinut oluliselt tulevikus aidata erinevate käitumisotsuste tegemisel.

1.3. Eetikateemalised programmid vanglas

Eestis ei ole kinnipeetavatele varem eetikateemalist programmi korraldatud. Autorile teadaolevalt on korraldatud kaks eetikateemalist programmi, millest üks on korraldatud 2017. aastal Lõuna-Aafrika Vabariigis ja teine 2019. aastal Šveitsis.

Lõuna-Aafrika Vabariigi näide

2017. aastal viis eetikateemalise programmi läbi Fikile M. Mnisi Witswatersrandi Ülikoolist Johannesburgis, Lõuna-Aafrika Vabariigis. Mnisi (2019, p. 84) otsis pilootprogrammi abil vastust küsimusele, kuidas õpetada eetikat vanglas selliselt, et mõjutada õigusrikkude otsusetegemist taasühiskonnastamise ja muutuste eesmärgil. Mnisi seadis eesmärgi ärgitada kinnipeetavates kriitilist mõtlemist, rehabiliteerida õigusrikkudeid ning muuta seda, kuidas nad mõtlevad, otsuseid langetavad ning ennast ja oma kogukonda laiemalt näevad.

Programmi said osalejad registreeruda vabatahtlikult ja kokku osales programmis 40 isikut. Mnisi tõi lisaks välja, et paljudel kursusel osalejatel oli samaaegselt teisi kohustusi, nagu koolis käimine, mis mõjutas, aeg-ajalt kinnipeetavate kursusel osalemist. Programmist osavõtjad olid erineva karistusajaga (Mnisi, 2019, pp. 85, 87, 88).

Programm kestis kokku 12 nädalat – septembrist kuni poole detsembrini 2017. aastal. Ühe kohtumise kestuseks oli umbes neli tundi, kohtuti korra või kaks nädalas.

Programmi meetoditena kasutas Mnisi PowerPointi esitlusi, diskussioone ja debatte, avatud küsimusi, grupiarutelusid, samuti praktilise tegevusena enesepeegelduse kirjapanekut päevikusse. (Mnisi, 2019, p. 85, 88)

Mnisi konstrueeris programmi kolmes osas: 1) teemad, mis käsitlesid eetika ja moraalil suhet, eetika ja seaduse suhet; 2) Ubuntu põhimõtted koos näidetega; 3) päeviku täitmine, kus osalejad panid kirja oma kogemusi Ubuntu põhimõtete rakendamisel igapäevaelus. Eelnevalt nähtub, et Mnisi lähenemine oli väga tugevalt seotud Ubuntu järgimisega. Filosoofiline printsiip Ubuntu on nii moraalne kui ka eetiline põhimõte ning seos Aafrika uskumuste, tavade, traditsioonide ja religiooniga. Ubuntu praktiseerides muutub inimene teatud määral moraalseks. Ubuntu väärtused on hoolivus, lahkus, harmoonia, kaastunne, vastastikune seotus, isetus, ühtsus, ohverdus, solidaarsus, lojaalsus, tõepärasus, vastastikkus, vabadus, õiglus ja väärikus. (Mnisi, 2019, pp. 85–86, 88)

Mnisi kasutas Ubuntu põhimõtteid teadlikult ja seda eelkõige põhjusel, et teha osalejatele programm suhestatavamaks, sest tegemist on Aafrika filosoofiaga. Ubuntu on tuttavad nii valgenahalised lõuna-aafriklased kui ka teistest piirkondadest pärit aafriklased. Mnisi ei soovinud teadlikult kasutada teisi eetilisi põhimõtteid, nagu utilitarismi või Kanti printsiipe, kuna neid võidakse tõlgendada kui salapärast akadeemilist valdkonda. (Mnisi, 2019, p. 92)

Mnisi toob välja, et kursuse lõppedes muutus osavõtjate analüüsi oskus, arenes kriitiline mõtlemine, moraalne arutluskäik ja käitumine. Sellele aitas kaasa osalejate eetiliste väärtuste praktiline rakendamine, nende isiklik peegeldamine ja arutlemine oma igapäevaste kogemuste taustal, aga ka osalejatele vabaduse andmine oma arvamuste ja teadmiste jagamisel. Paljud osalejad hakkasid muutma mõtteviisi ja suhtumist nii oma lähikondsete kui ka kaugemate suhtes. (Mnisi, 2019, p. 90)

Lisaks märkis Mnisi, et kaks osalejat vabanesisid peale programmi läbimist vanglast ja osalesid IAEE konverentsil, kus nad tegid ettekande, kuidas eetika aitas neil vangistuse viimastel kuudel paremini toime tulla. Lisaks rääkisid nad, kuidas on eetika aidanud neid pärast vanglast vabanemist paremini ühiskonda reintegreeruda. (Mnisi, 2019, p. 91)

Kas programm oli efektiivne retsidiivsuse vähendamise osas, on Mnisil (2019, pp. 92–93) raske hinnata, sest ainult mõni kinnipeetav oli vanglast peale programmi lõppemist vabanenud.

Šveitsi näide

2019. aastal viis Šveitsis Lenzburgi vanglas eetikateemalise programmi läbi ettevõtte-eetika õppejõud Dr Mathias Schüz Zürichi Rakenduskõrgkooli juhtimis- ja õigus-teaduskonnas (ZHAW) Winterthuris. Schüz (2019, p. 397) soovis programmi korraldamisega teadvustada kinnipeetavatele paremat eetilist käitumist ja tõsta seeläbi osavõtjate teadlikkust ning toetada ka osalejate resotsialiseerimise protsessi.

Programmi said kinnipeetavad registreeruda vabatahtlikult. Kokku sai programmist osa võtta 22 isikut. Huvi kursuse vastu oli suurem, kuid vähene ruum seadis omapool- sed piirangud. Kursusest osavõtjad olid erineva kuriteoliigiga. (Schüz, 2019, p. 397)

Eetikateemaline programm viidi läbi ühe päeva jooksul – kaks 1,5-tunnist loengut pooletunnise vaheajaga. Schüz ei ole otseselt välja toonud, milliseid meetodeid ta kursusel kasutas, kuid kirjeldusest tuleb välja, et aset leidis osavõtjate ja läbiviija vahe- line diskussioon, samuti erinevate harjutuste (testide) läbitegemine. Samuti ei ole ta välja toonud, millisel ta programmi üles ehitas. Ta kasutas diskussiooni, küsides eri- nevaid küsimusi, näiteks „Mis on teie jaoks hea ja kuri?“ ning „Millised kogemused on teil hea ja kurjaga?“. Samuti viis ta läbi empaatiatesti, mille käigus antakse osalejatele võimalus olla tegevusest puudutatud isiku rollis. (Schüz, 2019, pp. 397–399)

Schüz toob välja, et tema programmi lõppedes andsid osalejad rohkelt isiklikku tagasi- sidet nii vaheajal kui ka kursuse lõpus, mis julgustasid läbiviijat, et sedalaadi eetikakur- sused võiksid olla suure tähtsusega. Schüz on veendunud, et see on kinnipeetavatele oluline samm, et saada parem ülevaade oma tegevuse tagajärgedest, austada pare- mini ühiskonna üldiseid reegleid ja panna end hõlpsamini puudutatud isikute rolli. (Schüz, 2019, p. 399)

Võrdlus kahe programmi vahel

Eelnevast saab järeldada, et kahes programmis osalesid erineva karistusaja ja süü- teoga vangistatud isikud. Mõlemasse programmi said kinnipeetavad end vabataht- likkuse alusel ise kirja panna. See näitab ehedalt, et programme ei viidud läbi isiku riskikäitumisest lähtuvalt, vaid programmist said ja võisid osa võtta kõik, kes selleks soovi avaldasid. Sellisel saadi programmidesse isikud, kes programmides ise ka osa- leda soovisid, mitte ei suunanud vangla isikut programmi.

Võrreldes kahte programmi, olid nad erineva pikkusega – 12 nädalat vs. 3 tundi, kuid programmi pikkusest olenemata kasutati programmi läbiviimisel sarnaseid mee- todeid. Mõlemal juhul toodi välja, et diskussiooni osa oli oluline. Diskussioonile on

mõlemal juhul lisaks juurde lisatud erinevaid meetodeid, mida programmi läbiviija kasutas. Kasutati lisaks veel enesepeegeldusi ja tehti läbi eri tüüpi harjutusi.

Eri meetodite kasutamine aitas programmi läbiviijal jõuda programmile seatud eesmärgini, mis peaks aitama vanglas viibival isikul peale vabanemist ühiskonda valutumatult naasta. Mõlemal juhul on ühekordse programmi pinnalt raske hinnata, kas programm avaldas kinnipeetavate retsidiivsusele mõju või mitte. Kindlasti tuleks selleks programme korrata ja tulemusi pikema aja möödudes uuesti hinnata.

Kuigi kinnipeetav on keerukas, loov ja haavatav inimene, kes näitab üles uskumatut kannatlikkust ja meelekindlust (Shoemaker, 2020, p. 457), on eetikaprogrammidel ka tuvastatud teatud mõjud. Mõlemad korraldajad on välja toonud, et nad tunnetasid teatavat mõju kinnipeetavate mõtlemises-käitumises, mis on muutunud kriitilisemaks käitumisotsuste tegemisel. On ilmselge, et 12 nädala pikkuse programmi puhul on võimalik mõju efektiivsemalt hinnata kui 3-tunnise programmi puhul.

Mnisi programmi tulemustest nähtub, et eetikateemaline programm mõjutas kahte selles osalenut sellisel määral, et nad olid valmis oma kogemust konverentsil jagama, tuues välja, kuidas programmis omandatu neil vangistuse lõpus igapäevaeluga paremini toime aitas tulla. Lisaks on nad saanud rakendada õpitud põhimõtteid ka hiljem, vanglast vabanedes. Sellest võib järeldada, et nende jaoks avaldas programm positiivset mõju.

Arvestades, et nii Lõuna-Aafrika Vabariigis kui ka Šveitsis on eetikateemaline programm edukalt ja positiivsete mõjudega läbi viidud, on see olnud ajendiks ka Eestis kinnipeetavatele eetikateemalist programmi teha.

2. EETIKATEEMALISE PROGRAMMI KORRALDAMINE

2.1. Idee eetikateemaliseks programmiks kinnipeetavatele

Idee eetikateemalisest kursusest kinnipeetavatele tuli 2020. aasta sügisel tollasel vanglateenistuse juhil Priit Kamal pärast seda, kui ta oli tutvunud Mathias Schüzi artikliga Forum Strafvollzugis, mis kirjeldas eetikateemalise programmi korraldamist Šveitsis. Tollane vanglateenistuse juht pöördus ideega minu poole, et uurida, kas ma oleksin valmis nimetatud programmi ka Eesti vanglates läbi viima. Vastasin jaatavalt.

Ideest kasvas välja tööplan, kus lisaks minule ja vanglateenistuse juhile osales Justiitskolledži lektor-õppetool Maret Miljan ja Rostocki Ülikooli eetika nooremprofessor Johann-Christian Pöder. Üheskoos panime paika plaani, kuidas tuleks kursust läbi viia ja milliseid teemasid tuleks kindlasti planeeritavas programmis käsitleda. Programmi

läbiviimise aluseks võtsime Louis P. Pojmani teose „Eetika: Õiget ja väära avastamas“. Täpne programmi kava ja korraldus jäi minu teha.

Programmi planeerides otsustasin, et kõige optimaalsem oleks läbi viia 10 kohtumist, mille käigus jõuaks käsitleda levinumaid eetika valdkondi ja arutada läbi sellega seonduvad dilemmad. Iga kohtumise pikkuseks oleks umbes 1–1,5 tundi. Tunnid oleksid üles ehitatud viisil, et mina kui tunni läbiviija annan osalejatele põgusa ülevaate teemast ja seejärel hakkame arutama selle valdkonnaga seonduvaid dilemmasid. Vajadusel saab dilemmasid ka jooksvalt muuta.

Sai otsustatud, et kõige mõistlikum on eetikateemalist programmi korraldada Tallinna Vanglas. Ajaks sai planeeritud 2021. aasta suvi ning seda põhjusel, et minul kui kursuse läbiviijal on sel perioodil aega ja saan plaanitavasse programmi maksimaalselt panustada. Plaan oli läbi viia 1–2 kohtumist nädalas, iga järgneva kohtumise lepiksin kinnipeetavatega eraldi kokku.

2.2. Läbiviimine

Programmi on tänaseks läbi viidud 3 korda. Esimene kord tegin seda 2021. aasta suvel (19.07.–12.08.2021) ning 2023. aasta kevadel (14.04.–25.05.2023) ja sügisel (03.10.–08.11.2023). Paraku ei jõudnud 2021. aasta programm lõpuni, sest seoses koroonaviiruse levikuga paigutati osalejad eri osakondadesse ja nende programmi saatmine oleks olnud liialt ajamahukas ning oleks hõivanud suure osa programmi ajast.

Esimesel korral sai otsustatud, et programm korraldatakse ainult meessoost vahistatutele ning inspektor-kontaktisikud reklaamivad programmi vangidele. Vahistatud said end kirja panna vabatahtlikkuse alusel. Seejärel hindasime end kirja pannud isikute profiili – kuna tegemist oli vahistatutega, siis pidime viima miinimumini võimaluse, et isik vahepeal vabaneks või süüdimõistva kohtuotsuse saaks. 14 end kirja pannud vangist jäi järele 10, kellega oli plaanis programmi alustada.

Programmikohtumised oli plaanis korraldada õhtusel ajal peale vangide õhtust toitlustamist ja enne õhtust loendust. Arutledes Tallinna Vangla ametnikega, jõudsimme seisukohale, et see oli kõige mõistlikum aeg, sest siis ei ole vangid hõivatud mõne muu tegevusega. See aga tähendas, et ühe kohtumise kestus pidi piirduma ühe tunniga.

Kahjuks ei saanud siis planeeritud kümnet kohtumist läbi viia ning kuues kohtumine oli programmis viimane, sest enne järgmist kohtumist otsustati vanglas teha ulatuslik vangide ümberpaigutamine. Ümberpaigutamine oli seotud koroonaviiruse ja vaktsineerimisega. Kursust oleks saanud jätkata neli vahistatut, kuid ma ei pidanud

vajalikuks nelja inimesega kursust jätkata. Teavitasin programmi katkestamisest nii vange kui ka vanglat.

Teisel ja kolmandal korral said sihtrühmaks valitud süüdimõistetud meessoost kinnipeetavad. Kinnipeetavad said end programmi kirja panna vabatahtlikkuse alusel. Selleks pandi kinnipeetavate elusektsiooni üles kuulutus, mille kohaselt said kinnipeetavad programmi läbi inspektor-kontaktisiku registreeruda. Kinnipeetavate karistusajale või -liigile mingisuguseid piiranguid ei seatud. 2023. aasta kevadel registreerus programmi kokku 17 kinnipeetavat kahest erinevast üksusest. Lõpuks läbis programmi kokku 11 kinnipeetavat.

2023. aasta sügisel korraldatud programmi registreerus end algselt kuus kinnipeetavat ning arvestades kevadist programmi, võisin arvestada, et mõned kirjapandust võivad loobuda. Veel viimasel hetkel (nädal enne programmi algust) edastasin vangla üksuse juhtidele ja inspektor-kontaktisikutele täiendava e-kirja, milles palusin uurida kinnipeetavatel otse, kas nad sooviksid programmis osaleda. Seeläbi osales lõpuks programmis ja läbis programmi seitse kinnipeetavat.¹

2023. aastal korraldatud eetikateemalise programmi läbinutele oli lõpus ka tunnistus, mis osutus üllatavalt suureks motivaatoriks. Programmi eduka lõpetamise eelduseks oli 70% mahus osalemine – jätsin ülejäänud osa muudeks taasühiskonnastavateks tegevusteks, nagu kokkusaamised.

2.3. Programm

Programmi ehitasin üles eelkõige diskussioonide pidamisele. Nagu tuli välja nii Mnisi kui ka Schüzi programmi kirjeldustest, oli diskussioon ka nende põhimeetod. Diskussiooni peetakse ka kõige levinumaks ja efektiivsemaks õppevormiks, mis kirjanduses välja tuuakse, ning see aitab ka üksikisiku õpiprotsessile kaasa (Kreismann & Talau-lisar, 2021, p. 74). Lisaks on Lempert *et al.* (2012, p. 46) on välja toonud, et arutelu vormis korraldatud tunnid vanglas aitavad osalejatel kogeda maailma läbi teise isiku silmade ja seega asju paremini mõista, lisaks aitavad need teiste suhtes empaatiat kujundada.

Long (2010, pp. 54–55) täiendab, et dialoogi vorm ei ole pelgalt arutelupõhine lähenemine haridusele, kuigi suur osa sellest just arutelusid hõlmabki, vaid see on haridus, mille käigus ollakse dialoogis õpimaterjaliga. Dialoogi vormis õpe ei tähtsusta üle õpetajat ega õppijat, vaid on õppekeskne.

---

¹ Algupärasest kuuest, kes end kirja panid, lõpetas kolm.

Lisaks diskussioonidele näitasin tundides ette valmistatud slaide (dilemmasid) ja videoid, mis aitaks käsitletavaid teemasid selgemalt mõista. Järgnevalt toon välja, mida täpsemalt eetikateemalises programmis käsitlesin.

Esimene kohtumine

Alustasin programmi kaasusega, mis küsis vangidelt, et kas nad sooviksid viibida vanglas, kus riik tagab ainult toidu (nn Lõuna-Ameerika vangla, kus vanglas ametnikke ei ole ja toit antakse korra nädalas peaukse vahelt sisse. On ainult müürid, mille alt/pealt ei ole võimalik läbi saada). Juurde näitasin videot eluolust Boliivia vanglas. See tekitas ootamatult pika arutelu. Üks vang jagas enda hiljutist Peruu vanglas viibimise kogemust, mis elavdas arutelu. Teine vang, kes arutelule hoogu juurde andis, oli (endine) organiseeritud kuritegevuse liige, olnud vangistuses nii Patarei Vanglas kui ka Viru Vangla tugevdatud järelevalve osakonnas (rahvasuus tuntud ka kui Supermax-osakond). Võib väita, et kinnipeetav oli oma argumentatsioonis väga tugevate kriminaalsete hoiakutega, kohati isegi ülistades vanglasisest subkultuuri. Nii haarati sama mõtteviisiga kaasa ka teisi osalejaid sama arvama – nad justkui sooviksid olla vanglas, kus toimuks olelusvõitlus kinnipeetavate vahel.

Kui mõni üksik osaleja arvas, et temale meeldiks selles isereguleerivas vanglas karistust kanda, siis valdav enamus oli siiski seisukohal, et nüüdisaegne Eesti vangla on oluliselt parem koht, kus karistust kanda. Küll aga toodi välja ka praeguse vangla probleemid. Pea kõik tõid välja, et suurim probleem on ametnike suhtlemine kinnipeetavatega. Toodi välja, et paljud ametnikud on oma suhtluses kinnipeetavatega üleolevad ega suhtu kinnipeetavatesse kui inimestesse, vaid kui pättidesse.

Esimese kohtumise pinnalt võis märgata, et mõned vangid olid vaiksed ja tunni jooksul ei rääkinud, kuid nad ei olnud passiivsed. Oli näha, et nad kuulasid ja mõtlesid kaasa. Ülejäänud kõik rääkisid ja arutasid kaasa. Tõenäoliselt oli tegemist sisseelamisega.

Esimene kohtumine oli eetikateemalise programmi stardipositsiooni hindamine – milised on isikute maailmavaated ja kuidas nad mingisuguseid käitumisotsuseid teevad. Kohtumise pinnalt sain väita, et grupis olevad isikud tahavad oma mõtetes olla maailmapäästjad (näiteks uppuvale inimesele lähleksid nad mõtlemata appi), kuid samas ei suuda nad oma otsuseid loogiliselt põhjendada (miks ma olen valmis jätma oma lähedased, et tuntuks saada?) ja toimivad suuresti esmase emotsiooni pinnalt (kui mulle meeldib mingisugune konkreetne tegevus, siis ma seda ka teen ... muu ei huvita).

Teine kohtumine

Teisel kohtumisel oli tunni teemaks eetika täpsemalt. Tunnis arutasime, milline on osavõtjate arusaam eetikast ning kuidas nemad eetika mõistet mõtestavad. Ühisel arutelul jõudsid kinnipeetavad peaaegu eetika mõiste tähenduseni, kuid vajasid mõningast toetust. Mõiste tuumani jõudsid nad iseseisvalt. Tekkis ka arutelu mõiste enese üle.

Tunnis kasutasin näidetena palju päevakajalisi uudiseid, uurides seejuures osalejatelt, kas tegemist on eetilise olukorraga või mitte (nt olukorrad Tokyo olümpiamängudel²; sportlaste dopinguga kasutamise lubatavus ja eetilisus; presidendivalimised³ jmt teemad), samuti arutasime läbi näiteid ja kaasuseid igapäevaste käitumisotsuste üle (nt kui autot ei tule, kas on lubatav punase tulega üle tee minna? Kas on lubatav ka sinu (oletataval) 10-aastaselt lapsel? jmt).

Ühe teemana käsitlesime teisel kohtumisel Kitty Genovesi juhtumit.⁴ Eelnevalt sai osalejatele selgitatud, et tegemist võib olla reaalse sündmusega ja võib olla tegemist ka müüdiga. Kaasust analüüsisime püüdsime jõuda selgusele, et kuidas oleks tunnis osaleja käitunud, kui tema oleks olnud inimese asemel, kes näeb pealt võõra inimese ründamist, st kas ta oleks olukorrale reageerinud või mitte. Kõikidel kordadel (eriti esimesel korral) üllatas mind saadud vastus – kõik oleksid valmis minema võõrale inimesele appi.⁵ Arutelu käigus jõudsim korra olukorrani, et appi ollakse valmis minema isegi siis, kui endal oleks mingisugune vigastus (nt käsi kipsis).

Küll aga tuli arutelu käigus välja mõningate kinnipeetavate väga tugev kriminaalne mõtteviis. Näiteks ei olda teatud juhtudel nõus politseisse helistama, et teavitada asjaolust, et kedagi tänaval rünnatakse. Selleks valitakse ükskõik milline muu vahend, kuidas hädasolijat aidata. Mõni oli seisukohal, et politsei poole ei pöördu ta elus mitte

---

² Samal ajal toimusid Tokyo olümpiamängud.

³ 2021. aasta suvel toimusid Eestis presidendivalimised, 31.08.2021 nimetati presidendiks Alar Karis.

⁴ Hilisõhtul pussitati New Yorgi Queensi linnaosas noort naist Kitty Genoveset tema kodukandis. Teda rünnati kolm korda järjest, samal ajal kui 38 lugupeetud, seadusekuulekat kodanikku seda pealt nägid ja kuulsid. Naise naabrid jälgisid oma magamistubade akendest umbes 35 minutit, kuidas ründaja talle kallale tungis, teda pussitas, siis eemaldus ja tuli tagasi, et veel kaks korda rünnata, kuni naine lõpuks suri. Keegi ei tõstnud telefoni, et kutsuda politsei; keegi ei karjunud kurjategija peale; keegi ei läinud ohvrile appi. Viimaks kutsus üks 70-aastane naine politsei. Politsei saabus kahe minutiga, kuid selleks ajaks oli Genovesi surnud. Kiirabi jõudis tunni pärast, selle ajaga andis politseile ütlusi lisaks helistanule veel üks inimene. Alles kiirabi jõudes tuli rohkem inimesi välja uudistama. Kui küsiti, miks varem ei tulnud, vastati „ei tea“, „olin väsinud“ või „ma kartsin“. New York Times 27.03.1964 / müüt

⁵ Olen sama küsimust küsinud ka vanglaametnikuks õppivatelt (üli)õpilastelt ja võib öelda, et keskmiselt on valmis võõrale inimesele appi minema iga neljas. Siinkohal tõuseb küsimus: kas vanglas karistust kandev kinnipeetav on parem inimene kui vanglaametnikuks õppiv õppur?

kunagi, mitte mingisugusel põhjusel. Sellisel juhul väljendati tundides ka tugevalt üldist kriminaalset mõtteviisi.

Arutelust käis läbi ka julguse küsimus – kes mida ja mil määral oleks valmis tegema. Analüüsisime, et kui ründaja oleks (kül)mrelvaga varustatud, siis mida tuleks teha. Ka sellises olukorras oli inimesi, kes oleks olnud valmis lähivõitlusesse minema.

Teise kohtumise pinnalt tekkis minul kui läbiviijal koheselt küsimus, et kas programmis osalevad kinnipeetavad soovivad jätta endast kangelaslikumat muljet kui nad päriselt on. Kas inimesed, kes oma eluteel on eksinud, soovivad enda sisemist tasakaalu positiivsemaks luua? Selline mõttearendus lõi viljaka pinnase kolmandaks kohtumiseks.

Kolmas kohtumine

Kolmanda kohtumise alguses andsin kinnipeetavatele ülesande lahti mõtestada mõiste „moraal“. Mõningase abiga said vahistatud moraali mõiste paika. Küll aga tõusis kiirelt küsimus, et milline on eetika ja moraali vahe, kuna need näivad sisult justkui samasugused.

Tunni käigus arutlesime teema üle, et kes kuidas käituks põleva maja ja seal sees oleva inimese suhtes. Valdav arusaam oli, et kui suuta enda elu selle käigus säästa, siis ollakse valmis appi minema. Enda elu ollakse valmis ohverdama vaid väga lähedase inimese hüvanguks – nt enda laps. Küll aga ei suudetud seejuures välja tuua, kuidas tuleks toimida, kui peaks minema põlevasse hoonesse.

Arutelude käigus sai kasutada taaskord päevakajalisi uudiseid, et selgitada tegevuse moraalsus. Kasutatud sai näited Tokyo olümpiamängudelt, samuti andis kõneainet koroonaviiruse vastu vaktsineerimine – arutasime ka sellest valdkonnast lähtuvalt moraalset tegevust. Samuti käsitlesime, et lähtudes moraalist, kas ja millistel juhtudel on aktsepteeritav tänavale protestima minna.

Tunnis arutasime ka nn advokaadi juhtumit: kas advokaat peaks teatavaks tegema saladuse, mille klient on talle konfidentsiaalselt usaldanud? Arutasime antud juhtumi eri aspekte, mille käigus said kinnipeetavad end advokaadi kingadesse panna.

Neljas kohtumine

Neljandal kohtumisel püüdsime mõista, mis on eetika ja moraali vahe. Käis arutelu selle üle, mis on kahe mõiste vahe. Tunnis osalejad jäid alguses hätta ega osanud kahe mõiste vahele selget (ega ka hägust) piiri tõmmata. Sai arutatud kahe mõiste sarnaste aspektide üle, samuti toodi välja erinevusi.

Pikem arutelu tekkis klassiruumis abordi ja eutanaasia teemal – milline osa sellest on eetiline, mis moraalne. Nende teemade juures tekkis klassiruumis pikem arutelu ka selle üle, millistes olukordades oleks aktsepteeritav abort või eutanaasia. Samuti, kas keegi teine saaks nende küsimuste üle otsustada peale küsimust puudutava subjekti. Samuti arutasime selle üle, miks mõned riigid on vastu võtnud otsuse keelustada abort või miks on mõnes kohas lubatud eutanaasia.

Samuti käsitlesime tunnis jooksvaid päevakajalisi teemasid. Aruteludest käisid läbi Tokyo olümpiamängud, Estonia vraki uurimine, koroonapiirangud igapäevaelus ja vanglas. Püüdsime igale teemale leida eetilised kui ka moraalsed vastused leida. Arutelu käigus püüdsid programmis osalejad leida vastuseid ka küsimustele, mis otseselt ei olnud seotud eetika või moraaliga – näiteks, miks juhtus Estonia parvlaevaga õnnetus. See oli koht, kus lasin programmis osalejatel teema üle põgusalt arutleda, kuid juhtisin nad peatselt eetika ja moraali teemadele tagasi.

Viies kohtumine

Viiendal korral arutlesime teemade üle, mis on seadus ja etikett. Käis arutelu nende mõistete ja selle üle, kas nad erinevad üldse eetikast ja moraalist. Jõuti arusaamale, et kõik neli on seotud sellega, kuidas käituda ning mis on õige, mis vale.

Etiketist oli osalejate jaoks lihtsam aru saada ja nad oskasid levinumaid etiketireeglid nimetada. Arutasime läbi, mis on levinumad etiketireeglid ja millistega on nemad oma elus kokku puutunud. Osalejad olid arvamusel, et lihtsamad etiketireeglid on neile arusaadavad ja nad suudavad neist ka kinni pidada.

Arusaam seadusest ja selle vajalikkusest oli kohati ähmane. Seoses seadusega tõstatati pidevalt küsimusi, et miks seaduslooja on üldse mingisugused sätted loonud. Paljuski oli see seotud karistusseadustiku ja sellega, kuidas mingisuguse rikkumise eest karistust võib määrata. Kohti püüti erinevaid rikkumisi pehmendada, otsides vabandusi, miks oleks mingisugust rikkumist aktsepteeritav toime panna.

Pikem arutelu tekkis Robin Hoodi ja tema tegevuse üle. Seostasime seda teemat Leedu autovarastega.⁶ Diskussiooni käigus said kinnipeetavad enda panna ka kannatanu rolli. Seoses autovargusega püüti kohati leida vabandusi, põhjendades seda asjaoluga, et kindlustused tegelevad kahju hüvitamisega ja tema justkui ei olegi sellisel juhul ohver. Sellistel juhtudel tõime arutellu teised muutujad, ntäiteks kui kinnipeetava lähedane

---

⁶ Eestis on tuntust kogunud Leedu autovargad, kes tulid Eestisse ja varastasid eelkõige luksusbrändi autosid inimeste hoovist.

satub rünnaku ohvriks. Sellisel ja teistel sarnastel näidete puhul oli aru saada, et see pani enamiku osalejaid natuke sügavamalt seaduse vajalikkuse üle mõtlema.

Viiendal tunnil oli aru saada, et kinnipeetavad ei hooli tihtipeale enda tegudest ja nende tagajärgedest. See, et ta pani teo toime ja sattus vanglasse, sellisel juhul võis märgata mis-seal-ikka-suhtumist. Kui aruteludesse lisada kinnipeetava jaoks oluline inimene, siis hakati rohkem mõtlema, et mida üks või teine tegevus võis tema lähedase jaoks tähendada või kuidas see pani lähedast tundma.

Kuues kohtumine

Kuuendal kohtumisel arutasime vooruseetika üle. Arutelu käis selle üle, mis on voorus ja kes on oma olemuselt „hea inimene“. Oli aru saada, et teema on osalejatele võõras ning vajas pikemat lahti seletamist. Küsimusele, milliseks inimeseks ma peaksin saama või kuidas saada vooruslikuks, ei osanud osalejad vastata. Klassiruumis tekkis arutelu ka selle üle, kas maailmas on üldse olemas keegi, kellel ei ole ühtegi halba omadust.

Klassiruumis tekitasime diskussiooni selle üle, kas keegi ühiskonnategelastest võiks olla vooruslik inimene. Eelkõige meeldis kinnipeetavatele arutada poliitikute ja nende tehtud otsuste üle. Eriti elav arutelu tekkis selle ümber, miks on määratud ühiskondlikud piirangud.⁷ Püüdsime arutada avaliku elu tegelaste käitumisotsuseid ja leida, kas otsuse põhjal oli tegemist voorusliku inimesega või mitte. Samuti sai läbi arutada, kas otsuse taga on otsuse vastu võtnud isiku voorusega tegemist või tuleks hinnata hoopis midagi muud.

Tunnis käsitlesime ka Maximilian Kolbe kaasust ja toimus elav arutelu selle üle. Paljuski arvati, et tegemist oli voorusliku inimesega, kuid mõningatel juhtudel leiti, et M. Kolbe täitis oma preestrikohustusi ning seda ei saa kuidagi vooruslikuks tegevuseks pidada.

Klassiruumis tekitasime diskussiooni ka selle üle, kes võiks olla osaleja elus eeskujuks – ema-isa? Õde-vend? Hea (edukas) sõber? Kas nemad on vooruslikud inimesed. Miks? Toodi välja võimalikud positiivsed ja negatiivsed küljed selle kohta, kas need inimesed võiksid olla vooruslikud. Osalejad ei osanud ka tunni lõpuks selgelt vastata, mida peaksid nemad tegema, et olla vooruslik. Andsin selle küsimuse neile järgmiseks korraks mõtlemiseks.

---

⁷ Esimese programmi ajal oli väga aktuaalne teema COVID-19-st tingitud ühiskondlikud piirangud ja see, kuidas neid iga nädal üle vaadati ja vajadusel karmistati või leevendati.

Seitsmes kohtumine

Seitsmenda kohtumise teemaks oli eesmärgieetika, sealhulgas utilitarism. Enne kui sai teemat sisuliselt lahkama hakata, said osalejad juurelda küsimuse üle, miks saadab Eesti oma sõdureid riikidesse, kus Eestil tegelikult konflikti ei ole – Iraaki, Malisse jne. Selle küsimusega soovisin osalejad mõtleva panna, et sageli tuleb vaadata suuremat pilti. Vihjete jagamise tulemusel jõudsid osalejad tegelikult arusaamisele, et riiklikul tasemel olevad diplomaatilised suhted on siiski olulisemad kui üksikisik.

Selle näite pinnalt sai osalejatele tutvustada eesmärgieetika ja utilitarismi tõdesid. Tuues välja ka ajaloolise tausta, arutati läbi tähtsamaid dilemmasid. Üks dilemma, mis hakkas pikalt kaasas käima, oli trammi probleem⁸ ja selle käsitlused ka järgnevatel tundides. Dilemmasid sai muuta selliselt, et see seostuks osalejate igapäevaeluga hõlpsamalt.

Lisaks sai arutatud selle üle, et kas mingisuguses olukorras on mõned inimesed teisest võrdsemad? Näiteks kas inimese sotsiaalne ja majanduslik taust seab ta kriitilises olukorras kellestki teisest ettepoole või mitte. Kuidas hinnata, kui merel on kaks hulpijat päästepaadiga, kellest üks on tavaline keskklassi inimene, teine aga teadlane, kellel on potentsiaali välja töötada ravim vähi vastu, või hoopis väga jõukas äriees. Eeldusel, et parvel on väike kogus süüa, siis kuidas tuleks seda jagada? Arutasime läbi nii kulli ja kirja viskamise kui ka füüsilise üleoleku teema (nn tugevama õigus). Jõuti tegelikult järeldusele, et eemalt on lihtne teha otsust, kes peaks parvel oleva söögi saama ja kes pigem mitte. Samas toodi välja ka eesmärgieetika raskuskoht – kui üks hulpijatest oleksin mina, siis tahaks ikkagi ellu jääda, mitte otsustada selle üle, milline on inimese taust. Sellisel jõuti välja eesmärgieetika puuduseni.

Samuti sai arutatud arsti probleemi dilemmat⁹ ning võrreldud seda trammi probleemiga. See oli koht, kus osalejad said aru, et igas olukorras ei saa lähtuda eesmärgieetikast.

---

⁸ Tramm kihutab parajasti mäest alla, kui juht (kelleks oled sina) märkab, et pidurid ei tööta. Trammiteel, veidi maad trammist eespool, seisab viis inimest, kes kõik saavad surma, kui midagi ette ei võeta. Parem pool on kõrvalharu, kus töötab üksainuke tööline. Kas (sina) peaks juhtima trammi kõrvalteele, tappes selle ainsa tööliste? Philippa Foot (1967).

⁹ Haiglasse saabub viis surevat, aga moraalselt head inimest. Igal ühel neist on erinev organ „läbi“. Kui kahjustunud organ siirdada, siis inimene ei sureks ja elaks edasi. Arsti juurde tuleb ka rutiniisele ülevaatusele inimene, kes on terve (sh kõik organid). Arst leiab, et viie vaevleva patsiendi päästmiseks oleks ainus meditsiiniline viis tappa terve inimene ja siirdada tema organid viiele inimesele. Juriidilisi ja muid segavaid faktoreid eirates, kas arsti teguviis on moraalselt õige? See on P. Footi „trammi probleemi“ edasiarendus (1978).

Lõpetuseks jõudsid osalejad seisukohale, et eesmärgieetika on väga hea ja lihtne viis, kuidas asju lahendada, samas on sellel palju moraalseid puuduseid. Osa osalejaid jäi häтта ka asjaoluga, et kas ta üldse tahaks alati eesmärgieetikat üldse kasutada.

Kaheksas kohtumine

Kaheksanda kohtumise teemaks oli deontoloogiline eetika ehk teoeetika. Tundi alustasin ka meediast läbi käinud 2006. aasta Murru vangla kaasusega, kus ametnik aitas kinnipeetavatel füüsilisi konflikte korraldada ja lahendada, mis kulmineerus sellega, et üks kinnipeetav hiljem suri. Kinnipeetavad olid küll algselt seda meelt, et konflikte peabki ilma teiste osapoolteta lahendama, kuid kui nad end korra ametniku rolli panid, siis said nad aru, et ametniku käitumine selles olukorras oli vale.

Peale Murru Vangla näidet esitasin kinnipeetavatele deontoloogilise eetika mõiste ja arutasime klassiruumis, kas tegu on alati oluline. Sealhulgas rääkisime ka valetamisest. Jõuti järeldusele, et valetamine on oma olemuselt vale ja me ei peaks seda üheski olukorras tegelikult tegema. Osalejad mõistsid, et sellises olukorras on tegu väga tähtis. Samas toodi välja, et mõnikord on siiski oluline valetada. Siinkohal arutasime osalejatega, kuidas lapsevanemad räägivad väikelastele päkapikkudest, kes käivad akna taga lapsi piilumas.

Teoeetikas sai palju arutatud ka liikluses toimuvat. Arutasime, kas mingisuguses olukorras oleks lubatud auto turvavarustust (turvavöö) mitte kasutada või liigelda autoga kiiremini, kui suurim lubatud sõidukiirus seda ette näeb. Kõik osalejad nentisid, et on mõnda liikluses kehtivat nõuet rikkunud. Toodi välja ka ekstreemseid näiteid, kuidas on 25 minutiga Tallinnast Paldisse sõidetud (vahemaa u 90 kilomeetrit) – selle näite puhul elavnes klassiruum märgatavalt. Hakati arutama, et mis on ikkagi see põhjus, kui sõidetakse kaks korda lubatud sõidukiirusest kiiremini ja seeläbi pannakse potentsiaalselt ohtu teised liikluses osalejad. Sellisel juhul jõuti kiirelt arusaamani, et taoline tegu ei ole aktsepteeritav mitte üheski olukorras.

Lisaks uurisin osalejatelt, et kui neil oleks võimalus annetusteha, siis kellele nad annetaksid. Andsin osalejatele kaks varianti – vähiravi arendamiseks või spordivõistkonnale uue areeni ehitamiseks. Kõik osalejad peale ühe oleksid valmis annetama vähiravi arendamiseks. Uurides ühelt, kes otsustas uue areeni ehitamise kasuks, siis ta selgitas, et areeni ehitamine turgutaks kindlalt selle piirkonna majandust, tuues palju inimesi sellesse piirkonda võistlusi vaatama ning loob seeläbi piirkonnas uusi töökohti. Mind kui läbiviijat üllatas selle osaleja analüüsivõime – kuidas ta nägi kaugemale pelgalt konkreetsest teost (annetamisest).

Lisaks arutasime osalejatega uuesti trammi probleemi ja vaatasime läbi selle erinevaid variatsioone. Tõin osalejatele näite ka popkultuurist – kuidas käitaks Batman Jokkeriga lähtudes deontoloogilisest eetikast. Samuti arutasime läbi Merill Floodi ja Melvin Dresheri 1950. aastal loodud vangi dilemma.

Üheksas kohtumine

Üheksandal kohtumisel oli keskseks teemaks egoism, mille käigus vaatlesime erinevaid egoismi vorme. Muuhulgas püüdsime kohtumisel aru saada, kas keegi meist on egoist või mitte. Tunni alguses olin vaid mina tunni läbiviijana see, kes andis käega märku, et ta võib olla egoist. Osalejate näost oli näha üllatust. Kui jõudsime mõiste tuamani, siis andis nii mõnigi tunni jooksul märku, et ka tema võib olla egoist.

Lisaks egoismile arutasime pikalt ka seda, kas inimene peab olema õnnelik ja kas temas peaks olema õnnetunnet. Samuti käsitlesime seda, kas õnnetunne võib olla petlik. Siinkohal tõid osalejad välja, et kõik soovivad elult ju õnne ja tunda õnnetunnet. Seda isegi siis, kui see tunne on petlik. Lisaks käsitlesime John Stuart Milli seafilosoofiat, mis pani osalejad mõtisklema selle üle, mis on tegelikult see, mis inimesi õnnelikuks teeb ning kas me üldse tahame teada, mis maailmas meie ümber toimub. Oli aru saada, et see pani osalejad oma seniste (elu)valikute üle mõtisklema.

Kümnes kohtumine

Kümnnendal kohtumisel arutasime osalejatega konformismi üle. Tõin näiteid erinevatest töösituatsioonidest, kus on konformism avaldunud ning endaga negatiivse tagajärje kaasa toonud. Samuti tõin C. R. Browningu teosest „Tavalised mehed“ näite, kuidas tavalistest (töölisklassi) inimestest said tapjad.

Arutasime läbi S. Aschi 1951. aasta eksperimendi¹⁰ ning vaatasime sellekohaseid videoid. Osalejad olid valdavalt seisukohal, et nemad massiga kaasa ei lähe. Kui aga võrdsustasin näite vanglaolukorraga, kus elusektsiooni intsidendi järel keegi „midagi ei näinud ega kuulnud“, siis hakkasid osalejad kiiresti vabandusi otsima. Leiti, et elusektsioonis peab konformist olema, sest vastasel juhul võib see tema jaoks õnnetult lõppeda.

---

¹⁰ Oma testis näitas ta osalejale kahte kaarti, millest ühel oli kolm ilmselgelt erineva pikkusega joont, teisel kaardil üks esimesel kaardil kujutatud joon. Eksperimendis osalenu pidi vastama, millise esimesel kaardil oleva joonega sarnaneb teisel kaardil kujutatud joon. Enne kui osalenu sai anda oma vastuse, andsid oma vastuse seitse palgatud eksperimendis osalenut. Kõik seitse andsid sama vastuse, mis oli aga ilmselgelt vale.

Lisaks arutasime viimasel kohtumisel ka keskkonnaneeetika üle. Arutasime, kuidas saab nii vangistuses kui ka vabas ühiskonnas viibides suhet loodusega parandada. Muuhulgas arutasime, kus ja millal on loodus inimtegevusele piire seadnud (tsunamid, vulkaanipursked, suured lumesajud jne). Arutasime ka P. Singeri väidet selle kohta, kuidas võis saada koroonaviirus alguse.

Minu üllatuseks olid osalejad väga teadlikud nii globaalsest kliimasoojenemisest kui ka reostustest maailmameres ja oskasid hästi välja tuua nende võimalikke tagajärgi tulevikus. Samuti arutasime prügi sorteerimise vajalikkuse üle (ka vanglas).

KOKKUVÕTE

Probleemid

Ehkki suures plaanis saab pidada eetikateemalise programmi edukaks ettevõtmiseks, siis paraku esines ka kitsaskohti, mis tegid läbiviimise mõneti keerukaks. Neid ei saa pidada sellisteks kitsaskohtadeks, mis välistaksid tulevikus sarnase programmi läbiviimist, kuid nende likvideerimine teeb kindlasti programmi korraldamise hõlpsamaks.

1. Mitmetel kohtumistel juhtus nii, et kinnipeetavaid ei toodud ettenähtud ajaks programmi ning pidin ise minema uurima põhjuseid, miks kinnipeetavad jõudnud ei ole. Pea kõikidel kordadel oli põhjuseks ametnike suur töökoormus, st ühele ajale oli sattunud mitu tegevust ja sellisel juhul nihkus kinnipeetavate eetikateemalisse programmi toomise aeg hilisemaks. Viimasel toimumiskorral sai programmi algusaeg paika pandud nii, et oleks väiksem võimalus kattuvusteks. Paraku esines ka sellisel juhul olukordi, kus kinnipeetavad ei jõudnud õigeaegselt programmi.
2. Võib öelda, et igal korral oli programmi alguses tehnilisi raskusi. Arvestades, et vanglas peavad arvutid-projektorid olema sellised, kuhu kinnipeetav ei saaks ootamatult sisse, saatis sama mure ka mind – esimestel kohtumistel oli omajagu tehnilisi probleeme. Need leidsid aset ka siis, kui seadmeid sai eelnevalt üle vaadata käia. 2021. aastal, kui programmi läbi viisin, pidin esitluse ja küsimused ette näitama oma sülearvuti ekraanilt, mis oli osalejate poole suunatud. Minu õnneks väike ekraan kinnipeetavaid ei morjendanud.
3. 2023. aasta kevadel, kui programmi läbi viisin, siis otsustasin, et kinnipeetavad kinnitavad iga kohtumise alguses oma allkirjaga enda kohalolu. Küll aga avastasin peale viimast kohtumist, et oli inimesi, keda nägin programmis vaid mõned üksikud korrad, ent kes olid allkirja pannud kõigile kohtumistele. Tahes-tahtmata

pani see mõtlema, et kas eetikateemalisel programmil üldse võib mingisugune mõju olla. 2023. aasta sügisel märkisin ise, kes kohal, kes mitte.

4. Minu üllatuseks ütles mulle üks osaleja kes peale viimast tundi, et ta ei saanud aru, miks me nii palju trammidest rääkisime. Ta ei usu, et kui ta ühel hetkel vangla ukse enda selja taga sulgeb, võiks temast trammijuht saada.

Siiski võib ja saab öelda, et mõni kitsaskoht ei kaalu üle programmist saadud positiivset kogemust – seda nii programmi läbiviijana kui ka osalejate tagasisides.

Tähelepanekud

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kinnipeetavad olid programmis aktiivsed osavõtjad ja kaasamõtledjad. Palju oldi valmis end avama ja toodi näiteid isiklikust elust, mis aitas teemat nii kinnipeetaval endal kui ka teistel osavõtjatel paremini mõista. Osalejatel oli diskussiooni tekkides julgust ka enda seisukohti kaitsta ja põhjendada. Igast tunnist lahkusid osalejad positiivse noodiga ja sageli öeldi, et programm võiks olla tihedamini kui 1–2 korda nädalas. Toodi ka välja, et sageli jäädi peale kohtumist programmis arutatud dilemmade üle mõtisklema. Mõni isegi selliselt, et ei saanud õhtul korralikult und.

Viimasel kohtumisel küsisid kinnipeetavad ka programmile jätku. Toodi välja, et programmiga saadi n-ö maitse suhu, nüüd tahaks rohkem süvitsi minna.

Tuleb tunnistada, et ka minule tegelikult meeldis programmi vedada. Leidsime klassiruumis kiirelt ühise keele ja arutelu erinevate teemade üle oli kirev. Näiteid sai toodud ja olukordi arutatud nii ajaloost, teistest riikidest kui ka igapäevasest (vangla)elust.

Viimastel kordadel proovisime mõtestada ka vanglaeetika mõistet – mõiste raskuskese oli selles, et see peab kehtima nii kinnipeetavate kui ka ametnike kohta. Saime kirja kaks märksõna – dialoog ja empaatia. Need on need kaks asja, mida kursusel osalenud kinnipeetavad välja tõid. Nende hinnangul peaksid need märksõnad kehtima nii ametnikele kui ka kinnipeetavatele üksteisega kokkupuutel.

Arutelu

Hetkel on kindlasti keeruline hinnata, kas eetikateemalisel programmil on kinnipeetavatele mingisugune positiivne mõju või mitte, sest programmi läbiviimisest on liiga vähe aega möödas. Kui hinnata mõju retsidiivsusele, siis usun, et koosmõjus teiste taasühiskonnastavate tegevustega vanglas võib eetikateemaline programm kaasa

aidata vangi resotsialiseerumisele. Eetikateemalises programmis saab ilma tagajärgedeta läbi arutada keerulisi situatsioone, mis elus esile võivad kerkida.

Küll aga tasub selliseid vaba arutelu ja dialoogiga programme kinnipeetavatele edaspidigi läbi viia – minu hinnangul aitab see kinnipeetaval välja tulla igapäeva (vangla) elu rütmist ja mõtiskleda eetiliste dilemmaide üle. Kas kõik või enamik programme vanglas peaks seda teed minema, kindlasti mitte, sest siis kaoks variatiivsus ja programmide eripära.

KAAREL KRAUS

Sisekaitseakadeemia, vanglateenistuse kolledži vanemõpetaja

E-post: kaarel.kraus@sisekaitse.ee

Kaarel Kraus on omandanud Sisekaitseakadeemias korrektsioonialase kõrghariduse 2013. aastal. Vanglateenistuses on ta töötanud nii valvuri kui ka inspektor-kontaktisiku ametikohal alates 2009. aastast ning Sisekaitseakadeemias on ta tööl pedagoogina alates 2019. aastast.

KASUTATUD ALLIKAD

- Ahven, A., Roots, A. ja Sööt, M.-L., 2018. Retsidiivsus Eestis 2017. *Kriminaalpoliitika uuringud*, 27. Tallinn: Justiitsministeerium.
- Baranger, J., Rousseau, D., Mastroilli, M. E. & Matesanz, J., 2018. Doing Time Wisely: The Social and Personal Benefits of Higher Education in Prison. *The Prison Journal*, 98(4), pp. 490–513.
- Baykara, Z. G., Demir, S. G. & Yaman, S. 2015. The effect of ethics training on students recognizing ethical violations and developing moral sensitivity. *Nursing Ethics*, 22(6), pp. 661–675.
- Broadhurst, R., Maller, R., Maller, M. & Bouhours, B., 2018. The recidivism of homicide offenders in Western Australia. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 51(3), pp. 395–411.
- Bullock, K. & Bunce, A., 2020. 'The prison don't talk to you about getting out of prison': On why prisons in England and Wales fail to rehabilitate prisoners. *Criminology & Criminal Justice*, 20(1), pp. 111–127.
- Cid, J., 2005. The penitentiary system in Spain: The use of imprisonment, living conditions and rehabilitation. *Punishment & Society*, 7(2), pp. 147–166.
- Cullen, F., Jonson, C. L. & Nagin, D., 2011. Prisons Do Not Reduce Recidivism: The High Cost of Ignoring Science. *The Prison Journal*, 91(3), pp. 48–65.
- Drake, D., 2012. *Prisons, Punishment and the Pursuit of Security*. New York: Palgrave Macmillan.
- Elias, E., 2022. *Kinnipeetavate taasühiskonnastamine Eestis, peamised probleemkohad ja võimalikud ettepanekud tulenevalt vanglateenistuse spetsialistide seisukohtadest*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Ellison, M., Szifris, K., Horan, R. & Fox, C., 2017. A Rapid Evidence Assessment of the effectiveness of prison education in reducing recidivism and increasing employment. *Probation Journal*, 64(2), pp. 108–128.
- Griffin, J., 2022. How We Do Ethics Now. Rmt: *Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ilechukwu, L. C. & Ugwuozor, F. O., 2017. Utilization of Religious and Philosophy Education in Uplifting the Image of Prison Inmates and Curtailing Ex-Prisoners' Recidivism in Enugu Prison Yard in Nigeria. *SAGE Open*, 7(3), pp. 1–15.

- Justiitsministeerium, 2022a. *Kuritegevus Eestis 2022: Retsidiivsus*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2022/retsidiivsus/> [Kasutatud: 02.01.2024].
- Justiitsministeerium, 2022b. *Kuritegevus Eestis 2022: Vangistus*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2022/vangistus/> [Kasutatud: 02.01.2024].
- Kreismann, D. & Talaulicar, T., 2021. Business Ethics Training in Human Resource Development: A Literature Review. *Human Resource Development Review*, 20(1), pp. 68–105.
- Lempert, L. B., LaRose, C., Freeman, L. & Liss, L. 2012. “What Is It that these People Want? Are We Part of Some Kind of Experiment?”: Mentoring in a Women’s Prison. *Humanity & Society*, 36(1), pp. 30–49.
- Long, J. 2010. Teaching Adults: Insights from Educational Philosophy. *Journal of Christian Education*, 53(1), pp. 49–60.
- Madise, L., Pikamäe, P. ja Sootak, J., 2014. *Vangitusseadus. Kommenteeritud väljaanne. 2. trükk*. Tallinn: Juura.
- Mnisi, F., 2019. Ethics education in prison: a pilot study on an ethics programme for offenders. *International Journal of Ethics Education*, 5, pp. 83–96.
- Mumford, M., Steele, L. & Watts, L., 2015. Evaluating Ethics Education Programs: A Multilevel Approach. *Ethics & Behavior*, 25(1), pp. 37–60.
- Nagel, T., 2023. Right and Wrong. Rmt: *Exploring Ethics: An Introductory Anthology*, 6th ed. New York: Oxford University Press, pp. 47–51.
- Pojman, L., 2005. *Eetika: Õiget ja väära avastamas*. Tallinn: AS Pakett.
- Pojman, L. & Vaughn, L., 2022. *The Moral Life: An Introductory Reader in Ethics and Literature*, 7th ed. New York: Oxford University Press.
- Savitš, K., Luts, Ü. & Vaks, A., 2016. Töö vangi ja kriminaalhooldusalusega. *Sotsiaaltöö*, 3, lk 8–11.
- Schüz, M., 2019. Ethik-Kurs für Strafgefangene: Grundlagen und Umsetzung in der Praxis. *Forum Strafvollzug*, 2019(5), pp. 396–399.
- Shoemaker, D., 2020. Stepping Into Prison: Communication Activism and Pedagogy Beyond Classrooms. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies*, 20(5), pp. 448–459.
- Souryal, S., 1998. *Ethics in Criminal Justice: In Search of the Truth*, 2nd ed. Cincinnati: Anderson Publishing Co.

Tsa, Y., 2013. *Ethics education and its influences on rehabilitation counseling master's students*. Doktoritöö. Iowa: Graduate College of The University of Iowa.

Vangistusseadus (2000) RT I 2000, 58, 376.

Yeom, H.-A., Ahn, S.-H. & Kim, S.-J., Effects of ethics education on moral sensitivity of nursing students. *Nursing Ethics*, 24(6), pp. 644–652.

KAS HOOLEALUSTE VAIMNE TERVIS ON SISEKAITSE MURE?

ANGELA ALLIK, GRETHEL METS, LIISU ANGER

Võtmesõnad: vaimne tervis, psüühikahäire, vangla, karistuse täideviimine, vaimse tervise abi

DOI: <https://doi.org/10.15158/n159-k686>

Ülevaade. Artikli eesmärk on avada vaimse tervise väljakutse olulisust kinnipidamisasutustes ning arutleda, millised võimalused on praegu saadaval teenuse parema kättesaadavuse ja kvaliteedi tagamiseks. Vaimse tervise tugi kinnipidamisasutustes peab tegelema sarnaste takistustega nagu vaimse tervise toe teenused väljaspool vanglat. Olenemata sarnastest väljakutsetest, mis on tingitud väljaõppinud spetsialistide vähesusest või vaimse tervise probleemide arvu pidevast suurenemisest, on võimalik leida täiendavaid arendusvõimalusi nii teenuste ümberkorraldamise, parema sihitamise või juba olemasoleva ressursi parema kasutamisega. Vanglateenistus on juba ellu viinud ja viimas arendusi vaimse tervise kättesaadavuse, ressursside parema kasutamise kui ka eri valdkondade parema koostöö toetamiseks. Samuti on teemasid, millele tänaste teadmiste järgi on võimalik kas rohkem või sihitumalt panustada.

WHY IS PRISONERS' MENTAL HEALTH PRISON AGENCIES CHALLENGE?

ANGELA ALLIK, GRETHEL METS, LIISU ANGER

Keywords: mental health, mental disorders, prison, execution of imprisonment, mental health aid

Overview. The purpose is to open up the significance of the mental health challenge in detention facilities and to discuss what opportunities there are today for better access and a quality. Mental health support facilities must address all the same barriers such as health support services outside of prison. Regardless of the possible obstacles that can be found related to the scarcity of the trained professionals or constant increase of the mental health problems, the development opportunities may lay in both restructuring and better targeting or better use of already existing resources. The prison service has already implemented and is implementing developments to support access to mental health, better use of resources and better cooperation between different fields. There are also topics where it is possible to contribute more or more intentionally.

SISSEJUHATUS

Maailmas on vaimse tervise probleemide esinemine üldpopulatsioonis kasvav trend (World Health Organization, 2022, p. 1) ning vaimse tervise probleemid mõjutavad kõiki eluvaldkondi: õppeedukust, tulemusi tööl, suhteid perekonna ja sõpradega ning sotsiaalelus osalemise võimekust (World Health Organization, Mental Health). 2016.–2022. a tehtud uuringu põhjal sai ligi veerand Eestis elavatest täiskasvanutest neil aastatel vähemalt ühe psüühikahäire diagnoosi (Konstabel *et al.*, 2022). OECD andmetel pöördus 2017. aastal psühhiaatri poole psüühikahäirega u 90 000 inimest, mis on u 9% täiskasvanud rahvastikust (20–84-aastased) (OECD, 2018).

Vaimse tervise häiretega inimeste esinemissagedus õigusrikkujate hulgas on tavapopulatsioonist kõrgem. Eestis leiti, et 2016.–2017. aastal diagnoositi kinnipidamisasutuses viibinud isikutel 43%-l (3262) mõni vaimse tervise häire, kellest omakorda 48%-l diagnoositi rohkem kui üks vaimse tervise häire. Vangistusele eelnevalt oli häire diagnoositud 27%-l (2021). Kõige enam diagnoositud vaimse tervise probleem oli sõltuvushäire, mida diagnoositi 59%-l juhtudest (Iverson *et al.*, 2020).

Tervishoiuteenuseid osutab vanglas tervishoiutöötaja tervishoiuteenuste korraldamise seaduse (2001) eriarstiabi osutamist reguleerivate sätete kohaselt. Arst on kohustatud pidevalt jälgima kinnipeetavate terviseseisundit, ravima neid vangla võimaluste piires ja vajadusel suunama ravile asjakohase eriarstiabi osutaja juurde. Lisaks tavapärasele eri- ja üldarstiabile läbivad kõik vanglasse saabuvad vangid esmase tervisekontrolli, mille käigus vaadatakse üle kinnipeetava terviseseisund ning määratakse edasine ravi. Vangistusseaduse 5. jagu (2000) reguleerib tervishoiuteenuseid vanglas ning § 53 lg 1 sätestab, et kinnipeetavale peab tagama vältimatu abi kättesaadavuse. Tulenevalt psühhiaatrilise abi seadusest (1997) peab kõigile olema tagatud vältimatu psühhiaatrilise abi kättesaadavus, sealjuures on vältimatu psühhiaatriline abivajadus defineeritud psüühikahäirena, mille puhul ohustaks abita jäämine otseselt isiku elu (§ 10), seega ei tulene seadusest psühhiaatrilise abi osutamise kohustus iga vaimse tervise probleemi või mure korral. Eeltoodust nähtub seega, et vältimatu psühhiaatriline abi tuleb tagada neile, kelle elu on ohus.

Tulenevalt eeltoodust on selge, et vaimse tervise toe pakkumine ja ravi tagamine kinnipidamisasutustes on samavõrd õiguslikult vältimatu kui sisuliselt vajalik ning oluline. Ülevaate eesmärk on kirjeldada vaimse tervise toe pakkumise kitsaskohti vanglate praktikas ning anda soovitusi arengusuundade valikul.

1. EESTI VANGLATES ESINEVAD ARENDUSVAJADUSED VAIMSE TERVISE TOETAMISEL

1.1. Kriminogeensete riskide maandamine vs. vaimse tervise abi

Kinni peetava isiku vanglasse paigutamisel tuleb muuhulgas tähelepanu pöörata tema tervislikule seisundile, sealhulgas vaimsele tervisele. Kõigile vanglasse vastu võetud isikutele tehakse vanglasse vastu võtmise päeval tervisekontroll, mis koosneb nii vaimse kui ka füüsilise tervise anamneesi koostamisest, vestlusest ja varasemate terviseandmete ülevaatamisest. Esmane tervise seisundi hindamine on vanglates juurdunud protsess ja pidevalt arenduses. Lisaks koostatakse süüdimõistetule vangistuse alguses riskihindamine, milles keskendutakse mõningal määral ka terviseprobleemidele ning hinnatakse, kas on mõni tervislikust seisundist tulenev riskitegur, mis võib olla seotud kuriteo toimepanekuga. Vahistatutele sellist hindamist ei koostata. Juhul kui kinni peetava isiku vaimse tervise probleeme ei märgata, need jäävad tähelepanuta, riske hinnatakse valesti või kui ravi ei ole kättesaadav, võivad sellel olla fataalsed tagajärjed.

Kriminogeensete riskide hindamine on vahend kuritegeliku käitumiseni viivate põhjuste väljaselgitamiseks ning uue kuriteo toimepanemise tõenäosuse ja ohtlikkuse määramiseks (Grünberg, 2013, lk 5). Selle abil määratakse individuaalses täitmiskavas (edaspidi ITK) tegevused, mis aitaksid täide viia vangistuse eesmärgi ja kinnipeetavat taasühiskonnastada (VangS 2000, § 16 lg 1 p 7). Riskihindamine ja individuaalne täitmiskava on vanglaametniku kesksed töövahendid ning mõjutavad oluliselt kinni peetava elu vanglas, seega on oluline vahendite professionaalne kasutus ja usaldusväärsus. ITK-s planeeritakse vastavalt kvantitatiivse riskihindamise OASys ankeedi ja riski-vajaduse-vastavuse (edaspidi RNR) teooriale tuginevale kohtlemismudelile sotsiaalprogramme ja vestlusi, mille eesmärk on maandada kindlaid riske.

RNR-teooria on rehabilitatsiooni teooria, mis hõlmab endas praktilist raamistikku ja kombinatsiooni eetilistest, teoreetilistest, teaduslikest elementidest (Ward *et al.*, 2012, p. 95). Vaimse tervise probleeme, madalat IQ-d ning personaalset või emotsionaalset häiritust peetakse kuriteoga mitteseonduvateks teguriteks ning neid nimetatakse mittekriminogeenseteks vajadusteks (Andrews & Dowden, 2007, p. 447; Grünberg, 2013, lk 15). Seega praegu kasutuses olev riskihindamise vahend keskendub peamiselt kinni peetava retsidiivsuse vähendamisele, kuid ei too erilisel määral fookusse vaimset tervist ja vaimse tervise probleeme (Skeem *et al.*, 2015, p. 916).

Kvantitatiivse riskihindamise usaldusväärsus on kaheldud, kuna tulemus sõltub hindaja oskustest, pädevusest, hoiakutest, väärtustest, eelarvamustest jne (Fitzgibbon & Green, 2006, p. 43; Ward *et al.*, 2012; Skeem *et al.*, 2015; Eckhouse *et al.*, 2019,

p. 1; Lester *et al.*, 2020; Bijlsma *et al.*, 2022; Bäckström *et al.*, 2022, p. 917; Duan *et al.*, 2023). Samuti on leitud, et OASys ankeediga hinnatakse vaimse tervise probleemidega kinnipeetavaid kõrgemalt ja ohtlikumaks, kuna nende puhul esineb mitmeid riskitegureid, mis aga ei tulene nende kriminaalsest käitumisest, vaid vaimse tervise probleemidest (Fitzgibbon & Green, 2006, p. 43). Üldine soovitus on vältida riskihindamise pinnalt otsuste tegemist, mis mõjutaksid oluliselt kinnipeetava käekäiku (Fitzgibbon & Green, 2006, p. 43; Skeem *et al.*, 2015, p. 920–921; Eckhouse *et al.*, 2019, p. 20; Bäckström *et al.*, 2022).

Individuaalses täitmiskavas plaanitud riske maandavad tegevused viib läbi inspektor-kontaktisik, sotsiaaltöötaja, psühholoog või kaplan. Kuna vaimse tervise probleeme (v.a sõltuvusaine tarvitamine) käsitletakse mittekriminogeense vajadusena, siis enamasti neid ITK-sse ei planeerita. Kriminogeensete riskide hindamisel tervise ja emotsionaalse seisundi hindamise peatükis peaks inspektor-kontaktisik hindama kinnipeetavate vaimset tervist ja sotsiaalmajanduslikke tegureid, mis viisid kuriteo toimepanekuni, ning suunama nad vastavate spetsialistide juurde (Grünberg, 2013, lk 142–148). ITK-sse plaanitakse üksnes need tegevused, mis maandavad riske, mille on inspektor-kontaktisik riskihindamise käigus tuvastanud, ning kajastatakse riskitegureid, mis tulenevad kuriteost, sotsiaalmajanduslikust käitumisest, ja vaid need vaimse tervisega seonduvad riskid, mis on hindajale ilmselged. Osa vaimse tervisega seonduvaid probleeme on varjatud ning nõuavad vaimse tervise spetsialisti tähelepanu. Tihti puuduvad nii riskihindamist koostaval inspektor-kontaktisikul kui ka kinnipeetaval endal piisavad teadmised häirete olemusest, seega tegeletakse sõltlase puhul vaid tarvitamiskäitumisega ning sellega kaasnevat psüühikahäiret ei pruugita märgata. Näiteks diagnoosimata aktiivsus- ja tähelepanuhäire korral, mida isik on iseseisvalt amfetamiini tarvitamisega leevendanud, võib vangistuse ajal saada fookuseks just tarvitamiskäitumine ning selle muutmise vajaduse märkamine, mitte häire diagnoosimine ja ravi. Seega tegeletakse taasühiskonnastamisega kuriteo kaudu, jättes kõrvale vaimse tervisega seonduva.

Sotsiaaltöötajate ja psühholoogide (v.a kliinilise psühholoogi) põhiline ülesanne on just sotsiaalprogrammide ja kriminogeensete riskide maandamise vestluste läbiviimine. Siinkohal on oluline välja tuua, et riski maandav tegevus ei ole enamasti vaimse tervise tugi (Abracen *et al.*, 2014, p. 775). Tegevus, mis on mõeldud vaid kindlate kriminogeensete riskide adresseerimiseks, ei paku vaimse tervise tuge.

Vanglas töötava psühholoogi peamiseks tööülesandeks on kinnipeetava taasühiskonnastamine, mis psühholoogi ametikoha profiili ja kvalifikatsiooni arvestades ei ole tavapärane ning mille tõttu võivad vaimse tervise probleemid jääda tagaplaanile.

Samuti jäävad osaliselt kasutamata psühholoogi oskused ja teadmised, kuna õpitut ei ole võimalik maksimaalselt rakendada, vaid juurde tuleb õppida vanglaspetsiifilisi teadmisi ja oskusi, mis alati ei pruugi ühilduda varem õpituga. Seega tuleks psühholoogide kompetentsi kasutada maksimaalselt selliste tööülesannete täitmiseks, mille jaoks neil on väljaõpe, ning valdkonnas, kus nemad on spetsialistid.

Eestis ei ole kriminogeensete riskide hindamisel ja kinnipeetavate taasühiskonnastamise fookuses vaimne tervis, vaid selle asemel keskendutakse riskiteguritele, mida hindaja on märkinud. Oluline on ka asjaolu, et kinnipeetava riskihindamise tulemus sõltub osalt ka ametniku pädevusest, teadmisest, eelarvamustest ja hoiakutest. Psühholoogid, kes on kaasatud kriminogeensete riskide hindamisse ja nende maandamisse, ei ole rakendatud nende parimat potentsiaali arvestades ning erialateadmisi arvesse võttes.

1.2. Üksikvangistus

Vangistuses viibides on igal kinnipeetaval isikul oht sattuda eraldatusse, kuna ühe võimaliku julgeolekumeetmena võib kasutada täiendavaid julgeolekuabinõusid. Vahistatu staatus aga iseenesest tähendab teistest eraldi viibimist, et tagada sõltumatu kriminaalmenetlus (vastandina tunnistajate mõjutamisele vms). Lisaks vahistatutele lubab kehtiv seadusandlus hoida eraldi, st üksikvangistuses ka neid, kes rikuvad vanglas süstemaatilisel korda või on ohuks endale või teistele. Eestis käsitletakse üksikvangistusena olukorda, kus kinni peetav isik on teistest vähemalt 22 tunniks eraldatud. Erinevused kolme üksikvangistusse paigutamise liigi vahel on toodud tabelis 1.

Pikaaegsel üksikvangistuses viibimisel on täheldatud negatiivseid mõjusid eelkõige vaimsele tervisele. Leitud on, et üksikvangistus võib põhjustada tujukõikumisi, segadusseisundit, agressiooni, ärevust, depressiooni, unehäireid, kroonilist väsimust, psühhoosi ja posttraumaatilise stressihäirega seotud sümptomite esinemise kasvu ning sotsiaalset eemaletõmbumist, suitsiidsete ja suremusele suunatud mõtete esinemist (Morgan *et al.*, 2016, p. 440; Luigi *et al.*, 2020, pp. 2–4; Strong *et al.*, 2020, p. 2; Tayer *et al.*, 2021, p. 654), mis on vastuolus kinnipeetavate taasühiskonnastamisega ning ohuks ka ametnikele. Üksikvangistus mõjub ka füüsilisele tervisele negatiivselt, näiteks esineb üksikvangistuses olevatel isikutel rohkem pea-, kaela-, selja- ja kõhuvalusid, südame puperdamist, käte higistamist, värinaid, nahareaktsioone (Strong *et al.*, 2020, lk 8; Tayer *et al.*, 2021, p. 654; Brasholt *et al.*, 2023, p. 101). On arusaadav, et teatud kaalutlustel on kinni peetava isiku teistest eraldamine vajalik ning vältimatu, kuid kinni peetavale isikule peab säilima tähenduslik suhtlus, et vähendada eraldatuse negatiivset mõju. Tähendusliku inimliku suhtluse piiramine toob endaga kaasa

Tabel 1. Kinni peetava isiku üksikvangistusse paigutamise juhud

SEADUS	PÕHJUS	PIIRANGUD
<p>Vangistusseadus (2000)</p> <p>§ 63 lg 1 p 4 – kartserisse paigutamine kuni 45 ööpäevaks</p>	<p>Distsipliinirikumine. Karistusliigi valik on ametnike kaalutusotsus ning sõltub mh rikkumise raskusest ja liigist ning kinnipeetava varasemast käitumisest.</p>	<p>Kartserikaristuse vältel kannab kinnipeetav vastavat riietust ning ta annab hoiule isiklikud esemed, mis ei ole kartseris lubatud. Kartserikaristuse ajal piiratakse vangla territooriumil liikumist, töötamist ning võimaldatakse üks tund vabas õhus liikumist. Samuti piiratakse televiisori vaatamist, ajalehtede kättesaadavust ja tellimist, lühiajaliselt väljasõites, hariduse omandamist ja sisseostude tegemist vangla poest. (VangS, 2000, § 65¹ lg 2–4) Kinnipeetav, kes kannab kartserikaristust, ei saa kasutada ka spordisaali. Kartseris on lubatud esemed on välja toodud vangla sisekorraeskirjas (2000) § 60 lg 1.</p>
<p>Vangistusseadus (2000)</p> <p>§ 69 – täiendavad julgeolekuabinõud</p> <p>Kehtivad kuni asjaolude äralanemiseni (§ 69 lg 3).</p>	<p>Kinnipeetava süstemaatiline korrarikumine (seaduse või sisekorraeskirjade), kahjustab oma tervist (suitsiidi- või põgenemiskahtluse korral), ohustab teisi kinnipeetavaid.</p> <p>Julgeolekuabinõusid võib kohaldada ka raske õigusrikkumise ärahoidmiseks.</p>	<p>Julgeolekuabinõudena on võimalik piirata vanglasisest liikumist ja suhtlemisvabadust, isiklike esemete kasutamist, kehakultuuriga tegelemist. Täiendavate julgeolekuabinõudena võib kinnipeetava paigutada ka eraldatud lukustatud kambrisse ning kasutada ohjeldusmeetmeid. (VangS, 2000, § 69 lg 2 p 1–5)</p>
<p>Vangistusseadus (2000)</p> <p>§ 89 – eelvangistusse vastuvõtmise alus</p> <p>§ 90 – eelvangistuse üldtingimused</p> <p>§ 12 – vanglas hoitakse kinnipeetavaid ja vahistatud eraldi</p>	<p>Isik võetakse vanglasse või arestimajja vastu isiku kinnipidamise või väärteoprotokolliga koopia, kahtlustatavana kinnipidamise protokolliga koopia, kohtumääruse koopia või kohtuotsuse koopia ning isikut tõendava dokumendi või selle puudumisel politsei koostatud isikusamasuse tuvastamise dokumendi alusel.</p> <p>Vahistatud paigutatakse süüdimõistetutest eraldi eelvangistusosakonda.</p>	<p>Vahistatud hoitakse ööpäev läbi lukustatud kambris, välja arvatud aeg, kui vahistatu töötab või õpib. Eraldi hoitakse vahistatud, keda süüdistatakse ühes ja samas kriminaalasjas. (VangS, 2000, § 90 lg 3)</p> <p>Lubatud on kanda isiklike riideid, kuulata raadiot ja vaadata televiisorit, soovi korral viibida vabas õhus vähemalt üks tund päevas, ei ole kohustatud töötama, kuid soovi korral on võimalik lubada. (VangS, 2000, § 93 lg 1–7)</p>

vajalike, kvaliteetsete sotsiaalsete suhete ja psühholoogilise stimulatsiooni vähene-mise. Täenduslikuks inimlikuks suhtluseks peetakse empaatilist sotsiaalset vestlust, mille hulka ei kuulu igapäevategevustes toimuv suhtlus, näiteks toidujagamisel, või reegleid eirav „läbi seinte“ suhtlus kaaskinnipeetavatega (Brasholt *et al.*, 2023, pp. 94–96).

Morgan jt (2016) töid välja, et pikaajalise üksikvangistuse kasutamine on passiivne sekkumisviis ja juurutab lühiajalist mõtlemist ning primitiivseid lahendusi (2016, p. 457). On oluline ka välja tuua, et uuringute kohaselt ei vähenda üksikvangistus korra-rikkumiste toimepanekut ning on hoopis seotud retsidiivsuse suurenemisega (Tayer *et al.*, 2021, p. 654).

Üksikvangistuses viibijate liikumis- ja suhtlemisvõimalused on piiratud, kuid vaja-dus mõtestatud tegevuse järele suur. Uuringutes on leitud, et mõtestatud tegevuses olemine on seotud väiksema tõenäosusega enesetapu esinemiseks ja töös kaasatud olemine on seotud nii vähenenud vaenulikkuse kui ka vähenenud depressiooni süm-pptomitega (Edgemon & Clay-Warner, 2019, p. 44). Eestis on kasutusel üksikvangistuse leevendusmeetmed (vestlused ametnikega, ristsõnade, sudokude lahendamine, värvipildid), mille kasutamine üksikvangistuses viibiva isiku puhul on kohustuslik. Samas on aga leevendusmeetmete rakendamine ajakulukas ning jääb ametnikel tihti tagaplaanile, eriti kui suhted kinnipeetavaga on halvenenud. Uuringud on aga näi-danud, et üksikvangistuses viibivat isikut mõjutavad ametnike negatiivne suhtumine rohkem kui üksikvangistuses viibimine (Luigi *et al.*, 2020, p. 8), mistõttu on eriti olu-line, et kinnipeetava ja ametnike vaheline suhtlus püsiks positiivne ja kvaliteetne.

Õiguskantsler on korduvalt kritiseerinud üksikvangistusega seonduvat ning juhtinud tähelepanu üksikvangistusega seotud probleemkohtadele. Vahistatute üksikvangistu-sega seonduvale on õiguskantsler tähelepanu juhtinud juba 2014. aastal, kuid senini olulisi muudatusi toimunud ei ole. Samuti on õiguskantsler juhtinud tähelepanu asja-olule, et suur osa eraldatud lukustatud kambris viibivatest kinnipeetavatest kannab psüühikahäire all ja vangla ei ole sellises seisus olevale inimesele loonud sobivaid tingimusi ning jätkab nende eraldamist ja üksikvangistuses hoidmist (Õiguskantsler, 2023, lk 2–3). Oluline on siinkohal välja tuua, et vanglateenistus on siiski kohaldanud teatud erisusi erigruppidele (naised, noored).

2023. aastal kohaldati täiendava julgeolekuabinõuna eraldatud lukustatud kambris paigutamist kokku 744 korral ning keskmiselt viibiti üksikvangistuses 30 ööpäeva. Keskmise vahistatuse pikkus oli 2023. aastal neli kuud ja kümme päeva. Maksimaalse vahis-tatuse pikkuse kohta täpsed andmed küll puuduvad, kuid on esinenud juhtumeid, kus vahi all on viibitud paar-kolm aastat. Kartserikaristusi määrati 2023. aastal kokku 940

korral, maksimaalne karistusmäär oli 21 ööpäeva ning keskmiselt viibis kinnipeetav kartseris 5 ööpäeva. Maksimaalne järjestikune kartseris viibimise aeg oli aga 45 ööpäeva ning seda tingimustes, kus kinni peetaval isikul puuduvad isiklikud esemed, võimalus suhelda kaaskinnipeetavatega, kasutada spordisaali või vaadata televiisorit.

Eeltoodu põhjal saab väita, et üksikvangistust rakendatakse endiselt võrdlemisi sageli ning keskmine eraldatuses viibimise aeg on ligikaudu üks kuu. Maksimaalne järjestikune kartseris viibimise aeg oli aga veel pikem ja oluliselt kehvemates tingimustes. Sellistes tingimustes viibivatele kinni peetavatele isikutele ning sellise aja perioodi vältel on eriti oluline tagada mõtestatud suhtlust, aja veetmise võimalusi ja vaimse tervise abi.

1.3. Suitsiidid ja suitsiidirisk

Töö autoritele teadaolevalt sooritati perioodil 2018 kuni 2022 Eesti vanglates kokku 18 enesetappu: Tallinna Vanglas 7, Viru Vanglas 6 ja Tartu Vanglas 5. Kõige enam enesetappe sooritati 2021. aastal (5) ning kõige vähem 2022. aastal (2). Vanglates tuleb enesetappude ennetamisele suuremat tähelepanu pöörata, kuna vangide hulgas on enesetapurisk tavapopulatsioonist kõrgem.

Vanglas võib täiendavaid julgeolekuabinõusid kohaldada muuhulgas siis, kui kinnipeetav isik kahjustab oma tervist või kui on kahtlus, et isik soovib sooritada suitsiidi. Sellistel juhtudel võib suitsiidse isiku paigutada eraldatud lukustatud kambrisse, piirata tema suhtlemisvabadust, kehakultuuriga tegelemist ning isiklike esemete või riiete kasutamist oluliselt piirata (vt tabel 1). Seevastu on kinnitust leidnud, et füüsiline aktiivsus on negatiivses seoses suitsiidimõtetega (Vancampfort *et al.*, 2018, p. 445) ning sotsiaalsed interaktsioonid ja suhted aitavad ennetada suitsiidmõtteid (Aran *et al.*, 2023, p. 424). Suitsidiaalsele kinnipeetavale antakse vastav riietus, millega vähendatakse enesevigastamise võimalusi, lisaks võetakse talt esemed, mis on eriti sobilikud kehavigastuste tekitamiseks või suitsiidi toimepanemiseks. Varem on täheldatud isoleeritud kinnipeetava puhul enese vigastamise seitsmekordset kasvu (Brasholt *et al.*, 2023, p. 102), mis on vastupidises seoses esialgse eesmärgiga suitsiidi ja enesevigastamist ennetada. Ka õiguskantsler (2023, lk 3) on sedastanud, et kinnipeetavad eraldatakse jätkuvalt lukustatud kambrisse, millega kaasneb oht, et inimese vaimse tervise probleemid pigem süvenevad.

Vanglates on kasutusele võetud suitsiidiennetuse standard, millega on antud selged käitumisjuhised selleks, et juhtida võimalikult varakult tähelepanu kinnipeetavatele, kelle puhul on põhjendatud kahtlus suitsiidi toimepanemiseks. Samuti on standardis ametnikele välja toodud juhised, kuidas märgata kinnipeetava muutunud käitumist

ja sellest teavitada (Pehk, 2023). Suitsiidistandardi kohaselt annab meditsiinitöötaja hinnangu, kas isik tuleks paigutada kaameraga kambrisse, võtta ära isiklikud riided ja tagada täiendav järelevalve 30 või 15 minuti järel või sagedamini. Samuti teeb meditsiinitöötaja ettepaneku täiendavate julgeolekuabinõude kohaldamiseks. Siiski ei anna standard juhiseid tervishoiutöötajale ravisekkumise valikul, vaid toob välja vajaduse suunata riskigrupi kuuluv kinnipeetav tervishoiutöötaja vastuvõtule või pelgalt piirab füüsiliselt võimalusi suitsiid toime panna.

Oluline roll kinni peetava isiku enesevigastamise või suitsiidi ennetamisel on ka üksusel, kus kinnipeetav isik viibib. Kohe kui kinni peetava isiku käitumises või suhtluses esinevad viited enesevigastamisele või suitsidaalsusele, peab üksus teavitama psühholoogi või sotsiaaltöötajat, kes otsustab edasiste kohtumiste vajalikkuse ja sisu üle.

Õiguskantsler on oma seisukohas välja toonud, et vanglas toime pandud enesetappude analüüsist ilmnes, et vanglaametnikke on vähe ning olemasolevaid töötajaid on vaja koolitada. Õiguskantsler on rõhutanud ka, et kui ametnikel on palju tööülesandeid ning suhtlus kinnipeetavatega minimaalne, siis ei ole neil aega kinnipeetavaid tundma õppida ega nende käitumist ja suhteid jälgida. Enesetappe analüüsides ilmnes ka, et vanglaametnikele jäi märkamata ühe enesetapu teinud kinnipeetava pikemaajaline kiusamine ning mitu enesetapujuhtumit jäi mõnda aega avastamata, kuna ametnikud ei pööranud tähelepanu kinnipeetavale ja kambris toimuvale. (Õiguskantsler, 2023, lk 2)

Eeltoodust nähtub seega, et vanglas on äärmiselt oluline tagada kinni peetavatele isikutele õigeaegne vaimse tervise abi. Samuti on oluline roll ametniku ja kinni peetava isiku vahelisel suhtlusel, et märgata juba varakult muutusi isiku käitumises.

2. ARUTELU

Mitmed kinnipeetavad saavad just vanglas esmakordselt võimaluse külastada psühhiaatrit või kliinilist psühholoogi, paraku aga ei ole praegune võimekus piisav, et täies ulatuses kinnipeetavate vajadused katta. Siinkohal näevad autorid, et vanglasüsteemis on võimekus juhtida olemasolevaid ressursse paremini ja tagada vaimse tervise probleemi korral tõhus sekkumine. Õiguskantsler (2022, lk 7) on välja toonud kriisimeeskonna loomise vajadust, et tagada piisav toetus nii kinnipeetavatele eriolukordades kui ka teadmine vanglapersonalis, et vastava pädevusega inimesed on olukordade lahendamisel toetamas ja abistamas. Tegemist võib olla ühe võimalusega, kuidas ressursipuudust kompenseerida.

Samuti näeme vajadust parandada nii riskihindamise valiidsust kui ka usaldusväärssust eelkõige Eesti kultuuriruumis ja vaimse tervise probleemidega kinnipeetavate seas ning nõustume varasema kirjandusega, et otsuste tegemisel ei tohiks tugineda vaid riskihindamisele (Fitzgibbon & Green, 2006, p. 42; Eckhouse *et al.*, 2019, p. 11). Kui otsuseid tehakse, peaks need tegema kinnipeetava kasuks (Sturup, 2017). Andrews ja Dowden (2007, p. 448) on rõhutanud, et spetsialistidele, kes koostavad riskihindamisi, on pädevuse tagamiseks vajalik järjepidev supervisioon, vastasel juhul langeb oluliselt vahendi valiidsus.

Karistusaja planeerimisel ja läbiviimisel näeme vajadust kaasata eri osakondade töötajaid, et tagada efektiivne ajakasutus ning tegevuste eesmärgipärasus. Võimalike lahendustena näeme ümarlaudu ning juhtumiarutelusid, mis omakorda nõuavad tihedat koostööd osakondade vahel. Sealjuures on oluline kaasata aruteludesse ka kinnipeetav, et suurendada ITK täitmise valmisolekut. Taoline ressursi suunamine nõuab spetsialistide ja ametnike aega ning pühendumust, mida täitmata ametikohtade puhul aga ellu viia ei saa. Täitmata ametikohtade ja võõrkeelt kõnelevate spetsialistide puuduse tingimustes ei tohi kõrvale jätta ka olemasolevate ametnike heaolu. Sellest tulenevalt näeme psühholoogide, sotsiaaltöötajate ja inspektor-kontaktisikute järjepideva supervisiooni ja täienduskoolituste vajadust vaimse tervise teemadel, et tagada teadmised vaimse tervise probleemidest ja nendega toimetuleku viisidest.

Teaduskirjanduses on toodud mitmeid soovitusi, kuidas üksikvangistuse mõjusid vähendada. Eelkõige rõhutatakse üksikvangistuse võimalikult vähest kasutamist ja alternatiivsete meetodite leidmist, sest üksikvangistusel ei ole leitud positiivseid mõjusid kinnipeetavate taasühiskonnastamisel ega korrarikumiste vähendamisele. Üksikvangistuse negatiivsete mõjude vähendamiseks on soovitatud alternatiivseid seksioone üleminekuks üksikvangistusest avatud seksiooni, kus on rohkem tegevusi ja liikumisvõimalusi (Luigi *et al.*, 2020, p. 8). Vanglaametnikud ja vaimse tervise spetsialistid peaksid koostöös otsustama, millal on kinnipeetav valmis tagasi pöörduma avatud seksiooni (Luigi *et al.*, 2020, p. 8). Selline üleminek võib aidata vähendada enesevigastamist ja negatiivseid mõjusid vaimsele tervisele. Mõnes kinnipidamisasutuses on pakutud mentorlusprogrammi, kus mõni teine kinnipeetav käib üksikvangistuses kinnipeetavaga suhtlemas, et üksikvangistuses kinnipeetav saaks uuesti harjuda sotsiaalse suhtlusega (Luigi *et al.*, 2020, p. 9). Võttes arvesse enesevigastamise ja muude negatiivsete tagajärgede suurenemist üksikvangistuses, on selge, et seisundi jälgimisest ei piisa ja oluline oleks väärtustada suuremat süstemaatilist psühholoogilist tuge ja ravi üksikvangistuse ajal (Luigi *et al.*, 2020, p. 8).

Suitsiidide ennetuseks on Eesti vanglates koostatud standard, mis peaks aitama ametnikel märgata negatiivseid muutusi kinni peetava isiku käitumises varakult ning

vastavalt toimida. Siiski kasutatakse täiendava julgeolekuabinõuna eraldatud lukustatud kambrisse paigutamist kinnipeetava puhul, kellel esineb suitsiidimõtteid või plaane, kuid antud meede keskendub suitsiidi toimepanemiseks sobilike vahendite eemaldamisele, mitte ei taga vaimse tervise abi. Tuginedes sotsiaalministeeriumi (2023) kohandatud vaimse tervise teenuste püramiidile, soovime töötada välja teenuseid ja sekkumisi igale püramiidi astmele. Näiteks vastavalt püramiidi esimesel astmetel olevale *eneseabile* ja *mitteametlikule tugiteenusele kogukonnas* tagada koolitusi ja töötube, õpetamaks nii vaimse tervise esmaabi kui ka enesehoiu tehnikaid. Siinkohal soovime kasutada digivõimalusi ning olemasolevaid veebikoolitusi ja videomänge, nagu Triumph Health. Suurbritannias ja USA-s on kasutusele võetud ka toetussüsteem kinnipeetavate vahel (ingl *peer support*), mis on kuluefektiivne ning omab positiivset mõju ka kinnipeetavatele (Bagnall *et al.*, 2015, p. 27) ning on edukas püramiidi teise astme teenus.

Eeltoodud vahendite tagamiseks on aga vajalik välja õppinud ja koolitatud personal. Eriti oluline on vastava väljaõppe saanud psühholoogid, mistõttu ei pruugi psühholoogiaalane bakalaureusekraad olla alati piisav, st vanglateskonnas töötamine nõuab eriteadmisi. Seetõttu oleks Eestis vaja korrektsioonipsühholoogiat kui suunda edasi arendada ning kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid uuringuid korraldada, tagamaks Eesti vanglateenistuse praktika vastavuse teaduskirjanduses väljatoodule ning arendamaks valdkonda teaduslikel põhimõtetel edasi eesmärgiga pakkuda vanglateenistuses efektiivset ja tõendus põhist lähenemist.

Positiivsena saab välja tuua, et vanglateenistuses on plaanitud mitmeid muudatusi, mis peaksid aitama paremini täita vangistuse taasühiskonnastamise eesmäärke. Näiteks on jõustamisel vangistusseaduse muutmise eelnõu, mille raames on plaanitud lühendada kartserikaristuse maksimaalset pikkust 14 päevale, mille kohta on teinud soovitusi CPT alates 2007. aastast igal külastusel Eesti vanglatesse, ja kaasata vahistatuid huvitegevustesse ning hoida neid avatud eluosakonnas (CPT, 2014, lk 38; Vangistusseaduse, karistusseadustiku, kriminaalhooldusseaduse ja täitemenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu (vangistusseaduse kaasajastamine ja digilahenduste kasutusele võtmine) 227 SE, 2023). Seega on tehtud pingutusi, et tagada Euroopa nõuetele vastavad tingimused.

Vangistuse jooksul on oluline jälgida isiku tervist, sh vaimset tervist, mistõttu peab kinni peetava isiku käitumist jälgima ning kaardistama. Käitumuslike muutuste märkamise sõltub valdavalt ametnikest, kuid kuna Eesti vanglates on sage personalipuudus, siis võivad sellest tingituna vaimse tervise probleemid õigeaegselt tähelepanuta jääda. Oluline on siinkohal välja tuua ka asjaolu, et vaimse tervise probleemid on kinnipeetavate isikute seas sagedased ning neid võimendab üksikvangistuses viibimine.

Sage või pikaajaline üksikvangistuses viibimine võib omakorda mõjutada isiku tervist sedavõrd, et tagajärjeks võib olla suitsiidid või suitsiidikatse. Kurioosne on aga see, et Eesti vanglates kasutatakse suitsiidi ennetamise ühe meetmena eraldatud lukustatud kambrisse paigutamist koos isiklike esemete äravõtmise ja suhtlemisvabaduse piiramisega.

ANGELA ALLIK

Tallinna Vangla, sekkumistegevuste osakonnajuhataja

E-post: angela.allik@just.ee

Angela Allik on omandanud bakalaureusekraadi Tartu Ülikoolis psühholoogia erialal ning töötanud Tartu Vanglas psühholoogina. Hetkel töötab ta Tallinna Vanglas sekkumistegevuste osakonnajuhatajana. Ta on omandamas magistrikraadi sisejulgeoleku valdkonnas. Tööd on ta jätkanud ka erasektoris psühholoogi ja koolitajana vaimse tervise teemadel.

GRETHEL METS

Tallinna Vangla, psühholoog

E-post: grethel.mets@just.ee

Grethel Mets omandas bakalaureusekraadi psühholoogia erialal Tartu Ülikoolis 2022. aastal ja on alates 2022. aastast omandamas Tartu Ülikoolis psühholoogia magistrikraadi psühholoog-nõustaja suunal.

LIISU ANGER

Politsei- ja Piirivalveamet, Ida prefektuuri teabebüroo juht

E-post: liisu.anger@gmail.com

Liisu Anger omandas magistrikraadi õigusteaduses Tartu Ülikoolis 2013. aastal. Alates aastast 2013 kuni 2023 on Anger töötanud Jusiitsministeeriumis, millest viimased 6 aastat osales vanglate tervishoiuvaldkonna arendamises ja muudatuste elluviimises, sealhulgas suitsiidiennetuse standardi loomises ja kõigile vanglateenistujatele vaimse tervise esmaabi õpetamise ellukutsumises.

KASUTATUD ALLIKAD

- Abracen, J., Langton, C. M., Looman, J., Gallo, A., Ferguson, M., Axford, M. & Dickey, R., 2014. Mental Health Diagnoses and Recidivism in Paroled Offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 58(7), pp. 765–779.
- Bagnall, A.-M., South, J., Hulme, C., Woodall, J., Vinall-Collier, K., Raine, G., Kinsella, K., Dixey, R., Harris, L. & Wright, N. M., 2015. A systematic review of the effectiveness and cost-effectiveness of peer education and peer support in prisons. *BMC Public Health*, 15(1), p. 290.
- Bijlsma, A. M. E., Assink, M., Stams, G. J. J. M. & van der Put, C. E., 2022. A Critical Evaluation of the Risk, Need, and Responsivity Principles in Family Interventions for Delinquent Youth: A Meta-Analysis. *Criminal Justice Review*, 0(0).
- Brasholt, M., Sveaass, N., Sales, P. P., Marboeuf, H., Cakal, E. & Søndergaard, E., 2023. Protocol on medico-legal documentation of solitary confinement. *Torture Journal*, 33(1), pp. 92–118.
- Bäckström, P. J., Danielsson, M., Starfelt Sutton, L. C. & Andersson, D. (2022). Evaluation of the Predictive Validity of a Risk-Need-Responsivity Assessment Tool (RNR-A) in the Swedish Prison and Probation Service. *The Prison Journal*, 102(3), pp. 367–390.
- CPT, 2014. *To the Estonian Government on the visit to Estonia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)*. Report. Strasbourg, January 21, 2014. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168069576a> [Kasutatud 01.03.2024].
- Duan, W., Wang, Z., Yang, C. & Ke, S., 2023. Are risk-need-responsivity principles golden? A meta-analysis of randomized controlled trials of community correction programs. *Journal of Experimental Criminology*, pp. 1–24.
- Edgemon, T. G. & Clay-Warner, J., 2019. Inmate mental health and the pains of imprisonment. *Society and Mental Health*, 9(1), pp. 33–50.
- Eckhouse, L., Lum, K., Conti-Cook, C. & Ciccolini, J., 2019. Layers of Bias: A Unified Approach for Understanding Problems With Risk Assessment. *Criminal Justice and Behavior*, 46(2), pp. 185–209.
- Fitzgibbon, W. & Green, R., 2006. Mentally Disordered Offenders: Challenges in Using the OASYS Risk Assessment Tool. *British Journal of Community Justice*, 4(2), pp. 35–45.
- Grünberg, M., 2013. *Kriminogeensete riskide hindamine*. Justiitsministeerium.

- Iverson, K., Haring, L., Sööt, M.-L. & Tamm, K., 2020. *Õigusrikkujate vaimse tervise häirete uuring*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/pikk_vaimut_uuring.pdf [Kasutatud 01.03.2024].
- Konstabel, K., Tulviste, J., Laidra, K., Havik, M., Reile, R., Leinsalu, M., Murd, C., Tamson, M., Panov, L., Sultson, H., Kreegipuu, K., Uusberg, A., Akkermann, K., Kasekamp, G., Ainsaar, M., Roots, A., Nahkur, O., Maasing, H., Bruns, J., Mürsoo, A., Tiitus, L., Kõiv, K. & Lehto, K., 2022. *Eesti rahvastiku vaimse tervise uuring*. Lõpparuanne. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.tai.ee/sites/default/files/2022-06/Eesti%20rahvastiku%20vaimse%20tervise%20uuring.pdf> [Kasutatud 01.03.2024].
- Lester, M., Batastini, A., Davis, R. & Bourgon, G., 2020. Is Risk-Need-Responsivity Enough? Examining Differences in Treatment Response Among Male Incarcerated Persons. *Criminal Justice and Behavior*, 47, pp. 829–847.
- Luigi, M., Dellazizzo, L., Giguère, C.-É., Goulet, M.-H. & Dumais, A., 2020. Shedding Light on “the Hole”: A Systematic Review and Meta-Analysis on Adverse Psychological Effects and Mortality Following Solitary Confinement in Correctional Settings. *Frontiers in Psychiatry*, 11. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyt.2020.00840> [Kasutatud 01.03.2024].
- Morgan, R. D., Gendreau, P., Smith, P., Gray, A. L., Labrecque, R. M., MacLean, N., Van Horn, S. A., Bolanos, A. D., Batastini, A. B. & Mills, J. F., 2016. Quantitative syntheses of the effects of administrative segregation on inmates’ well-being. *Psychology, Public Policy, and Law*, 22(4), pp. 439–461.
- OECD, 2018. *Promoting mental health in Europe: Why and how?* Paris: OECD, pp. 19–43. [Võrgumaterjal] Leitav: https://doi.org/10.1787/health_glance_eur-2018-4-en [Kasutatud 01.03.2024].
- Psühhiaatrilise abi seadus* (1997) RT I, 12.02.1997.
- Skeem, J. L., Steadman, H. J. & Manchak, S. M., 2015. Applicability of the Risk-Need-Responsivity Model to Persons With Mental Illness Involved in the Criminal Justice System. *Psychiatric Services*, 66(9), pp. 916–922.
- Sotsiaalministeerium, 2023. *Vaimne tervis | Sotsiaalministeerium*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.sm.ee/tervise-edendamine-ravi-ja-ravimid/vaimne-tervis> [Kasutatud 07.01.2024].
- Sturup, J., 2017. *The mythology of risk assessments*. Dublin: EuroPris/CEP workshop on Mental Health in Prison and Probation.
- Strong, J. D., Reiter, K., Gonzalez, G., Tublitz, R., Augustine, D., Barragan, M., Chesnut, K., Dashtgard, P., Pifer, N. & Blair, T. R., 2020. The body in isolation: The physical

health impacts of incarceration in solitary confinement. *PLoS ONE*, 15(10), pp. e0238510.

Tayer, L., Einat, T. & Antar, A. Y., 2021. The Long-Term Effects of Solitary Confinement From the Perspective of Inmates. *The Prison Journal*, 101(6), pp. 652–674.

Tervishoiuteenuste korraldamise seadus (2001) RT I 2001, 50, 284.

Vangistusseadus (2000) RT I, 14.06.2000.

Vangistusseaduse, karistusseadustiku, kriminaalhooldusseaduse ja täitemenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu (vangistusseaduse kaasajastamine ja digilahenduste kasutusele võtmine) 227 SE, 2023. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/ab2a14ca-1c1f-4ab4-8f42-09ef69cf194e/vangistusseaduse-ja-teiste-seaduste-muutmise-seadus-vangistusseaduse-kaasajastamine-ja-digilahenduste-kasutusele-votmine> [Kasutatud 07.01.2024].

Ward, T., Yates, P. M., & Willis, G. M., 2012. The Good Lives Model and the Risk Need Responsivity Model: A Critical Response to Andrews, Bonta, and Wormith (2011). *Criminal Justice and Behavior*, 39(1), pp. 94–110.

Õiguskantsler, 2022. *Kontrollkäik Tallinna Vanglasse*.

Õiguskantsler, 2023. *Kontrollkäik Tartu Vanglasse ja vanglate psühhiaatriaosakonda*.

VANGLATEENISTUSES TÖÖÕNNE SOODUSTAVA KULTUURI KUJUNDAMINE LÄHTUVALT STRATEEGIAST JA TUGINEDES RAHULOLU UURINGU TULEMUSTELE

EVELIN STAMM

Võtmesõnad: tööõnn, töötajate rahulolu, strateegia, organisatsioonikultuur

DOI: <https://doi.org/10.15158/dwe6-z360>

Ülevaade. Artikli eesmärk on anda ülevaade, kuidas vanglateenistus on teadlikult kujundanud tööõnne toetavat töökeskkonda ja -kultuuri. Artiklis vaadatakse üldiseid tööõnne toetavaid tegureid, seda, millised tööõnne toetavad teemad on vanglateenistus seadnud strateegiliste eesmärkidena ning ka seda, milline on vanglateenistuse tööõnne toetavate teguritega rahulolu tase töötajate seas. Lisaks tuuakse välja, mida on vanglateenistus teinud ja planeerib teha tööõnne toetava töökeskkonna ja -kultuuri kujundamisel.

DESIGNING A CULTURE PROMOTING WORK HAPPINESS IN THE PRISON SERVICE BASED ON THE STRATEGY AND THE RESULTS OF THE SATISFACTION SURVEY

EVELIN STAMM

Keywords: happiness at work, employee satisfaction, strategy, organizational culture

Overview. The purpose of the article is to provide an overview of how the prison service has consciously shaped a work environment and culture that supports happiness at work. The article looks at general factors that support happiness at work, which topics that support happiness at work have been set as strategic goals by the prison service, and what is the level of satisfaction among employees with factors that support happiness at work in the prison service. In addition, it is pointed out what the prison service has done and plans to do in shaping a work environment and culture that supports happiness at work.

SISSEJUHATUS

Tööõnne teemat väga pikalt uuritud ja leitud, et see on ainus viis, mis organisatsioonile oodatud edu toob (Saar-Veelmaa, 2019). Kui inimene kogeb tööõnne, siis avaldub ka tema parim potentsiaal.

Vanglateenistuse strateegia ja strateegilised eesmärgid annavad suuna teenistuse arendamiseks, sh sisaldab strateegia töötajate ja töökeskkonna arendamise teemasid, mis seostuvad tööõnne toetava töökoha kujundamisega.

Seda, kuidas strateegias seatud töökeskkonna ja -kultuuri teemadel läheb ja milline üldisemalt tööga seotud rahulolu töötajate seas, seiratakse regulaarselt rahulolu-uuringu kaudu. Teades tööõnne toetavaid tegureid, on rahulolu-uuringus nende tegurite uurimisele eraldi tähelepanu pööratud. Uuringu tulemuste põhjal on kujundatud töid, struktuure ja kultuuri lootuses, et see loob ka suuremat tööõnne.

Artikli peamine eesmärk on anda ülevaade, kuidas vanglateenistuse strateegiliste eesmärkide ja tööga rahulolu seiramise toel töötajate tööõnne kujundatakse.

Artikkel on jagatud kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis antakse üldine ülevaade töötajate ja töökeskkonnaga seotud strateegilistest eesmärkidest vanglateenistuse strateegias. Teises peatükis antakse ülevaade tööõnne kaasaegsest käsitlusest. Kolmandas peatükis vaadatakse lähemalt vanglateenistujate rahulolu taset tööõnne toetavate teguritega ning antakse ülevaade tööõnne parendamiseks tehtud ja planeeritud muudatustest ja arendustegevustest.

1. VANGLATEENISTUSE STRATEEGILINE RAAMISTIK JA STRATEEGILISED EESMÄRGID TÖÖÕNNE TOETAVATE TEGURITE JUURES

Vanglateenistuse strateegia valmis 2023. a jaanuaris; selle visioon on olla suure usaldusväärusega sisejulgeolekuteenistus. See tähendab, et vanglateenistus pakub ühiskonnale turvatunnet, õigusrikkujatele võimalust naasta edukalt tavaellu ning sisejulgeoleku professionaalidele missiooniga ja motiveerivat tööd. Kolmest strateegilisest eesmärgist üks keskendub motiveeriva töökeskkonna ja atraktiivse tööandja kuvandi loomisele ja hoidmisele (Vanglateenistus, 2023b).

Kuidas väljendub strateegias tööõnne teema?

Võttes arvesse strateegia visiooni ja vanglateenistuses ees ootavaid väljakutseid, sisaldab strateegia kolmas eesmärk, *vanglateenistus on motiveeriva töökeskkonnaga atraktiivne ja hinnatud tööandja*, olulisel määral tööõnne kujunemist toetavaid alaeesmärke. Näiteks on tähtis kujundada kaasavat töökeskkonda, pakkuda paindlikke ja mitmekülgseid enesearendamise võimalusi, arvestada tööde kujundamisel töötajate vajaduste ja trendidega, tagada juhtimiskvaliteet ja -võimekus, tunnustada ja märgata.

Miks pöörame tähelepanu töötajate heaolule strateegilisel tasandil?

Praegu konkureerivad tööandjad tööturul omavahel – kuidas saada endale parimad töötajad. Vanglateenistusest lahkub igal aastal keskmiselt 15% töötajatest, kelle asemele on vaja leida uued töötajad.

Tööga rahulolu ja lahkumise seoseid uurides on leitud, et mõned komponendid määgivad lahkumise juures eriti suurt rolli. Esimesel kohal on vähene tunnustus tehtud töö eest ja alles teisel kohal ebapiisav palk ja muud tasud. See leid üllatas uurijaid, sest eeldati, et suur tööjõu voolavus on seotud palgaga. Rahulolematust ja seetõttu ka lahkumist põhjustavad veel olematud karjäärivõimalused, pärsitud loovus ja konfliktimoraalsete väärtustega (Udechukwu *et al.*, 2007, pp. 247–268).

Töötajad on valmis otsima tööandjaid, kelle eesmärk ja kultuur peegeldavad nende väärtusi. Gallupi 2017. aasta raporti „State of the American Workplace“ kohaselt peavad tööandjad kohanema tänapäevase tööjõu vajadustega – püüdma meelitada ja hoida suurepäraseid töötajaid (Gallup, 2017).

Kesksed küsimused on, kuidas saada endale häid töötajaid ning kuidas neid hoida. Seetõttu on töötajate ja töökeskkonnaga seotud strateegilised eesmärgid võrdselt olulised põhitegevuse eesmärkidega. Ei ole võimalik viia ellu põhitegevuse (vangistuse täideviimine ja taasühiskonnastamine) eesmärke, kui meil ei ole selleks motiveeritud ja pühendunud inimesi.

2. TÖÖÕNNE KÄSITLUS ÜLDISES TÄHENDUSES

Tööõnne teemaga on psühholoogiateaduses tegeletud viimase saja aasta jooksul. Eesmärk on leida võimalusi, kuidas inimestel oleks kergem ja helgem oma tööga tegeleda. Tööõnne definitsioone on palju, kõige lihtsam on ehk see, et *mul on tööl hea*

olla. Eestis on tööõnne teemat uurinud psühholoog Tiina Saar-Veelmaa (2023), kelle sõnul võrdub tööõnn tervisega: „Ebarahuldava töö halb mõju on kolossaalne ja sellepärast tasub alati püüelda selle poole, et olla tööd tehes rahul ja õnnelik.“

Tööõnne määratletakse kogemusena, kus positiivset seisundit on võimalik saavutada töötajate olulisi vajadusi rahuldades ja võimaldades neil saavutada oma eesmärgid (Anttonen & Rasanen, 2008, p. 16).

Kuivõrd Tiina Saar-Veelmaa paigutab tööõnne käsitluse just Eesti inimeste konteksti, siis lähtub töö autor tööõnne lahti mõtestamisel suuresti tema käsitlusest.

Mis toob tööl rõõmu?

Õnne ja tööõnne ei saa käsitleda eraldiseisva eesmärgina. Pigem on see heaolu seisund, mis võimaldab inimestel nii töös kui väljaspool olla entusiastlikud, lootusrikkad ja kaasatud (Ali, 2020).

Gallupi 2017. aasta raportis „State of the American Workplace“ tuuakse välja, et vaid 33% tööealisest elanikkonnast tunneb, et nad on pühendunud ja seotud organisatsioonidega, kus nad parajasti töötavad. Gallupi analüüs näitab aga ka seda, et kui inimesed jäävad kauemaks oma töökohale, suurenevad nende võimalused teha seda, mida nad kõige paremini oskavad (Gallup, 2017).

Eesti töövahenduskeskkonna CV Keskus ja Palgainfo Agentuuri 2017. aasta oktoobris tehtud 14 000 osalejaga tööturu-uuringu tulemused näitasid, et 80% töötajatest on avatud uutele tööpakkumistele. Uuringust selgus, et iga neljas töötaja plaanib töökohavahetust (Saar-Veelmaa, 2018).

Et inimene oleks tööga rahul ja tahaks tööandja juures pikemalt viibida, mängib rolli mitu komponenti. Üks väga oluline neist on vabadus. Mida enam saab töötaja oma tegevuse üle otsustada, seda enam pakub see talle rahuldust. Õnnetunde toob oskus luua endale ise väärtust ja hästi majandada. Teine asi, millela ei saa olla tööõnne, on töö tähendus. Töötegija tahab aru saada, miks ta seda tööd teeb – isegi kõige lihtsama ja rutiinsema töö puhul (Saar-Veelmaa, 2023). Meie aju ei luba meil teha mõttetut tööd, millel pole tähendust (Saar-Veelmaa, 2016, lk 76).

Tööõnne loob ka tervise- ja keskkonnaaspekt. Kui töötaja tunneb, et töö ei tee ta tervisele liiga ei füüsiliselt, emotsionaalselt ega ka vaimselt, on ta õnnelikum. Suhted tööl peavad olema ausad ja läbipaistvad. Ei saa olla tööõnnelik, kui töökohas valitseb kiusamise õhkkond ja kliima on mürgine (Saar-Veelmaa, 2023).

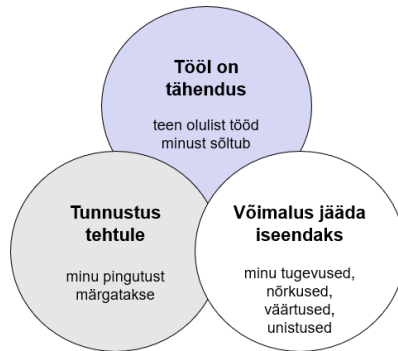
Kadumas on ka mõtteviisi, et kui õppisid noorena ühe ameti, pead kogu elu ainult sellega tegelema. Tööuuringud näitavad, et uus reaalsus on 11 eri ametit elu jooksul (Saar-Veelmaa, 2023). Seega oluline on leida endale arenguvõimalusi kas olemasoleva tööandja juures või mujal.

Paljudele on tuttav teema *burnout* ehk läbipõlemine, kuid vähem räägitakse töötüdumusest ehk *boreout*'ist. Väsitakse tööst ära ja probleemid ei lahene, tagajärjeks läbipõlemine, depressioon. Suurem tõenäosus oma tööst ära tüdineda on siis, kui tunned, et sinu pingutustel pole jälge ehk sinu töö ei avalda suurt mõju. Teiseks on oluline tagasiside ehk võid tööst ära tüdineda ka siis, kui sinu tööd ei tunnustata või kui sa ei näe lõpptarbija õnnelikke silmi. Tahame tunda, et meie panus on kellegi jaoks väärtuslik ja oluline. Selle tagasiside puuduses vaevleb enamik töötavaid inimesi, kellele tundub, et nende tegelik tööpanus jääb juhtidele märkamata ning pigem tuuakse esile seda, mis on halvasti (Saar-Veelmaa, 2016, lk 79).

Viimaseks komponendiks toob Tiina tööõnne teemalises magistritöös välja, et inimestel peab olema võimalus jääda iseendaks. Inimesed arenevad paremini keskkonnas, mis sobib nende isiklike huvide, eesmärkide, väärtuste ja oskustega (Saar-Veelmaa, 2016, lk 82).

Kokkuvõtlikult on tööõnne valemis kolm komponenti (vt joonis nr 1):

- Esiteks, et **tööl oleks tähendus** ja positiivne mõju teistele inimesetele või ühiskonnale – teen olulist ja tähendusega tööd, minust sõltub midagi. Inimesed soovivad tööd, mis paneks neid tundma, et nad saavad tegeleda teiste inimeste elukvaliteedi vahetu parandamisega, kellelegi konkreetset vajalik olemisega – nn südame-komponent (Saar-Veelmaa, 2018).
- Teiseks komponendiks on **tööst jääv nähtav jälg**, mida tajutakse kõige enam pingutuse märkamise, tunnustuse ja tagasiside kaudu. Inimesed soovivad tegeleda millegi konkreetse ja nähtava loomisega ehk panusega, millest jääb jälg pikemaks ajaks – nn mammuti-komponent (Saar-Veelmaa, 2018). Vajame tunnustust ja tagasisidet, tänu millele tunnetame, et see, mida tegime, oli vajalik ja et oleme olulised.
- Kolmandaks on ootus **jääda iseendaks** ehk et kogu töö olemus ja keskkond vastaksid võimalikult täpselt inimesele kui tervikule, nii tema tugevustele kui ka nõrkustele, aga kindlasti väärtustele ja unistustele – nn ise-komponent (Saar-Veelmaa, 2016, lk 76–80).

Joonis 1. Tööõnne valem

Peale selle, et inimene on ise õnnelikum, võidab sellest ka tema organisatsioon, kes sellise tööõnne tasakaalu võimaldab. Nimelt rakendab tasakaalus inimene meelsamini oma andeid, loob suuremat väärtust nii tööandjale kui ka ühiskonnale (Saar-Veelmaa, 2016, lk 80).

Kui keeruline on tööõnne kujundada ja kes vastutab tööõnne eest?

Eeskätt saab tööõnne luua tööandja, sest temal on töökeskkonnas suuremad õigused ja rohkem võimu.

Kuna tööõnne on heaoluseisund, mis kujuneb läbi kogemuste töökohal, siis peavad tööandjad pingutama, et kohandada ja kujundada töökohti ning pakkuda arenguvõimalusi töötajate vajadustest lähtuvalt (Mendoza-Ocasal *et al.*, 2021). Muidugi on siin ka töötajatel oma roll: seista hea oma tööõnne disainimisel ja panustada ka ise sellesse, et tööõnne oleks olemas.

3. VANGLATEENISTUSE RAHULOLU-UURINGU PÕHJAL TÖÖÕNNE KUJUNDAVATE TEGURITE SEIS JA ARENDAMINE

Vanglateenistuses on viimastel aastatel korraldatud kaks töötajate rahulolu uuringut: 2022. a kevadel ja 2023. a sügisel. Rahulolu-uuringu eesmärk on saada teada, millega on mingil ajahetkel vanglateenistuses hästi ja mis vajab tähelepanu, teisisõnu saada sisendit selle kohta, kuidas teenistust arendada ning pühendumust ja tööõnne soodustavat keskkonda kujundada. 2022. a uuringu küsimustikule vastas 81%

töötajaskonnast ja 2023. a vastas 79%, mis on igati usaldusväärne ja väärtuslik sisend vanglateenistuse arendamisel.

Rahulolu-uuringu teemad seati lähtuvalt organisatsiooni strateegilistest personalieesmärkidest, töötajate vahetust tagasisidest ja üldisest tunnetusest organisatsioonis. Eraldi vaadati juurde tööõnne toetavate tegurite osa ning mõlema aasta uuringus oli olemas eraldi tööõnne uuriv plokk.

Töötajate rahulolu 2022. a uuringu tulemuste põhjal

Tagasisidet küsiti kolmes suuremas teemaplokis: eesmärgid ja rolliselgus, tööõnne toetavad tegurid, juhtimis- ja koostöökultuur. Lisaks kolmele peateemale uuriti töötajatelt vanglateenistuse kui tööandja soovitamist ja lahkumise kaalumist, mis on meie jaoks olulised indikaatorid. Vastajatest 65% soovitas vanglat töökohana oma tuttavale, samas 53% oli viimasel ajal kaalunud vanglast töölt lahkumist.

Tööõnne toetavate tegurite ploki tulemused 2022. a rahulolu-uuringus 7-palli skaalal (tabel nr 1) olid teistest teemaploki tulemustest mõnevõrra kehvemad. Kui tööõnne toetavate tegurite ploki teemadega rahulolu hinnati 7-palli skaalal 4,7 punktiga, siis eesmärkide ja rolliselguse ploki teemadega rahulolu oli 5,7 punkti ja juhtimis- ja koostööploki teemadega rahulolu oli 5,2 punkti.

Tabel 1. Tööõnne toetavate tegurite ploki tulemused 2022. a rahulolu-uuringus 7-palli skaalal

Minu töövahendid on piisavalt hea kvaliteediga, et oma tööd hästi teha	5,5
Minu töötasu on võrreldav sama töö tegijatega minu vanglas	5,2
Töötasu kujunemise põhimõtted on selged ja arusaadavad	5,0
Töökoormus on meeskonna liikmete vahel õiglaselt jagatud	4,5
Minu pingutust märgatakse ning väärtustatakse	4,4
Tunnustus on personaalne ja siiras	4,4
Tööaja planeerimisel suudetakse vältida pikaajalisi ülekoormuse perioode	4,2
TÖÖÕNNE TOETAVAD TEGURID	4,7

Tulemustest on näha, et tööõnne teemaploki omakorda said madalamaid rahulolu hinnanguid pikaajalise ülekoormuse vältimise teema, **tunnustus ja personaalne tagasiside** ning töötaja **pingutuse märkamine**. Kaks viimast on tööõnne käsitluse järgi

otseselt seotud ühe olulise komponendiga: minu pingutust märgatakse ja saan teatud tööle tagasisidet.

Kui võtta kõrvale teadmine, et 53% töötajaist oli kaalunud viimasel ajal töölt lahkumist, on põhjust arvata, et lahkumise kaalumise on seotud vähemalt osaliselt vähese märkamise ja tunnustamisega. Töötajad ei tunne, et nende pingutust märgatakse, nad ei saa piisavalt tähelepanu ja tagasisidet ja see demotiveerib jätkamast.

Töötajate rahulolu 2023. a uuringu tulemuste põhjal

Tagasisidet küsiti neljas suuremas plokis: tööõnne toetavad tegurid, töökorraldus, koostöökultuur, juhtimiskultuur. Vastajate üldine rahulolu oli 7-palli skaalal 5,4. Vastajatest 76% soovitas vanglat töökohana oma tuttavale (11 protsendipunkti rohkem võrreldes 2022. aastaga), 44% oli viimasel ajal kaalunud vanglast töölt lahkumist (9 protsendipunkti vähem võrreldes 2022. aastaga).

Pärast 2022. a uuringut täpsustati tööõnne toetavate tegurite teemasid 2023. a uuringus.

2023. a rahulolu-uuringus olid tööõnne toetavate tegurite ploki tulemused 7-palli skaalal (tabel nr 2) samaväärsel tasemel juhtimiskultuuri teemaploki tulemustega (5,2) ja veidi kõrgemad töökorralduse (5,1) teemaploki tulemustest. Kõige kõrgemalt hinnati koostöökultuuri teemasid (5,6).

Tabel 2. Tööõnne toetavate tegurite ploki tulemused 2023. a rahulolu-uuringus 7-palli skaalal

Minu töö on tähtis, tunnen, et teen olulist tööd	5,9
Saan oma vastutusala piires otsustada ja teha ettepanekuid töö paremaks korraldamiseks	5,6
Minu pingutust märgatakse ning väärtustatakse	4,8
Mul on võimalus soovi korral vanglateenistuses teisele ametipositsioonile liikuda	4,5
TÖÖÕNNE TOETAVAD TEGURID	5,2

Tulemustest selgub, et tööõnne teemaplokis on madalamaid hinnanguid saanud ka 2022. a uuringus olnud teema: **minu pingutust märgatakse ning väärtustatakse** (2022: 4,4; 2023: 4,8), kuigi 0,4-punktiline positiivne muutus on toimunud. Lisaks on 2023. a uuringusse lisatud oluline tööõnne komponent – **mul on võimalus soovi korral vanglateenistuses teisele ametipositsioonile liikuda** – saanud kõige madamad

punktiskoorid (4,5). Võrreldes 2022. a rahulolu-uuringus tööõnne tegurite tulemusi 2023. a tulemustega, on märgata üldist rahulolu tõusu.

Mida oleme teinud tööõnne tegurite parendamiseks?

2022. a rahulolu-uuringu tulemuste põhjal oleme võtnud fookusesse tööõnne teguri: **minu pingutust märgatakse ja tunnustatakse.**

Oleme andnud juhtidele oskusi ja teadmisi ning avardanud silmaringi kaasaegselt juhi rollist, sh inimeste eripäradega arvestamise, nende märkamise ja toetamise ning tagasiside andmise teemadel.

Oleme vaadanud üle juhtide tööülesanded ja võtnud nendelt vähemaks igapäevaseid tehnilist laadi ja korralduslikke ülesandeid ning vähendanud juhtimisulatus struktuuriüksustes, kus juhil oli liiga palju (ligi 80) alluvaid. Seda eesmärgil, et juhid jõuaksid rohkem tegeleda inimeste juhtimise, st märkamise ja toetamisega.

Kolleegilt kolleegile märkamise ja tunnustamise hoogustamiseks on välja töötatud tunnustamise vorm „aus pai“. Võimalus kolleegile hea sõna ja aitäh öelda ning sealjuures väärtuspõhist tegutsemist esile tuua on leidnud positiivset vastukaja ja toob teineteise märkamise ja tunnustamise organisatsioonikultuuris olulisele kohale.

Organisatsiooni arendamiseks oleme loonud vanglateenistuse strateegia, mis väljendab ühist kokkulepet selle kohta, mida me teeme ja kuhu oleme teel (strateegilised eesmärgid), ning uuendanud väärtuseid, mis ütlevad, kuidas me eesmärgi ellu viime ja omavahel suhtleme. Väärtused sisaldavad muuhulgas tööõnne komponente, nt: märkame ja tunnustame teisi inimesi, teeme tööd pühendunult ja missioonitundega, oleme avatud uutele ideedele, soovime õppida ja areneda (Vanglateenistus, 2023a).

Väärtuste põhjal oleme loonud juhtimispõhimõtted, mis määratlevad ootuse juhtimisele, sh oma meeskonnaliikmete juhtimisele. Juhid on saanud 2023. a sügisel esmase tagasiside meeskonnalt ja vahetutelt juhtidelt, kuivõrd nad vastavad ootustele ja on seadnud endale arengueesmärgid.

Kuhu seame fookuse tööõnne tegurite parendamiseks edaspidi?

2023. a rahulolu-uuringu põhjal ja lähtuvalt vanglateenistuse strateegilistest eesmärkidest on üheks oluliseks teemaks **väärtuste juurutamine igapäevatöösse**. Dialoogid väärtuste sisu üle aitavad neid paremini mõista ja nendest igapäevatöös lähtuda ning ebakõladest hoiduda. Väärtused saavad ka integreeritud koostöövestlustesse (kuivõrd lähtub töötaja või juht igapäevaselt kokkulepitud väärtustest).

Jättkuvalt on olulisel kohal **juhtide arendamine**, sest neil on kande roll tööõnne loomisel ja hoidmisel ning kahjuks ka selle äravõtmisel. Juhtide arendamisel lähtume kokkulepitud juhtimispehõimõtetest, kus on ka tööõnne komponendid olemas.

Tähelepanu all on **tõõrollide ja mahtude ülemaatamine** – millised rollid on lähtuvalt siseturvalisuse trendidest ja strateegiast muutumas ning millised peaksid olema optimaalsed mahud mingite rollide täitmiseks. See peaks looma selgust tõõrollides (tean, mida minult oodatakse, ning tunnen, et tean olulist tõõd).

Kuigi palk ja tasud ei ole otseselt tõõõnne tagavad tegurid, **uuendatakse väärtuspaketti**, mis koosneb rahalistest ja mitterahalistest hüvedest. Loomes uusi tõõtajaid väärtustavaid pehõimõtteid ja toome tõõtajatele pakutavad hüved nähtavaks.

Tõõtajate **vaimse tervise hoidmise** väärtustamiseks on plaanis pakkuda enesehoiu ning psühholoogilise esmaabi andmise tõõriistu ja meetodeid.

KOKKUVÕTE

Kuigi tõõõnne oluliste teguritena on tõõõnne uurijad toonud välja eelkõige tõõ tähenduse olemasolu, pingutuse märkamise ja tunnustamise ning oma potentsiaali ja tugevuste rakendamise võimaluse, siis on tõõõnne loomisel ja hoidmisel oluline tegeleda organisatsiooni strateegia ja kultuuriga tervikuna. Selgus ja arusaam sellest, mida me teeme ja kuidas teeme, ning teadlik lähtumine strateegiast ja tõõtajate tagasisidest on oluline vundament tõõõnne pakkuva organisatsiooni kujundamisel.

Vanglateenistus on seadnud üheks oluliseks strateegiliseks eesmärgiks olla motiveeritud tõõkeskkonnaga ja atraktiivne tõõandja. Atraktiivse ja soovitud tõõandjana paistame välja siis, kui meil teenistuse sees on asjad hästi. Teisisõnu viitab kõik vajadusele kujundada kultuuri teenistuse sees, sest meie tõõtajad on meie saadikud.

Praegust tõõturu seisust ja demograafilisi muutusi arvestades on iga tõõtaja meile tähtis. Et tõõõtsijad tahaksid meile tulla ja meil pikemalt olla, on vaja pöõrata tähelepanu tõõõnne komponentidele, mis on kõige kriitilisemad lahkumise ennustajad.

On leitud, et tõõõga seotud tegurid, eriti rahulolu tõõ ja tõõkeskkonnaga, ennustavad lahkumist paremini kui individuaalsed näitajad, nagu vanglaametnike vanus, sugu või rass (Lambert *et al.*, 2009, p. 166).

Vanglateenistus jätkab tõõõnne toetavate tegurite seisust seiramist rahulolu-uuringute kaudu ning tõõtajate tagasisidet arvesse võttes strateegiliste eesmärkide poole liikumist, sh organisatsioonikultuuri arendamist.

EVELIN STAMM

Justiitsministeerium, vanglate osakond, vanglateenistuse arendusjuht

E-post: evelin.stamm@just.ee

Evelin Stamm on omandanud bakalaureusekraadi Tartu Ülikoolis kasvatusteaduste erialal. Täiendharidusena on läbinud suhtlemistreeneri ja koolitaja väljaõppe programmi. Töötades personalivaldkonnas alates 2002. aastast, on ta töötanud välja ja rakendanud töötajate arengut toetavaid programme ning kujundanud organisatsioonikultuuri mitmetes avaliku sektori organisatsioonides (sh 2006.–2012. a vanglateenistuses) ning pakkunud juhtidele arengutuge. Alates 2022. a kevadest on ta vanglateenistuse arendusjuht.

KASUTATUD ALLIKAD

- Ali, A. J., 2020. Happiness and competency in a changing workplace environment. *Journal of Competitiveness Studies*, 28(2), pp. 71–80.
- Anttonen, H. & Rasanen, T., 2008. *Well-being at Work-New Innovations and Good Practices*. Helsinki: Finnish Institute of Occupational Health.
- Gallup, 2017. *State of the American Workplace*. Report. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.gallup.com/workplace/238085/state-american-workplace-report-2017.aspx> [Kasutatud 12.03.2024].
- Lambert, E. G., Hogan, N. L., Moore, B., Tucker, K., Jenkins, M., Stevenson, M. & Jiang, S., 2009. The impact of the work environment on prison staff: The issue of consideration, structure, job variety, and training. *American Journal of Criminal Justice*, 34(3–4), pp. 166–180.
- Mendoza-Ocasal, D., Castillo-Jiménez, R., Navarro, E. & Ramírez, J., 2021. Measuring workplace happiness as a key factor for the strategic management of organizations. *Polish journal of management studies*, 24(2), pp. 292–306.
- Saar-Veelmaa, T., 2016. *Tööga õnnelikuks*. Tallinn: Hea Lugu.
- Saar-Veelmaa, T., 2018. *Isikliku eneseteostuse instrumendi, tööõnnevalemi loomine ja selle teostamine indiviidide ja organisatsioonide kaudu*. Magistritöö [Võrgumaterjal] Leitav: <https://digikogu.taltech.ee/et/item/1a72f642-7d1a-4d32-9eb0-cd-4de5a24803> [Kasutatud 20.11.2023].
- Saar-Veelmaa, T., 2019. Tööõnne puudumine viib läbipõlemise ja karjääri krahhini. *Personaliuudised.ee*, 27. veebruar. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.personaliuudised.ee/uudised/2019/02/27/tooonne-puudumine-viib-labipolemise-ja-karjaari-krahhini?channels=personal> [Kasutatud 18.11.2023].
- Saar-Veelmaa, T., 2023. Tööõnne uurija: mõtlemist nõudvat tööd ei ole vaja kontoris tegemas käia. *Aaretesar.ee*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://aaretesar.ee/tooonne-uurija-motlemist-noudvat-tood-ei-ole-vaja-kontoris-tegemas-kaia/> [Kasutatud 01.11.2023].
- Udechukwu, I., Harrington, W., Manyak, T., Segal, S. & Graham, S., 2007. The Georgia Department of Corrections: An Exploratory Reflection on Correctional Officer Turnover and its Correlates. *Public Personnel Management*, 36(3), pp. 247–268.
- Vanglateenistus, 2023a. *Vanglateenistuse väärtused*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.vangla.ee/et/vanglateenistuse-vaartused> [Kasutatud 30.11.2023].
- Vanglateenistus, 2023b. *Vanglateenistuse strateegia*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.vangla.ee/et/asutused/vanglateenistuse-strateegia> [Kasutatud 18.11.2023].

KONVERENTS „KORREKTSIOONIALANE TEADUSUURINGUTE SÜMPOOSION. REHABILITEERIVA REINTEGRATSIOONI UURINGUD JA PEEGELDUSED SELLEST, MIS TÖÖTAB“

ANDRYCO MUUGA

Võtmesõnad: rehabilitatsioon, taasühiskonnastamine, retsidiivsus

DOI: <https://doi.org/10.15158/w3y0-4t12>

Ülevaade. Artikkel annab ülevaate 27.–30. märtsil 2023 Portos toimunud organisatsiooni International Corrections & Prisons Association korraldatud seminaril esitletud tähtsamatest teemadest. Seminari ettekannetes keskenduti nii tõenditele põhinevatele kui ka praktikapõhiste aruteludele selle üle, kuidas on võimalik saavutada tähendusrikas taasintegreerumine peale vangistust. Olulisemad teemad olid reintegratsiooni peamised väljakutsed rahvusvahelises perspektiivis ning rehabiliteeriv integratsioon jooga ja vaimse heaolu kaudu: kogemus Tšehhi Vabariigist.

THE CONFERENCE „CORRECTIONAL RESEARCH SYMPOSIUM. REHABILITATING REINTEGRATION: RESEARCH AND REFLECTIONS ON WHAT WORKS“

ANDRYCO MUJGA

Keywords: rehabilitation, reintegration, recidivism

Overview. The article provides an overview of the key topics discussed at the seminar organized by the International Corrections & Prisons Association in Porto, from March 27–30, 2023. The presentations at the seminar focused on both evidence-based and practice-based discussions on how to achieve meaningful reintegration after imprisonment. Major topics included: the main challenges of reintegration from an international perspective; rehabilitative integration through yoga and mental well-being: experience from the Czech Republic. The challenges of reintegration addressed the outdated American penal model, highlighted new developmental directions, and provided an overview of the reintegration model used in Singapore’s prison service, which has proven to be effective.

SISSEJUHATUS

Õiguskorra kaitse ja õiguskuulekale teele suunamine ei puuduta ainult vanglas vee-detud aega. Kuna enamik inimesi, kes vangistatakse, mingil hetkel ka vabastatakse ja saadetakse tagasi ühiskonda, on õiguskuulekale käitumisele suunamisega tegelevatel asutustel oluline ülesanne keskenduda sellele võimalikule nn naasmisele. Nii üksik-isiku kui ka avaliku turvalisuse seisukohast on ülioluline, et vanglad ja kriminaalhooldus teeksid kõik endast oleneva, et aidata kaasa taasintegreerimisele. Aga mis on hea või tõhus taasintegreerimine? Kuidas näeb välja ja tundub edukas üleminek vangistusest ühiskonda? Mida saame sellega seoses teadusuuringutest ja praktikast õppida?

Paneeldiskussioonil ja seminari ettekannetes arutati teemaga seonduvaid küsimusi eri vaatenurkadest ja esindatud organisatsioonid tõid välja eri riikide praktika ja kogemused.

ETTEKANNETE KOKKUVÕTTED

Reintegratsiooni peamised väljakutsed rahvusvahelises perspektiivis. Ameerika Ühendriigid.

Brian Lovins¹

Võttes arvesse vangide suurt arvu, on tänapäeval hakatud ümber mõtestama Ameerika *status quo*'d. Hetkel uuritakse Ameerikas kaheksat erinevat taasühiskonnastamise mudelit ja tõdetakse, et see, mida viimase 120 aasta jooksul tehtud on, pole olnud tõhus. Lisaks on seda vana mudeli lähenemisviisi levitatud ka üle maailma, vangistades samal ajal rohkem inimesi – eriti mustanahalisi ja naisi – kui kusagil mujal, millest saab järeldada, et katseaeg, tingimisi vabastamine ja taasühiskonnastamine on kõik ebaõnnestunud. Retsidiivsuse määr vangistatud isikute hulgas kolme aasta jooksul pärast vabanemist on umbes 70–75% ja umbes 50% praegustest vangistust kandvatest kinnipeetavatest alustas tegelikult kriminaalhooldusalusena.

Selle asemel et vanglakaristuse jalajälge kahandada, seda hoopis laiendati. Kuigi seda on suudetud viimase nelja aasta jooksul pisut vähendada, on tegelikkus see, et praegune praktika ei tööta. 1970. aastatel, kui hakati mõistma, et miski ei tööta, oli see

¹ **Brian Lovins** omab doktorikraadi kriminoloogias ja kriminaalõiguses ning on töötanud sellel alal viimased 30 aastat. Ta on peadirektor asutuses Justice System Partners, USA. Ta on publitseerinud palju artikleid taasühiskonnastamise efektiivsusest ning teda on kutsutud esinema ja oma teadmisi teistega jagama üle 250 korra.

USA-s taasühiskonnastamise lõpu algus. Usuti, et saab karistada targemini, karistada raskemalt ja olla tõhusamad, et vanglakaristuse arv selle tulemusel väheneks, kuid see hoopis neljakordistas kinnipeetavate arvu. Sellest saab järeldada – vähemalt USA-s ja tõenäoliselt ka kogu maailmas –, et karistusühised sekkumised ei ole mõeldud käitumise muutmiseks.

Ühiskonnale meeldib karistada selle eest, kui inimene ei tee seda, mida ühiskond tahab, et ta teeks. Probleem on selles – mida ka tunnistatakse –, et inimesed on tegelikult võimelised muutuma ja paremaks inimeseks saama. Võime näiteks mõelda isikule, kellel on diagnoositud tõsine keelatud ainete sõltuvus ja ta vähendab oma ainetarbimist seitsmelt päevalt kolmele, aga saab selle eest ikkagi karistada, ehkki tegelikult väärib ta patsutust õlale. Ta on ära teeninud, et inimesed küsiks, kuidas saame aidata tal oma teekonda jätkata. Ometigi on süsteem selline, et inimesi karistatakse seni, kuni nad on täielikult paranenud.

Tänapäeval mõeldakse uue süsteemi peale, mis kehtib nii praeguste kui ka varasemate karistuste kohta Ameerika Ühendriikides. See valem põhineb kontekstil, ajal, töötajatel ja käitumisjuhisel, mis on jagatud teostusega. Kõigil on oluline meeles pidada, et kõik, mis on korrutatud või jagatud nulliga, on null. Praegusel juhul tuleb mõelda kontekstile, milles me oma tööd teeme, töötajate tähtsusele ja nende suhetele kinnipeetavatega ning oskustele, mis inimestel on. Kõiki neid tegurid tuleb tõhusalt rakendada, et oleks võimalik saavutada edu. Kui mõni neist teguritest on null, on tulemuseks ebaõnnestumine. Kui ei suudeta kasutada teadust, ei suudeta ka tuvastada ega määrata, mis on meie töös tõhus. Aastakümnete jooksul on tehtud korduvalt uuringuid, mille tulemused näitavad, et inimeste karistamine ilma rehabilitatsioonitegevuseta toob kaasa kinnipeetavate arvu suurenemise.

Umbes viis aastat tagasi alustati mõtisklemist spordikohtuniku vs. treeneri idee üle. See kontseptsioon sünnib tõdemusest, et kui räägitakse sotsiaaltöötajate ja korra-kaitse rollist taasühiskonnastamisel, siis tihtipeale pannakse sotsiaaltöötajad inimestega töötamisel ühele poole ja korra-kaitsjad ehk valvurid, kes karistavad, teisele poole. See lähenemine muudab valvurid nii-öelda käitumise jälgijateks, kes vilistavad, kui on tehtud viga, ja annavad teada tulemustest nagu kohtunikud spordis. Kui kinnipeetavatega tegelevat personali koolitatakse spordikohtunikeks või tegutsetakse kohtunikulaadse mudeli järgi, seistes mänguplatsi välisküljel, vilistatakse vilet, mille peale ametnik tuleb mängijat karistama, siis ei ole võimalik saavutada soovitud tulemusi. Spordikohtunikel ei ole mängijatega suhteid, nad ei suhtle ega vestle nendega, nad annavad välja reeglid ja täidavad lihtsalt oma osa. Seevastu treenerid suhtlevad mängijatega ja nad moodustavad omavahel meeskonna, et töötada sama eesmärgi nimel. Treenerid töötavad mängijatega, et parandada nende oskusi ja aidata neil eesmärke

saavutada. Nad on mängijate edust väga huvitatud. Kokkuvõtteks saab ütelda, et tuleb spordikohtuniku mudelilt üle minna treeneri mudelile, et taasühiskonnastamisel edu saavutada.

Reintegratsiooni peamised väljakutsed rahvusvahelises perspektiivis. Singapur.

Yong Lee Shie²

Singapur seisab silmitsi vanglasüsteemi probleemide ja võimalustega ning järgnevalt tuuakse välja, mis on Singapuris töötanud.

Singapur on väike linnriik Kagu-Aasias, kus elab umbes 5,6 miljonit inimest ja mida peetakse üheks turvalisemaks linnaks. Singapuri vanglateenistus (SPS) on osa siseministeriumist ning kinnipeetavatele kooolitus- ja töövõimalusi pakkuv agentuur kannab nime Yellow Ribbon Singapore (edaspidi YRS).

YRS-i projekt on üleriigiline algatus, mille eesmärk on julgustada ühiskonda andma endistele õigusrikkujatele teist võimalust ja toetada nende taasintegreerumist kogukonda. Projekt käivitati 2004. aastal ehk see ei ole enam väga uus, aga see töötab. Projekti eesmärk on suurendada ühiskonna teadlikkust endistele õigusrikkujatele teise võimaluse andmise tähtsusest, soodustada endiste õigusrikkujate ja nende perekondade aktsepteerimist ühiskonnas ning inspireerida kogukonna tegevust endiste kurjategijate rehabiliteerimise ja integreerimise toetamiseks.

Taasühiskonnastavad tegevused jagunevad kolme suuremasse kategooriasse:

Prosotsiaalne mõtlemine ja käitumine

- psühholoogia baasil taasühiskonnastav programm
- isikliku arengu programm
- jõugust lahtiütlemise programm
- sõpruse programm

---

² **Yong Lee Shie** liitus Singapuri vanglateenistusega 1995. aastal pärast Singapuri Riikliku Ülikooli lõpetamist 2004. aastal, kui ta sai Jaapani valitsuse stipendiumi noorte juhtide programmi raames. Yong Lee Shie lõpetas 2005. aastal Jaapani riikliku kraadiõppe instituudi poliitikauuringute alal. Magistrikraad avalikus korras ja lisaks pälvis ta preemia silmapaistva õppeedukuse eest. Tema töö hõlmab teadusuuringuid ja rehabilitatsiooniprogrammide poliitika ülevaatust ja seadusandlike muudatuste väljatöötamist, et hõlbustada õigusrikkujate rehabiliteerimist ja taasintegreerimist.

Sotsiaalsed oskused

- perekonda taasintegreerumise programm
- kogukonnapõhine programm
- usuline nõustamine

Majanduslikud oskused

- töötamise programm
- kutseoskuste koolitusprogramm
- hariduse programm
- karjäärinõustamine ja töövahendus

Organisatsiooni töötajad on tuntud kui treenerid või *coach'id*, kes on pühendunud järelevalve all olevate kinnipeetavate elude rehabiliteerimisele, toetamisele ja taaskäivitamisele. Juhindudes ühistest väärtustest ja korrektsioonipõhimõtetest, soovitakse inspireerida kõiki ja igal võimalikul viisil. Organisatsiooni isikkoosseis on umbes 2300, kellest enamik on vormikandjad ja ülejäänud tavatöötajad. Pooled tavatöötajatest on psühholoogid ja sõltuvusteemalised spetsialistid, ülejäänud aga abipersonal. Töötajate ja kinnipeetavate suhe on umbes üks seitsmele, aga sealjuures seistakse silmitsi survega vähendada töötajate arvukust igal aastal vähemalt 1% ja suurendada töötajate tõhusust.

Vangide arv on Singapuris aastate jooksul pidevalt vähenenud, praegusel ajal on organisatsiooni järelevalve all on umbes 10 500 õigusrikkujat, sealhulgas kõik süüdimõistatud vangid ja kohut ootavad vahistatud. Kuna Singapur on väike linnriik, on sealsed vanglad üsna ülerahvastatud, umbes 70% õigusrikkujatest on kinnipidamisasutustes ja umbes 30% kogukonnas järelevalve all.

Üks struktureeritud tööriist, mis on hästi toiminud, on taastav praktika (edaspidi TP). See on viis, kuidas motiveerida kedagi muutuma, sisendades kinnipeetavatesse vastutust, empaatiat ja kogukonnatunnet. Esmalt koolitatakse töötajaid TP alal ning seejärel haritakse kinnipeetavaid TP kontseptsioonide teemal. Õigusrikkujatele tagatakse ressursid ja võimalused, et nad oleksid võimelised ise edusamme tegema ja edu saavutama. Kuna koolitatud personali ressurss on piiratud, teeb TP koolitus kinnipeetavatest endist saatusekaaslaste toetajad. Pole paremat viisi kui võimaldada kinnipeetavatel olla ise osa taasühiskonnastavast personalist ja aidata sellega kaasa

ringide ja tugirühmade loomisele, mille tulemusena saavad kinnipeetavad osaks kogu taasühiskonnastavast väärtusahelast. Kinnipeetavad, kes on värskest läbinud TP väljaõppe, kohtuvad regulaarselt juba kogenud isikutega, nad toetavad üksteist, jagavad omavahel rolle ning neist moodustub positiivne mõjuring. Kinnipeetavad ei pea olema pelgalt abi vastuvõtjad, vaid nad saavad selle edasi anda ja sellega tervele kogukonnale aktiivselt kasu tuua.

Lisaks kinnipeetavate motivatsioonile on sama oluline peresid toetada ja lähendada. Lähedasemad pered mitte ainult ei kinnita muutuste vajalikkust, vaid ka toetavad seda paremini. Singapuris korraldatud uuring näitas põlvkondadevahelise õigusrikkumise levikut – iga viies vangistatu on laps, kes on pärit kuritegevusega varasemalt seotud perekonnast. Seega, kui toetada peresid, saab aidata ka põlvkondadevahelist tsüklit murda. Selle nimel saab teha koostööd organisatsioonide ja valitsusasutustega, et pakkuda kohest õigeaegset tuge. Lõpetuseks toodi välja, et koolitatud töötajaskond on võtmetähtsusega, saavutamaks häid tulemusi.

Rehabiliteeriv integratsioon jooga ja vaimse heaolu kaudu. Kogemus Tšehhi Vabariigist.

Tereza Dleštíková³

Esitluses tutvustati joogat vanglas kui ühte võimalikku viisi taasühiskonnastamiseks. Esitluses tuuakse välja ka joogapraktika mõju vangide psühholoogilise seisundile. Lisaks käsitletakse selle tegevuse taastavat olemust ja rehabiliteerivat potentsiaali. Esitleja ei täpsustanud kasutatava jooga stiili, vaid rääkis joogast üldiselt. Esitluse eesmärk oli juhtida tähelepanu jooga ja taastava õiguse tähtsusele vanglates ning mõista jooga rehabiliteerivat ja taasühiskonnastavat potentsiaali.

Esmapilgul võib tunduda, et jooga on tavaline liikumisharjutus, kuid tegelikult on tegemist ka sisemise ehk hingelise tööga. Hingeliselt on jooga lahutamatuks osaks tähelepanelikkus, teadlikkus, aktsepteerimine ja enesetunnetus. Jooga on terviklik lähenemine, mis toob kaasa parema füüsilise vormi ja painduvuse ning vaimse heaolu ja emotsionaalse tasakaalu.

---

³ **Tereza Dleštíková** on akadeemiline jurist kriminaalõiguse ja kriminoloogia valdkonnas, teadur ja professor Tšehhi Vabariigi Politseiakadeemia kriminaalõiguse osakonnas. Politseiametnik keskuses NGO RUBICON ja konsultant NGO taastava õigluse institutsioonis.

Miks jooga?

Jooga on kehapõhine traumateadlik ravimeetod, mille võtmeaspekt on selle transformatiivne potentsiaal ja psühhosomaatiline lähenemine:

- joogal ja meditatsioonil on positiivne mõju vaimse heaolu parandamisel, samuti elukvaliteedi tõus ning eelised emotsioonide, eriti stressi, agressiivsuse või impulsiivsuse juhtimisel, mida tavaliselt seostatakse kriminaalse käitumisega;
- need käitumismuutused vähendavad vägivalda ja konfliktide eskaleerumise riski, samuti vähendavad need ärevus- või depressiivseid seisundeid, mis võivad tekkida vanglas karistust kandes.

Suurim takistus jooga praktiseerimisel on eelkõige inimeste veendumus, et jooga ei sobi vanglatesse. Tšehhi Vabariigis viidi ellu pilootprojekt Příbrami vanglas, kus osalesid ainete kuritarvitamise probleemkäitumisega kinnipeetavad. Siseministeariumi 2021. a kriminaalpreventsiooni programmi raames veeti septembrist novembrini projekti „Traumatundlik jooga kuriteoohvritele ja õigusrikkujatele“, mille sessioonid olid üles ehitatud rohkem hingelise tegevuse toetamiseks.

Motiveeriv ja toetav lähenemine õigusrikkujale

Jooga praktiseerimise kui terapeutilise tegevuse üks võtmeaspekte on suunata kinnipeetavad iseenda kallal töötama, omandama austust ja alandlikkust elu vastu, aidata neil seada elueesmärke ja seeläbi toetada edukat taasintegreerumist ühiskonda peale vangistust. Kinnipeetava toetamine ja motiveerimine muutusteks toob kaasa pöördpunkti, mis muudab isiku väärtushinnanguid ja paneb ta liikuma suunda, mis toob kaasa nn parema mina mõttelaadi.

Jooga tähtsus vanglates

1. Ettevalmistused taasintegreerumiseks

Jooga kinnipidamisasutuses on taastav terapeutiline tegevus, millel on märkimisväärne rehabilitatsioonipotentsiaal ning see võiks olla ja peaks olema kinnipeetavate raviprogrammide tegevuste osa, eelistatavalt terapeutilise programmina vanglast vabanemiseks valmistumisel.

2. Vaimse heaolu parandamine vanglas

Jooga kinnipidamisasutuses aitab kaasa emotsioonide maandamisele – vähendab vanglas viibimisest tingitud stressi, impulsiivsust, agressiivsust või ärevust, viib

enesekontrolli ja enesedistsipliinini, rahustab, vähendab pingeid ja soodustab positiivset mõtlemist, empaatiat, keskendumisvõimet, tähelepanelikkust jne.

3. Õigusrikkuja retsidiivsuse või tagasilanguse vältimine

Terapeutiline jooga kinnipidamisasutustes rõhutab kurjategija harimist, et motiveerida teda võtma vastutust mitte ainult toimepandud kuriteo, vaid ka oma elu ja käitumise eest üldiselt. See eneserefleksioon toob kaasa muutuse käitumises ja mõtlemises, mis viib väärtuste muutumise ja isikliku ümberkujunemiseni.

Uuringute andmed

Jooga praktiseerimisel on olnud osalejate psühholoogilisele seisundile märkimisväärne positiivne mõju. Joogatundides osalemist hinnati Rosenbergi enesehindamise skaala (RSES) ja seisundi-omaduste-ärevuse-inventari küsimustiku (STAI) abil. Nende enesehinnangu psühholoogiliste küsimustike andmed näitavad, et enesetunnetus, -väärtus ja -hinnang paranesid 90%, samas kui ärevus ja rahutustunne vähenesid (vastavalt 65%-l ja 55%-l juhtudest).

Kokkuvõtvalt saab ütelda, et jooga on sobiv terapeutiline sekkumistegevus, mis täidab taastava õigluse ideed ja millel on märkimisväärne transformatiivne, taastav ja ennetav potentsiaal. Jooga aitab inimestel avastada oma eluteed, mis tähendab oma elu eest vastutuse võtmist, aktiivset lähenemist sellele ning motivatsiooni seda muuta. Sellise sisemise ümberkujundamise abil on võimalik saavutada tõeline taasühiskonnastamine, mis ongi vangistuse põhieesmärk.

ANDRYCO MUUGA

Sisekaitseakadeemia, vanglateenistuse kolledži, järelevalve- ja turvataktika õppe-
tooli õpetaja

E-post: andryco.muuga@sisekaitse.ee

Andryco Muuga omandas bakalaureusekraadi korrektsiooni erialal Sisekaitseakadeemias 2022. aastal. Lisaks tööle Sisekaitseakadeemias on Muuga Eesti Relvaomanike Liidu liige. Sisekaitseakadeemias õpetab ta järelevalvetoiminguid, viib läbi tulirelvaõpet ja on spetsialiseerunud õppematerjalide digiteerimisele.

SISEKAITSEAKADEEMIAS HILJUTI ILMUNUD PUBLIKATSIOONID

VENEMAA VÕIMALIKE ARENGUTE MÕJUST EESTI JULGEOLEKULE. JÜRI SAAR, ARNOLD SINISALU, RAMON LOIK, ERKKI KOORT, KAIDE TAMMEL, RAUL SAVIMAA

Venemaa Föderatsioon on agressioonisõja tõttu sattunud ka ise muutustesse. Kõik ohud ja võimalused ei ole veel kindlasti realiseerunud, kuid kahtlemata on nendel muutustel mõju üleilmse julgeoleku kontekstile. Mõju ei jaotu siiski ühtlaselt, vaid suurem surve tabab Venemaa naabreid.

Siinne uurimus kirjeldab Venemaa võimalikke arenguid lagunemisest kuni demokraatiseerumiseni. Eri stsenaariumid loovad erinevaid väljakutseid ja siinkohal on toodud esile Eesti vaatenurgast olulisemad tegurid. Venemaal toimuvate protsesside jälgimine on tarvilik, et anda Eesti ühiskonnale ja riigiasutustele parem lähtepositioon riskide maandamiseks.

THE IMPACT OF RUSSIA'S ALTERNATIVE FUTURE DEVELOPMENTS ON ESTONIAN SECURITY. JÜRI SAAR, ARNOLD SINIALU, RAMON LOIK, KAIDE TAMMEL, RAUL SAVIMAA

Uuringu „Venemaa võimalike arengute mõjust Eesti julgeolekule“ ingliskeelne versioon.

RAPORT KAREN DRAMBJANI RADIKALISEERUMISEST.

OKSANA BELOVA-DALTON

Raportis nähakse radikaliseerumist kui keerulist puslet, mille tekkimiseks on vaja mitut tükki, ning raporti fookuses on Eesti kodaniku Karen Drambjani radikaliseerumine, mis kulmineerus 2011. aasta rünnakus kaitseministeeriumi vastu.

HALDUSMENETLUS VANGLAS. TRIINU KALDOJA, OLGA HODAKOVSKAJA, TEERIKA MARILIN MARTISEN, MARJU ALTSAAR, KRISTIINA-VALERIA TOBIAS, RUTH ANNUS

Käsiraamat on suunatud Sisekaitseakadeemias korrektsiooni eriala omandavatele üliõpilastele ja vanglas töötavatele ametnikele. Käsiraamatu peamine ülesanne on selgitada võimalusi, kuidas koostada peamisi vanglas kasutatavaid haldusmenetluse dokumente. Siin keskendutakse vangla või kinnipeetava initsiatiivil alguse saavatele haldusmenetlustele, sealhulgas kinnipeetava suhtes täiendavate julgeolekuabinõude kohaldamisele, osakonna lukustamisele, märgukirjale või selgitustaotlusele vastamisele, lühiajalise kokkusaamise taotluse lahendamisele, olmeküsimuste lahendamisele jms.

DIGITAALSELT VÕIMESTATUD RIIK. KOLM TEOREETILIST KONTSEPTSIOONI TÄNAPÄEVASE RIIGI OLEMUSE SELGITAMISEKS. JAANIKA PUUSALU

Tänapäevane riik, mida võib vaadelda kui füüsilise-digitaalse sfääri sümbioosi, on digitaalsete tehnoloogiate abil toimiv ehk digitaalselt võimestatud riik. Raport esitab Eesti digiarengule toetudes kolm teoreetilist digitaalselt võimestatud riigi kontseptsiooni, mille alusel saab selgitada riigi toimimist ja digitaalse osa tõttu muutunud olemust. Kontseptsioonid lähtuvad riigi digitaalsete teenuste ulatusest, koostalitusvõimest ning virtuaalse ja füüsilise sfääri paralleelsest toimimisest tingitud riigi suuruse muutusest. Selleks et selgitada teoreetilise lähenemise ja riigi olemuse kontseptsioonide rakendusvõimalusi riigi jätkusuutliku toimimise tagamiseks ning toimivate ühiskondlike protsesside hindamiseks, rakendatakse raporti viimases osas kontseptsioonid siseturvalisuse valdkonna uute väljakutsete kaardistamiseks.

RISKIRIIGID. ERKKI KOORT, INGE LINDSAAR

Mõttepaber keskendub riskiriikidele riigisaladuse kaitse mõttes, kuid annab ka ülevaate riskiriikide laiemast käsitlusest.

Riskiriikide nimekirjad on erinevad, aga mõneti kattuvad, kuid mitte alati. Riskiriikide loetelusid koostatakse sõltuvalt tuvastatud ohust, näiteks kõrgema terrorismi rahastamise riskiga riigid, ebaseadusliku sisserände riskiga riigid ning riigid, millesse reisimise kavatsusest peab riigisaladusele juurdepääsuluba omav ametnik teavitama. Mõttepaber annab ülevaate põhjustest, miks on ametnikel kohustus teavitada riskiriiki reisimise kavatsusest, ja siseministri vastavas käskkirjas olevate riikide loetelu. Samuti arutletakse riskide üle, millega peaksid Saatse saabast läbivad ametnikud arvestama. Arvestades Venemaa ettearvamatust, on see jätkuvalt seotud ohtudega. Venemaa eriteenistustele on teada, et Saatse saapast läbi sõitvad poliitseiametnikud täidavad teenistusülesandeid ja neil on kaasas nii teenistusrelvad kui ka eri- ja sidevahendid. Seega oleksid need ametnikud suhteliselt mugav sihtmärk mistahes provokatsiooni korraldamiseks ilma tegelikult riigist lahkumata.

SECURITY SPECTRUM: JOURNAL OF ADVANCED SECURITY RESEARCH 23. NUMBER „CHALLENGES FOR CRIMINOLOGY IN TURBULENT TIMES“

Ingliseelse teadusajakirja värske number keskendub teadusuuringute tutvustamisele, eriti kuritegevuse vastase võitluse peamistes valdkondades.

SISEKAITSEAKADEEMIAS HILJUTI ILMUNUD PUBLIKATSIOONID

Sisekaitseakadeemia e-üliõpilastööd ja e-raamatud on leitavad DIGIRIIULIST.
digiriul.sisekaitse.ee